

Πατέλη Δημήτρη

Για τη διαλεκτική – υλιστική αντίληψη της Ιστορίας.

Γραπτή εκδοχή της εισήγησης που έγινε με θέμα «**ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΥΛΙΣΜΟΣ: ΚΡΙΣΙΜΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ**» (Αθήνα, Ε.Μ.Π. 19.12.2014) στα πλαίσια των 7 μαθημάτων μαρξισμού, που συνδιοργανώνουν ο **ΟΜΙΛΟΣ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ**, ο **ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ “Γ.ΚΟΡΔΑΤΟΣ”** & οι **ΟΜΙΛΟΙ ΜΕΛΕΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ**.

«Χωρίς επαναστατική θεωρία δεν μπορεί να υπάρξει και επαναστατικό κίνημα»
Β.Ι. Λένιν

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.

Τι είναι ο μαρξισμός; Τι, πως και γιατί ερευνά;

Ιστορική προσέγγιση του γίνεσθαι της διαλεκτικής-υλιστικής αντίληψης της ιστορίας.

-Εισαγωγικές επισημάνσεις.

-Κριτήρια επιστημονικής περιοδολόγησης του μαρξισμού και γνωσιακή συγκυρία.

-Προϋποθέσεις εμφάνισης του μαρξισμού (υλικές, οργανωτικές, ιδεολογικές και θεωρητικές).

-Εμφάνιση του μαρξισμού. Τα πρώτα έργα των Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς. (Αρχές δεκαετίας του 1840-1850). Η έναρξη της θεωρητικής και πρακτικής δραστηριότητας του Κ. Μαρξ και του Φ. Ένγκελς. Η μετάβαση από τον ιδεαλισμό στον υλισμό και από επαναστατικές δημοκρατικές θέσεις στον κομμουνισμό (1842 – 1844).

-Η διαμόρφωση του μαρξισμού (1845 – 1848).

-Η ανάπτυξη του μαρξισμού στη βάση της γενίκευσης της εμπειρίας των αστικών δημοκρατικών επαναστάσεων 1848- 1849.

-Η ωριμότητα του μαρξισμού: οικονομικές έρευνες και “Κεφάλαιο”.

-Για τη συμβολή του Β. Ι. Λένιν.

Συνοπτική αναφορά στο κεκτημένο των θεωρητικών θέσεων του ιστορικού υλισμού.

Ο μετά τον Μαρξ μαρξισμός και οι περιπέτειες των επιγόνων...

Αναφορά στο θεωρητικό κεκτημένο του κλασικού μαρξισμού.

α) Η μαρξική πολιτική οικονομία της κεφαλαιοκρατίας

β) Το θεωρητικό κεκτημένο και οι ιστορικοί περιορισμοί της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας

γ) Η πρόγνωση της αταξικής κοινωνίας

Αντί επιλόγου: η αναγκαιότητα διαλεκτικής ανάπτυξης-άρσης του μαρξισμού, μέσω της ανάπτυξης-άρσης του ιστορικού υλισμού. Η Λογική της Ιστορίας.

Βιβλιογραφία

Εισαγωγή.

Γιατί να ασχοληθεί κάποιος νέος άνθρωπος με το μαρξισμό, μια θεωρία που διατυπώθηκε τον 19ο αι., στη δεύτερη δεκαετία του 21ου αι.;

Το έντονο ενδιαφέρον για το μαρξισμό στις μέρες μας δεν είναι τυχαίο. Ιδιαίτερα το ενδιαφέρον της επαναστατικών διαθέσεων νεολαίας. Ζούμε σε μια μεταβατική και κρίσιμη εποχή που κυφορεί δραματικές προοπτικές, τόσο δημιουργικές, επαναστατικές, όσο και καταστροφικές, αντεπαναστατικές. Αυτό αφορά ιδιαίτερα χώρες σαν την Ελλάδα, η βίαιη αποικιοποίηση των οποίων μέσω του μηχανισμού εξωτερικού δημόσιου χρέους – επιτροπείας εκ μέρους του Ευρωατλαντικού άξονα και οι καταστροφικές της συνέπειες για την εργατική τάξη και το λαό, καθιστούν επιτακτική την ανάγκη αναζήτησης διεξόδου από τα αδιέξοδα της κυριαρχίας του κεφαλαίου.

Η αναζήτηση αυτή αφορά **κομβικά προβλήματα και ερωτήματα**: Σε ποια κοινωνία ζούμε και τι κρίση είναι αυτή που τη μαστίζει; Από που προέκυψε ιστορικά η κοινωνία της κεφαλαιοκρατίας; Υπάρχει άραγε αιτιότητα, αναγκαιότητα και νομοτέλεια στην ιστορία, ή μήπως αυτή είναι μια στοιχειακή συσσώρευση τυχαίων συμβάντων, άπειρων, αστάθμητων και ανεξέλεγκτων “παραγόντων”, έρμαιο της βούλησης κάποιων “εκλεκτών” και ισχυρών; Υπάρχει άραγε κάποια λογική της ιστορίας, προσπελάσιμη απ’ τον ανθρώπινο νου κατά τρόπο ώστε ο άνθρωπος να ορίζει συλλογικά και ορθολογικά τις τύχες και τις προοπτικές του, ή μήπως η ιστορία είναι ένα πεδίο ποικίλων ανορθολογικών, ακατάληπτων και ανεξέλεγκτων δυνάμεων, ασύλληπτο απ’ το νου και ανεπίδεκτο συλλογικού και ορθολογικού μετασχηματισμού; Ποιος είναι ο μηχανισμός και οι μορφές της εκμετάλλευσης; Ποια είναι η δομή της κοινωνίας και πως αυτή αναπτύσσεται; Από ποιες κοινωνικές ομάδες, τάξεις και στρώματα απαρτίζεται η κοινωνία και πως συνδέονται οι ανάγκες και τα συμφέροντά τους με τις βαθύτερες ανάγκες και τις προοπτικές της ανθρωπότητας; Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του σύγχρονου σταδίου της κεφαλαιοκρατίας και της εποχής; Ποια είναι τα συστατικά στοιχεία και τα χαρακτηριστικά της αστικής τάξης της εποχής και της πολυσχιδούς και πολύμορφης σύγχρονης τάξης της μισθωτής εργασίας; Αναπτύσσεται άραγε ισομερώς το παγκόσμιο κεφαλαιοκρατικό σύστημα ή σπαράσσεται από ανισότητες και αντιφάσεις; Πως συνδέονται τα “εθνικά”, τοπικά, περιφερειακά και τα διεθνή-παγκόσμια προβλήματα; Τι ρόλο παίζουν οι τοπικές ιστορικές ιδιαιτερότητες σε αυτά; Πως αρθρώνεται ο μηχανισμός της κεφαλαιοκρατικής ανισομέρειας και εκμετάλλευσης σε “εθνικό”, τοπικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο, και πως περιπλέκεται το ταξικό με το εθνικό-πολιτισμικό κ.ο.κ. στοιχείο λόγω αυτού του μηχανισμού; Πως συνδέονται τα ατομικά, τα ομαδικά (συλλογικά) και τα πανανθρώπινα συμφέροντα και προβλήματα; Πως διαμορφώνεται και πως αναπτύσσεται η γνώση και η συνείδηση των ανθρώπων; Πως συνδέεται στη δυναμική της κοινωνίας το αυθόρμητο-ασυνείδητο με το σχεδιοποιημένο, σκόπιμο και συνειδητό στοιχείο; Μπορεί άραγε να είναι η γνώση και η συνείδηση αντίστοιχη της πραγματικότητας, και αν ναι, με ποιους όρους; Είναι οι άνθρωποι απλώς και μόνο θύματα των περιστάσεων ή μήπως έχουν τη δυνατότητα να αλλάξουν αυτές τις περιστάσεις, τους υλικούς και ιδεατούς όρους της ύπαρξής τους; Είναι άραγε

μονόδρομος και ανυπέρβλητη πραγματικότητα η σημερινή κυριαρχία του κεφαλαίου; Μπορεί άραγε να συνιστά βιώσιμη και μοναδική προοπτική η διόρθωση κάποιων “δυσλειτουργιών” του συστήματος με μερικές μεταρρυθμίσεις και βελτίωση της διαχείρισής του; Είναι άραγε αναγκαία και εφικτή μια ριζικά διαφορετική προοπτική υπέρβασης της κεφαλαιοκρατίας και μαζί με αυτήν – κάθε μορφής εκμετάλλευσης, χειραγώγησης, αλλοτρίωσης και καταπίεσης; Μπορεί η ανθρωπότητα να άρει τους ανταγωνισμούς και να ενοποιηθεί σε μια παγκόσμια κοινότητα (σε αυτό που οι Μαρξ και Ένγκελς αποκαλούσαν “κομμουνισμό”); Είναι αυτός ο επαναστατικός μετασχηματισμός αναγκαίος και εφικτός στην εποχή μας, ή μήπως παραμένει ουτοπικά ανέφικτος αν όχι και επικίνδυνος; Που οφείλεται η άνοδος και η πτώση των περισσότερων σοσιαλιστικών επαναστατικών εγχειρημάτων του 20ου αι.; Μήπως η ήττα αυτών των εγχειρημάτων αποδεικνύει τον εξ υπαρχής ανεδαφικό και ουτοπικό χαρακτήρα της ίδιας της επανάστασης και του κομμουνισμού; Μήπως πρέπει πια να παραιτηθούμε από την έστω και κατά διάνοια αναζήτηση εναλλακτικής προοπτικής έναντι της καταστροφικής βαρβαρότητας της σήψης της κεφαλαιοκρατίας; Εάν έχει προοπτική η επανάσταση, ποιο είναι το σύγχρονο κοινωνικό και πολιτικό υποκείμενό της; Ποιοι είναι οι όροι της επαναστατικής κατάστασης και πως αυτή μπορεί να μετεξελιχθεί σε νικηφόρο επανάσταση; Πως αρθρώνεται σήμερα η διαπάλη επανάστασης και αντεπανάστασης σε τοπική, περιφερειακή και παγκόσμια κλίμακα; Ποια είναι τα σύγχρονα μέσα (υλικά, ιδεατά, επιστημονικά, πολιτικά, πολιτισμικά, οργανωτικά κ.ο.κ.) και οι τρόποι διεξαγωγής του αγώνα σε εθνικό, τοπικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο; Πως συνδέονται τα επίπεδα και τα είδη συγκρότησης του κοινωνικού και πολιτικού υποκειμένου του αγώνα (οικονομικού, κοινωνικού, μετωπικού, κομματικού, κ.ο.κ.); Ποιες είναι οι διαφορές μεταξύ αυτόκλητης και αυθεντικής πρωτοπορίας της τάξης και του κινήματος; Πως επέρχεται ο γραφειοκρατικός εκφυλισμός κρατικών θεσμών, οργανώσεων, κομμάτων κ.ο.κ. και τι επιπτώσεις έχει αυτός για το επαναστατικό κίνημα; Πως συνδέονται η επαναστατική θεωρία με την επαναστατική πράξη, η στρατηγική με την τακτική του επαναστατικού κινήματος; κ.ά.

Η ίδια η διατύπωση κομβικών ερωτημάτων όπως τα παραπάνω, η διερεύνηση και η αναζήτηση επιστημονικών και πειστικών απαντήσεων σε αυτά, είναι ανέφικτη χωρίς κριτική και δημιουργική αφομοίωση του μαρξισμού. Κατά τον γνωστό αφορισμό του Γάλλου υπαρξιστή φιλόσοφου Ζαν Πολ Σαρτρ, όλες οι φιλοσοφικές αντιλήψεις δεν είναι παρά επάνοδος σε προμαρξικές ιδέες, είτε επαναδιατύπωση μαρξιστικών θέσεων. Αυτός ο αφορισμός διατηρεί δυστυχώς την επικαιρότητά του και σήμερα σχεδόν στο ακέραιο, σε συνθήκες γενικευμένης κρίσης και καταστροφής της επιστημονικής έρευνας, ιδιαίτερα στα πεδία της φιλοσοφίας και της κοινωνικής θεωρίας.

Η κυρίαρχη αστική προπαγάνδα, σε επίπεδο αγοραίας συνείδησης, επικαλούμενη τη «χρεοκοπία του μαρξισμού και του κομμουνισμού» κατά τον 20ό αιώνα (λόγω της επικράτησης της κεφαλαιοκρατικής παλινόρθωσης στις περισσότερες χώρες του «πρώιμου σοσιαλισμού») μας προτρέπει να προβούμε σε συλλήβδην απόρριψη της μαρξιστικής θεωρίας. Μας αποτρέπει συστηματικά από την

ίδια την ιδέα αναζήτησης επαναστατικής διεξόδου από τα καταστροφικά αδιέξοδα της κυριαρχίας του κεφαλαίου στην κοινωνία, πασχίζει να ξεριζώσει την επαναστατική προοπτική του κομμουνισμού από την καρδιά και το νου των ανθρώπων, παρουσιάζοντας ως μονόδρομο την καταστροφική βαρβαρότητα του κεφαλαίου. Ωστόσο, όσο βαθαίνει η κρίση του συστήματος, η ισχύς αυτής της «επιχειρηματολογίας» είναι σαθρότερη ακόμα και από τους ισχυρισμούς που προέβαλλαν κάποιοι πριν από μερικούς αιώνες, περί του ανέφικτου και ουτοπικού της κεφαλαιοκρατίας, επικαλούμενοι την εμπειρία των φεουδαρχικών παλινορθώσεων μετά τις πρώτες πρώιμες αστικές επαναστάσεις.

Παραφράζοντας τα λεγόμενα του Κ. Μαρξ, αναφορικά με την αντιμετώπιση του Σπινόζα και του Χέγκελ από τους φορείς αυτής της συνείδησης, μπορούμε να πούμε ότι οι κυρίαρχοι κύκλοι, αυτοί που δίνουν τον τόνο στους κύκλους της σύγχρονης διάνοησης έχουν αναγάγει σε εξεζητημένο μιμητισμό τη χλευαστική συλλήβδην απόρριψη του Μαρξ και του μαρξισμού.

Ωστόσο, ο μαρξισμός, παρά την επίθεση και τη φθορά που δέχεται από “οπαδούς” του (δογματικούς και αναθεωρητές) και τις σφοδρότατες στρεβλώσεις και επιθέσεις από τους πολέμιούς του, ήταν και παραμένει ως προς την ουσία του σημείο αναφοράς και αποφασιστική καμπή τόσο στην ανάπτυξη της θεωρίας και της πράξης του επαναστατικού κινήματος, όσο και της μεθοδολογίας της επιστήμης. Η όποια αναζήτηση λύσεων στα κομβικά προβλήματα της σύγχρονης κοινωνίας χωρίς το θεωρητικό και μεθοδολογικό κεκτημένο του μαρξισμού, είναι τουλάχιστον εξίσου ανεδαφική με την αναζήτηση λύσεων στα ερευνητικά προβλήματα της σύγχρονης φυσικής, χωρίς το κεκτημένο της νευτώνειας φυσικής, της θεωρίας της σχετικότητας και της κβαντομηχανικής.

Τι είναι ο μαρξισμός; Τι, πως και γιατί ερευνά;

Ο μαρξισμός είναι ένα ανοικτό και αναπτυσσόμενο επιστημονικό σύστημα φιλοσοφικών, πολιτικό-οικονομικών και κοινωνικό-πολιτικών αντιλήψεων, που έχουν ως βασικό περιεχόμενο τη θεωρητική θεμελίωση της μετάβασης της κοινωνίας από την κεφαλαιοκρατία στον σοσιαλισμό. «Βρίσκεται στην κεντρική αρτηρία της ανάπτυξης της μεθόδου των επιστημών, στην κεντρική αρτηρία της ανάπτυξης των επιστημών περί της κοινωνίας. Ήταν και –παρά το φαινομενικό παράδοξο αυτής της βεβαίωσης– παραμένει ως προς την ουσία του η κορύφωση των επιστημών περί της μεθόδου, η κορύφωση των επιστημών περί της κοινωνίας» (Βαζιούλιν 2008). Με το μαρξισμό, ο ίδιος ο σκοπός του εργατικού κινήματος, ο επαναστατικός μετασχηματισμός της κοινωνίας στην πορεία προς το σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό, τίθεται για πρώτη φορά σε επιστημονική βάση. Σε αυτή τη βάση ο Ένγκελς επισημαίνει ότι ο σοσιαλισμός, από τότε που έγινε επιστήμη, απαιτεί να τον χειρίζονται ως επιστήμη, δηλαδή να τον μελετούν. Εμφανίσθηκε στο στάδιο της ωριμότητας της κεφαλαιοκρατίας, κατά το οποίο κατ’ αρχήν ωρίμασαν ταυτοχρόνως και οι ιστορικοί όροι της κατάργησής της, που αποτελούν και τις ιστορικές προϋποθέσεις μετάβασης στην πλέον ανεπτυγμένη κοινωνία.

Ο μαρξισμός συγκροτείται ιστορικά ως επιστήμη, δηλαδή, ως ένα πολυεπίπεδο

μόρφωμα, χαρακτηριστικό του οποίου είναι η συστηματική παραγωγή αληθούς, τεκμηριωμένης, αποδεικτικής, αντικειμενικής, σχετικά πλήρους και επαρκούς για την εκάστοτε ιστορική συγκυρία γνώσης περί ορισμένων πραγμάτων, σχέσεων, φαινομένων και διαδικασιών. Η επιστήμη είναι ένα ιδιαζόντως περίπλοκο και πολυεπίπεδο μόρφωμα, μια λειτουργία του κοινωνικού συνειδένα, και, ως εκ τούτου, κινείται σε ένα πλέγμα αλληλεπιδράσεων.

Η γενετικά και λειτουργικά προγενέστερη και υποδεέστερη της επιστήμης **προεπιστημονική γνώση**, βασιζόμενη στον «ορθό λόγο» και στον «κοινό νο», προσανατολίζει τον άνθρωπο στην καθημερινή συμπεριφορά του και παρά το γεγονός ότι εμπλουτίζεται με επιστημονικά στοιχεία, αποτελεί προνομιακό πεδίο ανάπτυξης, αναπαραγωγής και παγίωσης προκαταλήψεων και πρακτικών αυταπατών, οι οποίες ανακύπτουν από την αντικειμενική φαινομενικότητα-επίφαση των περίπλοκων συστημάτων και διαδικασιών.

Η **επιστημονική γνώση** κλιμακώνεται σε διάφορα επίπεδα, κινούμενη από το εμπειρικό προς το θεωρητικό, από την αμεσότητα των δεδομένων των αισθήσεων, τους ποιοτικούς και ποσοτικούς προσδιορισμούς πραγμάτων και διαδικασιών, προς την ουσία και το φαινόμενο και από εκεί προς την πραγματικότητα. Ως ανώτερη μορφή γνώσης, αποκαλύπτει τις αναγκαίες, νομοτελείς και ουσιώδεις συνάψεις των αντικειμένων, βάσει των οποίων επιτελεί τις βασικές λειτουργίες της:

1. αντικειμενική περιγραφή αυτού που υπήρξε και υπάρχει,
2. επιστημονική ερμηνεία (εξήγηση) και
3. (βάσει των δύο παραπάνω λειτουργιών) επιστημονική πρόβλεψη-πρόγνωση του τι μέλλει γενέσθαι.

Ως εκ τούτου, η επιστήμη, άρα και ο μαρξισμός ως επιστήμη, προβάλλει ως συστηματικά αναπτυσσόμενη παραγωγή αντικειμενικής, αποδεικτικής, τεκμηριωμένης και αληθούς γνώσης περί του μέρους εκείνου του επιστητού που αποτελεί το γνωστικό της αντικείμενο, ώστε να καθιστά τον άνθρωπο μετά λόγου γνώσεως υποκείμενο, ικανό να μετασχηματίζει συνειδητά την πραγματικότητα, τους όρους της ύπαρξής του.

Από την εμφάνισή του ο μαρξισμός κινήθηκε ως *δυναμικό πλαίσιο ενός ολόκληρου φάσματος ερευνητικών προγραμμάτων*. Η προσοχή των θεμελιωτών του επικεντρώθηκε κατ' εξοχήν στην έρευνα **τριών εσωτερικά αλληλένδετων, πλην όμως σχετικά αυτοτελών γνωστικών αντικειμενικών**:

- 1) της ανθρώπινης κοινωνίας και της ιστορίας της,
- 2) των σχέσεων παραγωγής του κεφαλαιοκρατικού κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού και
- 3) των προϋποθέσεων της νέας (κομμουνιστικής) κοινωνίας και της πρόβλεψης των χαρακτηριστικών της και της διαδικασίας μετάβασης σε αυτήν βάσει αυτών των προϋποθέσεων.

Βάσει των προαναφερθέντων γνωστικών αντικειμένων – ερευνητικών πεδίων, που αποτέλεσαν τον πυρήνα του έργου τους, συγκροτούνται τρία αλληλένδετα ερευνητικά πεδία-επιστήμες, ως συστατικά στοιχεία του μαρξισμού:

- 1) Ο ιστορικός υλισμός (διαλεκτική υλιστική αντίληψη της ιστορίας),

- 2) η πολιτική οικονομία της κεφαλαιοκρατίας και
- 3) ο επιστημονικός σοσιαλισμός (κομμουνισμός).

Φυσικά οι ιδρυτές του μαρξισμού δεν περιορίστηκαν αποκλειστικά στα παραπάνω αντικείμενα (βλ. τα εγκυκλοπαιδικά ενδιαφέροντά τους, τη φιλοσοφική-μεθοδολογική θεμελίωση της ιστορίας, των φυσικών επιστημών και των μαθηματικών, τη θρησκευσιολογία, την ιστορία των τεχνικών μέσων κ.ά.). Ωστόσο, ποτέ δεν θεωρούσαν ότι το έργο τους προβάλλει αξιώσεις μεταφυσικής προμαρξικού τύπου «οντολογίας», περί της «καθ' όλου» φυσικής φιλοσοφίας εν είδει μεταφυσικών αρχών ικανών για την ερμηνεία παντός επιστητού. Ποτέ δεν προσέδιδαν στη θεωρία τους χαρακτηριστικά περιγραφικού και εξηγητικού σχήματος “συμπαντικών” αξιώσεων. Άλλωστε, και ο ίδιος ο όρος “σύμπαν” προέρχεται από την θεολογία και υπονοεί την ύπαρξη ενός απολύτου όντος, δημιουργού ή/και επόπτη των πάντων, ορατών και αοράτων, πανταχού παρόντος εντός ή/και υπεράνω αυτού του “σύμπαντος”. Η πραγματική επιστήμη, και ο μαρξισμός ως επιστήμη, δεν έχει την παραμικρή σχέση με αυτή τη μεταφυσική. Ακόμα και στις ισχυρότερες γενικεύσεις, αφαιρέσεις και προεκβολές της προς ότι παραμένει άγνωστο (στο εισέτι μη εγνωσμένο), αναφέρεται πάντα στο εκάστοτε ιστορικά συγκεκριμένο πεδίο της πρακτικής και γνωστικής δραστηριότητας του ανθρώπου.

Το καθένα από το παραπάνω τρία βασικά γνωστικά αντικείμενα συνιστά ένα σχετικά αυτοτελές οργανικό όλο (που χαρακτηρίζεται από την εσωτερική αμοιβαία συνάφεια και αλληλεπίδραση των πλευρών του), το οποίο βρίσκεται στα μέσα του 19ου αιώνα σε ορισμένο στάδιο ανάπτυξής του, που παρέχει αντίστοιχες δυνατότητες επιστημονικής έρευνας, ιστορικής και λογικής διερεύνησής του και ορίζει τελικά το επίπεδο της εφικτής θεωρητικής αντίληψής του.

Ιστορική προσέγγιση του γίνεσθαι της διαλεκτικής-υλιστικής αντίληψης της ιστορίας.

-Εισαγωγικές επισημάνσεις.

Για να εξετάσουμε το ζήτημα της θέσης και του ρόλου του ιστορικού υλισμού στο γίνεσθαι της μαρξιστικής επαναστατικής θεωρίας με επιστημονικό τρόπο, πρέπει να ριξουμε -έστω και αδρομερώς- μια σύντομη ιστορική ματιά στο πώς αυτός εμφανίστηκε, διαμορφώθηκε και αναπτύχθηκε ως οργανικό συστατικό στοιχείο του μαρξισμού. «Το πιο σίγουρο στο ζήτημα της κοινωνικής επιστήμης και το απαραίτητο για να αποκτήσεις πραγματικά τη συνήθεια να εξετάζεις σωστά το ζήτημα αυτό και να μη χάνεσαι στο πλήθος των λεπτομερειών ή στην τεράστια ποικιλία των αντιμαχόμενων γνώμων - το πιο σπουδαίο για να εξετάσεις το ζήτημα αυτό επιστημονικά είναι να μην ξεχνάς την ιστορική βασική σύνδεση, να βλέπεις κάθε ζήτημα από την άποψη του πως εμφανίστηκε ένα ορισμένο φαινόμενο στην ιστορία, ποια βασικά στάδια πέρασε το φαινόμενο αυτό στην εξέλιξή του, και από την άποψη αυτής της εξέλιξής του να βλέπεις πως έχει το πράγμα αυτό τώρα» (Λένιν Β.Ι. Για το κράτος. Διάλεξη του Β. Ι. Λένιν στο πανεπιστήμιο Σβερντλόφ, 11/7/1919. Πρωτοδημοσιεύτηκε 18/1/1929 στην εφημερίδα «Πράβντα», αρ. φυλ. 15, Β. Ι. Λένιν, «Άπαντα», εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», τ. 39, σελ. 64-84). Η επιστημονική ιστορική

προσέγγιση του μαρξισμού, απαιτεί τη διερεύνηση, τόσο των συγκεκριμένων ιστορικών όρων και αναγκών που οδήγησαν στην εμφάνιση και ανάπτυξή του, όσο και των επιστημολογικών, θεωρητικών και μεθοδολογικών όρων, της “εσωτερικής λογικής” αυτής της διαδικασίας.

Η μελέτη αυτή της ιστορίας του μαρξισμού, απαιτεί τη διάκριση των ιστορικών προϋποθέσεων του μαρξισμού, της πρωταρχικής του εμφάνισης, της διαμόρφωσης, της ανάπτυξης, της όποιας χρησιμοποίησης και διάδοσης της επαναστατικής θεωρίας.

Η ουσία της επαναστατικοποίησης της κοινωνικής θεωρίας από τους θεμελιωτές του μαρξισμού έγκειται στις εξής θεμελιώδεις συνεισφορές τους:

-κριτική εξέταση της κοινωνικής πραγματικότητας της κεφαλαιοκρατίας από τη σκοπιά του μετασχηματισμού της και υπό το πρίσμα της χειραφέτησης αυτών που υφίστανται την εκμετάλλευση και την καταπίεση, της εργατικής τάξης και συνολικά του εργαζόμενου λαού,

-κριτική εξέταση των αστικών θεσμών, των μορφών κοινωνικής συνείδησης, της κυρίαρχης ιδεολογίας και των κεκτημένων της φιλοσοφίας και της επιστήμης της εποχής τους, απ' τη σκοπιά της άρσης των αδιεξόδων της, που εκδηλώνονται με την αδυναμία επιτέλεσης των θεμελιωδών λειτουργιών της επιστήμης που προαναφέραμε (περιγραφής, εξήγησης και πρόβλεψης),

-επιλογή των πλέον κομβικών (απ' τη σκοπιά των θεμελιωδέστερων κοινωνικών αναγκών και των προοπτικών της ανθρωπότητας) γνωστικών αντικειμένων και ερευνητικών περιοχών,

-επαναστατικοποίηση της επιστήμης, με τη συστηματική διαλεκτική ανάπτυξη-άρση των κεκτημένων της θεωρίας και μεθοδολογίας, με τη θεμελίωση και τη δρομολόγηση νέου τύπου συνθετικής διαλεκτικής επιστημονικής έρευνας,

-οργανική σύνδεση των αλληλένδετων και αμοιβαία ανατροφοδοτούμενων στη σχετική αυτοτέλειά τους των πλευρών της επαναστατικής δραστηριότητας: επιστημονικής έρευνας και κοινωνικοπολιτικής δράσης.

Η επαναστατικοποίηση της θεωρίας μέσω θεμελιωδών ανακαλύψεων νομοτελειών, γίνεται αναγκαίος όρος για το πραγματικό κίνημα επαναστατικού μετασχηματισμού της κοινωνίας. Τα κεκτημένα της επαναστατικής θεωρίας κωδικοποιούνται σε σκοποθεσία του επαναστατικού κινήματος, σε προγραμματικό λόγο (στρατηγική και τακτική, βραχυπρόθεσμους – μεσοπρόθεσμους και μακροπρόθεσμους σκοπούς), με αντίστοιχη επιτελική οργάνωση και μεθόδευση της επαναστατικής δραστηριότητας προς επίτευξη του σκοπού του επαναστατικού μετασχηματισμού της κοινωνίας σε κομμουνιστική κατεύθυνση.

Κατ' αυτό τον τρόπο με τη συμβολή των [Κ. Μαοξ](#) και Φ. Ένγκελς συντελείται μια ριζική αλλαγή του χαρακτήρα, του περιεχομένου και μια επανατοποθέτηση του κοινωνικού ρόλου και των στόχων της επαναστατικής θεωρίας. Η τελευταία, ως διάγνωση των πραγματικών αναγκών και δυνατοτήτων και ως προτρέχουσα σύλληψη των προοπτικών της ανθρωπότητας, γίνεται εκ των ων ουκ άνευ όρος της χάραξης προγραμματικών προοπτικών, στρατηγικής και τακτικών του επαναστατικού κινήματος. Ωστόσο, αυτή η ριζική αλλαγή δεν επέρχεται ούτε ακαριαία, αλλά ούτε και γραμμικά. Προκύπτει ως αποτέλεσμα μιας περίπλοκης και

αντιφατικής ιστορικής γνωστικής διαδικασίας, αλληλένδετης με την πρακτική.

Η οργανική ενότητα επαναστατικής θεωρίας και πρακτικής επ' ουδενί λόγω δεν εκφράζεται με την αναγωγή της πρώτης στη δεύτερη, είτε με απλή γενίκευση από την πρώτη της εμπειρίας της δεύτερης (βλ. και εμπειρικό και θεωρητικό). Παρόμοια πρακτική είναι δηλωτική των αδιεξόδων του πρακτικισμού και του έρποντος εμπειρισμού. *Η αυθεντική επιστημονική έρευνα, δεν μπορεί να ανάγεται σε εργαλειακά εννοούμενες ιδεολογικοπολιτικές - προπαγανδιστικές χρήσεις και εφαρμογές.*

-Κριτήρια επιστημονικής περιοδολόγησης του μαρξισμού και γνωσιακή συγκυρία.

Τα **κριτήρια επιστημονικής περιοδολόγησης του μαρξισμού** οφείλουν να τίθενται σε συνδυασμό με 1) την πραγματική ιστορία της κοινωνίας και του επαναστατικού κινήματος και 2) με την εσωτερική λογική της ανάπτυξης της έρευνας, με την εκάστοτε ιστορική βαθμίδα ανάπτυξης της θεωρίας και της μεθοδολογίας του συγκεκριμένου γνωστικού αντικείμενου. Εδώ έχει εξαιρετική σημασία η διακρίβωση της εκάστοτε συγκεκριμένης ιστορικής γνωσιακής συγκυρίας.

Η **γνωσιακή συγκυρία** προσδιορίζεται βάσει κριτηρίων εξέτασης της ανάπτυξης ορισμένης γνωστικής διαδικασίας, τα οποία συνδέονται με:

1. *την υφή, τον χαρακτήρα, την ιδιοτυπία και το επίπεδο ανάπτυξης του μέρους εκείνου του επιστητού, το οποίο συνιστά το γνωστικό αντικείμενο της εν λόγω επιστήμης.* Εδώ εγείρονται ποικίλα ερωτήματα: Τι είδους αντικείμενο είναι αυτό; από τι είδους αλληλεπιδράσεις χαρακτηρίζεται; Τι τύπου ανάπτυξη το χαρακτηρίζει (εάν αυτό αναπτύσσεται); Συνιστά άραγε αυτό το αντικείμενο **οργανικό όλο** (ένα σύστημα, χαρακτηριστικό του οποίου είναι η εσωτερική αμοιβαία συνάφεια-συνοχή των μερών του); Σε ποιο επίπεδο ανάπτυξης του βρίσκεται το αντικείμενο που συνιστά οργανικό όλο;

Ο λογικός τρόπος προσέγγισης (όπως αναπτύσσεται με κλασικό τρόπο στο θεωρητικό μέρος του "Κεφαλαίου" του Μαρξ), ως θεωρητική αντανάκλαση του αντικείμενου μέσω της ανάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο, είναι εφικτός και αναγκαίος στον βαθμό που έχει ωριμάσει η διαδικασία της ανάπτυξης του εν λόγω αντικείμενου. Συνεπώς, βάσει της μεθοδολογίας του "Κεφαλαίου" του Μαρξ, **το όλο πρόβλημα της ανάπτυξης του πραγματικού οργανικού όλου** συνδέεται με την εξέταση **των σταδίων ανάπτυξής του** και των (κατ' αναγκαιότητα καθοριζόμενων από αυτά) **σταδίων ανάπτυξης της γνωστικής διαδικασίας.**

- Κατ' αρχήν, ανακύπτουν **οι αναγκαίες προϋποθέσεις** εμφάνισης του εν λόγω αντικείμενου εντός της προγενέστερης διαδικασίας, η «αφετηρία» της οργανικής ολότητας, χωρίς ακόμα να έχει εμφανισθεί το ίδιο το αντικείμενο (π.χ. αν παρακολουθήσουμε την οικονομική έρευνα του Μαρξ, το σύστημα που ερευνούμε είναι οι κεφαλαιοκρατικές σχέσεις παραγωγής, ενώ αναγκαία προϋπόθεσή του είναι οι προκεφαλαιοκρατικές εμπορευματικές και χρηματικές σχέσεις).
- Κατά το δεύτερο στάδιο (βαθμίδα) σχηματίζεται για πρώτη φορά το ίδιο το αντικείμενο, είναι η **«πρωταρχική εμφάνιση του εν λόγω οργανικού όλου»** (π.χ.

η πρωταρχική εμφάνιση του εμπορεύματος «εργασιακή δύναμη» και η πρωταρχική συσσώρευση του κεφαλαίου).

- Στη συνέχεια, αρχίζει ο **μετασχηματισμός** από αυτό το νέο οργανικό **όλο του κληροδοτημένου συστήματος** από το οποίο και βάσει του οποίου αυτό ανέκυψε. Πρόκειται για τη «**διαδικασία διαμόρφωσης**» του νέου οργανικού όλου (π.χ. η διαδικασία μετάβασης από την απλή συνεργασία στη μανιφατούρα και από αυτήν στην παραγωγή με μηχανές στην κεφαλαιοκρατία).
- Η ολοκλήρωση του μετασχηματισμού της κληροδοτημένης βάσης από το σχηματιζόμενο νέο οργανικό όλο συνιστά την «**ωριμότητα**» του ως βαθμίδα κατά την οποία αυτό **αναπτύσσεται σε βάση αντίστοιχη του εαυτού του** και αποκαλύπτονται σαφώς οι αντιφάσεις του, που οδηγούν στον μετασχηματισμό του σ' ένα νέο αντικείμενο (π.χ. ώριμη κεφαλαιοκρατία, αναπτυσσόμενη σε αντίστοιχη εαυτής βάση, στη βάση της παραγωγής μηχανών με τη βοήθεια μηχανών).

Στο καθένα από τα προαναφερθέντα στάδια το νέο οργανικό όλο έχει διαφορετικό βαθμό και τρόπο συγκρότησης, συσχέτισης τυχαίου και αναγκαιότητας, εσωτερικής και εξωτερικής αναγκαιότητας, αυτοπροσδιορισμού και ετεροπροσδιορισμού, διαφορετικό επίπεδο ανάπτυξης της ουσίας του, της εσωτερικής αντιφατικότητάς του σε συνδυασμό με την εξωτερική αντιφατικότητά του, και συνεπώς συνιστά διαφορετικό βαθμό και τρόπο άρνησης (ως προς το ποιόν και την ουσία) του παλαιού, διαφορετικό βαθμό αρνητικού και θετικού προσδιορισμού κ.λπ. Τα στάδια ανάπτυξης του οργανικού όλου, από την πρωταρχική του εμφάνιση μέχρι προ της ωριμότητάς του, αποτελούν το «**γίγνεσθαι**» του.

Στο καθένα από τα προαναφερθέντα στάδια προοδευτικής ανάπτυξης του αντικειμένου αντιστοιχούν ορισμένα στάδια ανάπτυξης της **γνωστικής διαδικασίας**. Στα στάδια του γίγνεσθαι του οργανικού όλου η νοητική απεικόνισή του πραγματοποιείται κατ' εξοχήν αναλυτικά, στο πλαίσιο της κίνησης από τη χαώδη περί του όλου αντίληψη, από το αισθητηριακό συγκεκριμένο προς το αφηρημένο, ενώ η **ανάβαση από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο** διαδραματίζει υποδεέστερο ρόλο.

Η ευθέως αντίστροφη τάση υπερτερεί κατά την απεικόνιση του ώριμου οργανικού όλου (υπό τον όρο ότι και το γνωστικό **υποκείμενο** -συλλογικό και ατομικό- έχει επιτύχει την αντίστοιχη νοητική-θεωρητική ωριμότητα): εδώ δεσπόζει πλέον η **ανάβαση από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο**, ενώ η κίνηση από τη χαώδη αντίληψη κ.λπ. προς το αφηρημένο μετατρέπεται σε υποδεέστερη, σε ανηρημένη στιγμή. Η ανάβαση από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο οφείλει να αντανakλά το παρόν του ώριμου σταδίου ανάπτυξης του αντικειμένου, έτσι ώστε να αντανakλάται και το ανηρημένο παρελθόν, αλλά και η ενυπάρχουσα στο παρόν δυναμική του μέλλοντος, όπως αυτά υπάρχουν σχετικά αυτοτελώς στο παρόν (βλ. και **Ιστορικό και Λογικό**).

Επομένως, πρωταρχικό κριτήριο για την διάγνωση της γνωσιακής συγκυρίας, είναι ένας **οντολογικός προσδιορισμός**: το είδος και το στάδιο ανάπτυξης του γνωστικού αντικειμένου (προϋποθέσεις, πρωταρχική εμφάνιση, διαμόρφωση και ωριμότητα).

Υπό αυτό το πρίσμα, κατά την ιστορική εξέταση του μαρξισμού, της θέσης και του ρόλου του ιστορικού υλισμού σε αυτήν, όπως θα δούμε παρακάτω, οφείλουμε να

έχουμε σαφή αντίληψη ιδιαίτερα του επιπέδου ανάπτυξης της κοινωνίας ως ολότητας.

2. το επίπεδο ανάπτυξης της κερτημένης γνώσης της εν λόγω έρευνας, της εν λόγω επιστήμης (από θεωρητικής και μεθοδολογικής σκοπιάς). Αυτό αφορά την «φυλογένεση» της έρευνας, το επίπεδο της μέχρι τούδε ανάπτυξης αυτής της επιστήμης, το μεθοδολογικό επίπεδο που έχει κατακτήσει. Το τελευταίο προσδιορίζεται λαμβάνοντας ως κριτήριο μεθοδολογικής ωριμότητας της έρευνας την χρήση της μεθόδου της ανάβασης από το αφηρημένο στο νοητά συγκεκριμένο, εφ' όσον έχει ολοκληρωθεί η ερευνητική λειτουργία της ανάβασης από το κατ' αίσθηση συγκεκριμένο στο αφηρημένο, με την διάκριση της απλούστατης σχέσης του αντικειμένου.

Η νοητική ανασύσταση του ώριμου σταδίου επιτυγχάνεται με πληρότητα και επάρκεια μέσω της κίνησης της νόησης από την επιφάνεια (είναι) προς την ουσία, αλλά κατά κύριο λόγο μέσω της κίνησης από την ουσία προς το φαινόμενο και την πραγματικότητα. Η δεύτερη κίνηση συνιστά ταυτόχρονα αναπαραγωγή σε ανηρημένη μορφή και της ιστορίας του γίνεσθαι του, του μετασχηματισμού της κληροδοτημένης βάσης από το νέο οργανικό όλο. Η πρώτη κίνηση, μαζί με την αμεσότητα του αντικειμένου, αναπαράγει σε ανηρημένη μορφή τη διαδικασία διαμόρφωσης των αναγκαίων ιστορικών προϋποθέσεων και πρωταρχικής εμφάνισης του δεδομένου οργανικού όλου (π.χ. στο Κεφάλαιο του Μαρξ, η έκθεση των αποτελεσμάτων της έρευνας κινείται από το κεφαλαιοκρατικό εμπόρευμα στο χρήμα και στη μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο).

Ανώτερη λοιπόν μεθοδολογική προσέγγιση, που είναι αντίστοιχη του ώριμου οργανικού όλου και χαρακτηριστική για το νοείν κατά Λόγο (Vernunft), είναι η διαλεκτική μέθοδος της ανάβασης από το αφηρημένο στο νοητά συγκεκριμένο (βλ. και [διάνοια και λόγος](#), άκου και [Διάνοια και λόγος ως βαθμίδες του νοείν στη γνωστική διαδικασία](#)).

Λαμβάνοντας λοιπόν ως γνώμονα μεθοδολογικής ωριμότητας της έρευνας την κλιμάκωση της σκέψης προς την μέθοδο της ανάβασης από το αφηρημένο στο νοητά συγκεκριμένο, μπορούμε να αποτιμήσουμε το επίπεδο ανάπτυξης διαφόρων ερευνητικών διαδικασιών. Οφείλουμε να επισημάνουμε ότι τα κληροδοτήματα των κοινωνικών επιστημών, της κοινωνικής φιλοσοφίας και της φιλοσοφίας της ιστορίας, στην εποχή του Μαρξ, κινούνταν κατ' εξοχήν στο επίπεδο της προδιαλεκτικής νόησης, της διάνοιας (Verstand), δηλ. από την κατ' αίσθηση χαώδη περί του όλου αντίληψη, προς διαφόρων βαθμών αφαιρέσεις και γενικεύσεις (ποσοτικού, μετρικού και τυπικού χαρακτήρα) του εμπειρικού υλικού, των δεδομένων των αισθήσεων.

3. το επίπεδο γνωστικής και μεθοδολογικής ανάπτυξης της «οντογένεσης» του συγκεκριμένου υποκειμένου της έρευνας (ατομικού ή και συλλογικού), το επίπεδο θεωρητικής και λογικής-μεθοδολογικής του συγκρότησης, δηλ. η ικανότητά του να διαγνώσει τόσο την ιδιοτυπία και το επίπεδο ανάπτυξης του γνωστικού αντικειμένου, όσο και το επίπεδο ανάπτυξης (το επίπεδο της ιστορικά προσδιορισμένης επάρκειας ή ανεπάρκειας) των περί του αντικειμένου κερτημένων γνώσεων. Οι ιδιότητες αυτές του υποκειμένου συνδέονται με τον τύπο προσωπικότητάς του και με την στάση ζωής του, με την ικανότητά του να εξετάζει κριτικά τόσο το αντικείμενο, όσο και την κερτημένη

γνώση και μεθοδολογία, με την ικανότητά του να *αντιλαμβάνεται τις ερευνητικές ανάγκες, την εσωτερική λογική της ανάπτυξης της έρευνας* και να διαθλά υπό το πρίσμα της τελευταίας τις πραγματικές ανάγκες της ανθρωπότητας. Η ικανότητα αυτή, στις κοινωνικές επιστήμες και στη φιλοσοφία, συνδέεται με την *υιοθέτηση της κοινωνικής στάσης και των συμφερόντων των εκάστοτε καταπιεσμένων, που από το ίδιο το περιεχόμενό τους, κατατείνουν στην προοδευτική ανάπτυξη της κοινωνίας* και έτσι, ενδιαφέρονται για την αντικειμενική κριτική θεώρηση της πραγματικότητας, ως όρο για τον επαναστατικό μετασχηματισμό της. Επί κεφαλαιοκρατίας, η ικανότητα αυτή συνδέεται με τη *συνειδητή υιοθέτηση των συμφερόντων και των προοπτικών της μισθωτής εργασίας, της εργατικής τάξης*. Ωστόσο, αυτή η ιστορικά ορθή υιοθέτηση ταξικής στάσης, είναι μεν αναγκαίος, αλλά όχι και ικανός από μόνος του όρος για τη βέλτιστη συνεισφορά του ερευνητή στην έρευνα. Επ' ουδενί λόγω η σε γενικές γραμμές ορθή ταξική και κοινωνικοπολιτική τοποθέτηση και η αντίστοιχη πολιτική ένταξη δεν μπορεί να διασφαλίσει γραμμικά ή και να υποκαταστήσει την αυθεντική επιστημονική έρευνα. Η επιστήμη δεν ανάγεται στην πολιτική και στις τρέχουσες προπαγανδιστικές ανάγκες. Ο πολιτικός αναγωγισμός, ανεξάρτητα απ' τις προθέσεις, υπονομεύει την αυθεντική αντικειμενική έρευνα, μιας και ευνουχίζει την επιστήμη και τη φιλοσοφία μέσω της υποταγής τους στην άμεση πολιτική σκοπιμότητα και στις συνακόλουθες σχέσεις εξουσίας. Το πρόβλημα αυτό συνδέεται με το πρόβλημα του συνδυασμού αντικειμενικότητας, ταξικότητας και κομματικότητας της έρευνας.

4. την περιρρέουσα ιστορική – πολιτισμική ατμόσφαιρα, η οποία επιδρά εμμέσως ή εμμέσως στην έρευνα (ως προς το τι, πώς, γιατί και σε ποια κατεύθυνση, με ποια σκοπιμότητα, προτεραιότητα και ιεράρχηση πρέπει να διερευνηθεί). Δεδομένου ότι η επιστήμη ως κατ' εξοχήν ειδέναι έλκει την καταγωγή της από την πρακτική μετασχηματιστική δραστηριότητα του ανθρώπου, η πρακτική προβάλλει ως το αφετηριακό σημείο, το κριτήριο της αλήθειας και ο τελικός προορισμός της. Δεδομένου επίσης και του γεγονότος ότι η επιστήμη συνιστά καθολική δημιουργική (και ενίοτε καταστροφική) δύναμη της ανθρωπότητας, θα πρέπει να λάβουμε υπ' όψιν τον τρόπο με τον οποίο οι εκάστοτε κοινωνικές ανάγκες ενσωματώνονται στο corpus της επιστημονικής έρευνας, μέσω μιας ιδιότυπης «διήθησης» και αναψηλάφησης του εάν, τι, με τι τρόπο και κατά πόσο εμπίπτει στο πεδίο του γνωστικού αντικειμένου. Ωστόσο, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι στις ανταγωνιστικές κοινωνίες **οι (συνδεδεμένες με τα κυρίαρχα συμφέροντα) εκάστοτε δεσπόζουσες μορφές κοινωνικής ζήτησης** (π.χ. οι ανάγκες μεγιστοποίησης της κερδοφορίας του κεφαλαίου, οι ανάγκες εδραίωσης και διαιώνισης της κυριαρχίας της αστικής τάξης) ως κριτήριο επιλογής προοπτικής μέσα από το φάσμα δυνατοτήτων της γνωσιακής συγκυρίας, δεν ταυτίζονται με τις βαθύτερες πραγματικές ανάγκες της ανθρωπότητας και με τις ανάγκες της εσωτερικής λογικής της ανάπτυξης της έρευνας. Κατά κανόνα υπονομεύουν την τελευταία.

Ο προσδιορισμός της γνωσιακής συγκυρίας ως συγκεκριμένης ιστορικής στιγμής στο φάσμα δυνατοτήτων της νομοτελούς πορείας της επιστήμης, είναι απαραίτητος όρος, τόσο για την συγκεκριμένη ιστορική αποτίμηση της κατάστασης της

επιστημονικής έρευνας και της συμβολής του συγκεκριμένου ερευνητή, αλλά και για την συνειδητή εμπλοκή του υποκειμένου στην ερευνητική διαδικασία, για την χάραξη στρατηγικών και τακτικών της έρευνας.

Τουναντίον, εάν στην ιστορία μιας επιστήμης, π.χ. του μαρξισμού, γίνεται απλή εμπειρική καταγραφή θέσεων και ιδεών, χωρίς προσδιορισμό της εκάστοτε γνωσιακής συγκυρίας εντός της οποίας ανακύπτει το εκάστοτε επίπεδο διάγνωσης του γνωστικού αντικειμένου, είναι πρακτικά αδύνατο να κατανοηθεί τόσο η πραγματική γνωσιακή σημασία των εκάστοτε κεκτημένων, όσο και η ίδια η νομοτελής αντιφατική κίνηση της σκέψης στο γίνεσθαι της έρευνας. Η ασύνδετη με τη διακρίβωση της γνωσιακής συγκυρίας ιστοριογραφική καταγραφή αποσπασματικών ιδεών, χωρίων και ρητών, όση πληρότητα και αν διεκδικεί, είναι αδύνατο να επιτελέσει συνεκτικά τις τρεις θεμελιώδεις λειτουργίες της επιστημονικής έρευνας: περιγραφή, εξήγηση-ερμηνεία και πρόβλεψη. Είναι αδύνατο επίσης να συλλάβει το εκάστοτε ιστορικά συγκεκριμένο (άρα και περιορισμένο) επίπεδο ανάπτυξης της κάθε ερευνητικής διαδικασίας στην ιστορία του μαρξισμού και τις αντίστοιχες αναγκαίες πλάνες και νομοτελείς αντιφάσεις της νόησης στο γίνεσθαι της έρευνας.

-Προϋποθέσεις εμφάνισης του μαρξισμού (υλικές, οργανωτικές, ιδεολογικές και θεωρητικές).

Στις προϋποθέσεις εμφάνισης του μαρξισμού περιλαμβάνονται οι συγκεκριμένες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικρατούν στην Ευρώπη των αρχών - μέσων του 19ου αι. Η πλέον ανεπτυγμένη με τη βιομηχανική επανάσταση χώρα είναι η Αγγλία. Έπονται η Γαλλία και η Γερμανία. Η τελευταία δοκιμάζεται κατά τη μετάβαση στην κεφαλαιοκρατία από έντονα φεουδαρχικά κατάλοιπα, με χαρακτηριστικό τον κατακερματισμό της σε 36 αυτοτελή φεουδαρχικά και ημιφεουδαρχικά κρατικά μορφώματα – γαίες. Στις πλέον ανεπτυγμένες βιομηχανικά, συγκαταλέγεται και η γενέτειρα του Μαρξ (Τριφ της Ρηνανίας) και του Ένγκελς (Μπάρμεν Βόρειας Ρηνανίας).

Στο στάδιο ωριμότητας της κεφαλαιοκρατίας του ελεύθερου ανταγωνισμού, η κοινωνία έφτασε σε ένα τέτοιο επίπεδο, όπου οι βασικές νομοτελίες και οι αντιφάσεις της ανάπτυξης της άρχισαν να γίνονται πιο άμεσα αισθητές. Όπως επισημαίνει ο Φ. Ένγκελς, «... ενώ σε όλες τις προηγούμενες περιόδους, η έρευνα των κινητήριων αιτιών της ιστορίας ήταν αδύνατη-αν συνυπολογίσουμε και τις πολύπλοκες, κρυφές αλληλεξαρτήσεις τους με τα ίδια τ' αποτελέσματά τους- η εποχή μας έχει απλοποιήσει τόσο πολύ αυτές τις αλληλεξαρτήσεις, ώστε το αίνιγμα μπόρεσε να λυθεί» (1886, Ο Λ. Φούερμπαχ και το τέλος..., σελ. 222-223). Ο καπιταλισμός, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για γρήγορη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, γέννησε την ανάγκη και τις συνθήκες για την πρόοδο της τεχνικής, των φυσικών και των κοινωνικών επιστημών, ειδικότερα της φιλοσοφίας, της πολιτικής οικονομίας, της ιστορίας, ενώ η ανάπτυξη της ταξικής πάλης του προλεταριάτου εναντίον του καπιταλισμού έθεσε στην ημερήσια διάταξη το ζήτημα της εξήγησης των αιτιών της πάλης αυτής και των προοπτικών της.

Η ιστορία του μαρξισμού [εγγράφεται στην κεντρική αρτηρία της ιστορίας των](#)

δρόμων της κοινωνικής θεωρίας. Ιστορικά ανέκυψε μέσα από μια περίπλοκη και αντιφατική δημιουργική διαδικασία κριτικής-επιστημονικής εμβάθυνσης της διερεύνησης του κοινωνικού γίνεσθαι (της φιλοσοφίας, της θρησκείας, της πολιτικής της «κοινωνίας των ιδιωτών», των σχέσεων παραγωγής κλπ.), παράλληλα με την κριτική αφομοίωση και τη διαλεκτική άρση των ανώτερων κατακτήσεων του προμαρξικού στοχασμού, που αποτέλεσαν και τις τρεις πηγές του μαρξισμού (Λένιν): της γερμανικής κλασικής φιλοσοφίας και ιδιαίτερα της ιδεοκρατικής διαλεκτικής (Καντ, Φίχτε, Σέλιγκ, Χέγκελ και Φόουρμπαχ), της κλασικής αστικής πολιτικής οικονομίας (φυσιοκράτες, Α. Σμιθ, Ντ. Ρικάρντο κ.ά., βλ. και Η διαλεκτική του γίνεσθαι της πολιτικής οικονομίας) και των ουτοπικών σοσιαλιστικών-κομμουνιστικών ιδεών (C. N. Saint-Simon, F. M. Ch. Fourier, R. Owen, E. Cabet, Th. Dezamy κ.ά.). Η εμφάνιση, διαμόρφωση και ανάπτυξη του μαρξισμού συνδέεται οργανικά με τη συνειδητή υιοθέτηση της ταξικής σκοπιάς του προλεταριάτου, χωρίς ωστόσο, να ανάγεται σε αυτήν.

Έχουν κάνει την εμφάνισή τους οι πρώτες πρώιμες οργανώσεις και η δράση της εργατικής τάξης. Στα επαναστατικά κινήματα της εποχής η εργατική τάξη δεν έχει αυτοτελή ρόλο, δεν διαθέτει ακόμα δικούς της σκοπούς και πρόγραμμα. Ωστόσο, μέσα από τους αυθόρμητους αγώνες και τις εξεγέρσεις της, ωριμάζει η αναγκαιότητα θεωρητικής θεμελίωσης της επαναστατικής πράξης, του κομμουνιστικού μετασχηματισμού της κοινωνίας.

-Εμφάνιση του μαρξισμού. Τα πρώτα έργα των Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς. (Αρχές δεκαετίας του 1840-1850). Η έναρξη της θεωρητικής και πρακτικής δραστηριότητας του Κ. Μάρξ και του Φ. Ένγκελς. Η μετάβαση από τον ιδεαλισμό στον υλισμό και από επαναστατικές δημοκρατικές θέσεις στον κομμουνισμό (1842 – 1844).

Χαρακτηριστικό του προσανατολισμού του Μαρξ απ' τα νεανικά του χρόνια, είναι το ανθρωπιστικό περιεχόμενο και η ηθική προβληματική των 2 γυμνασιακών εκθέσεων του.

Κατά τις πανεπιστημιακές σπουδές του (Βόνη – Βερολίνο 1836 – 1841), κινείται στα πλαίσια της ιδεαλιστικής διαλεκτικής, και προσχωρεί στην αριστερά πτέρυγα των «νεαρών χεγκελιανών». Η απόπειρά του να συγκροτήσει μια Φιλοσοφία του δικαίου, τον οδηγεί στη συνειδητή προσχώρηση στην εγελιανή φιλοσοφία. Σταθερή είναι στην έρευνά του η χρήση της φιλοσοφίας για την κριτική του κατεστημένου.

Σημαντικός σταθμός στο γίνεσθαι της φιλοσοφίας του είναι η διδακτορική του διατριβή: «Διαφορά δημοκρίτειας και επικούρειας φυσικής φιλοσοφίας» (1839), όπου είναι σαφής η τάση προσέγγισης της φιλοσοφίας στη ζωή, η υιοθέτηση του αθεϊσμού και των επαναστατικών δημοκρατικών θέσεων. Αντίστοιχη ανεξάρτητη οδός ακολουθεί και ο νεαρός Ένγκελς, όπως φαίνεται και από τη δριμεία κριτική που ασκεί στο συντηρητισμό και στο μυστικιστικό ρομαντισμό του Σέλλινγκ.

Χαρακτηριστικό στοιχείο αυτής της περιόδου, είναι η **μετάβαση από τον ιδεαλισμό στον υλισμό και από επαναστατικές δημοκρατικές θέσεις στον κομμουνισμό**. Η ειλικρινής αφοσίωση του νεαρού Μαρξ στον αγώνα για εμβάθυνση και

διεύρυνση της δημοκρατίας, παίζει καταλυτικό ρόλο στο γίνεσθαι της νέας κοσμοθεώρησης (βλ. και Δημοκρατία και διαλεκτική υποκειμενικού παράγοντα-αντικειμενικών όρων στη Λογική της Ιστορίας και Χρύση, 2014)

Ο Μαρξ, μετά την απόλυση του Μπρούνο Μπάουερ ως ιερόσυλου (το 1842 με εντολή του βασιλιά της Πρωσίας), αντιλαμβάνεται ότι με τις ιδέες που πρεσβεύει είναι αδύνατο να έχει πανεπιστημιακή σταδιοδρομία. Αναπτύσσει μάχιμη δημοσιογραφική-δημοσιολογική δραστηριότητα στην «εφημερίδα του Ρήνου» (ως αρθρογράφος και απ' τον Οκτώβριο του 1842 ως διευθυντής), στη βάση του ριζοσπαστικού στοιχείου της εγελιανής “αντιστοιχίσης του πράγματος στην ιδέα του”, του ανθρωπισμού και της συνεπούς επαναστατικής δημοκρατικής τοποθέτησης. Υπό αυτό το πρίσμα κρίνει τους κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς, απ' τη σκοπιά των πλέον αποκλεισμένων και καταπιεσμένων. Ασκεί κριτική στους θεσμούς μέσω της κριτικής της λογοκρισίας (άρθρα περί ελευθερίας του τύπου). Η δημοσιογραφική-δημοσιολογική του δραστηριότητα είναι ένας ασίγαστος αγώνας με συνέπεια για τα δημοκρατικά και κυριαρχικά δικαιώματα του λαού. Προβαίνει σε κριτική ανάλυση της εκπροσώπησης των επί μέρους συμφερόντων κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων στην τοπική δίαυτα. Υπερασπίζεται τους φτωχούς αγρότες από τις διώξεις βάσει του νόμου περί αυτοδίκαιης υλοτομίας στα ιδιωτικά δάση. Η υπεράσπιση των αμπελουργών του Μοζέλα τον οδηγεί στην ανάλυση της δομής και των λειτουργιών του ιεραρχικού – συγκεντρωτικού μηχανισμού της γραφειοκρατίας του κράτους και της δημόσιας διοίκησης. Είναι πραγματικά κλασική η ανάλυση του γραφειοκρατικού μηχανισμού και της ιδεολογίας που αυτός αναπαράγει, μέσω της παραμόρφωσης της διακίνησης πληροφορίας από κάτω προς τα επάνω, της αποκοπής των ανώτατων κλιμακίων της εξουσίας από την κοινωνική βάση και της δομικής σύγχυσης εξουσιαστικής ιεραρχίας προϊσταμένων – υφισταμένων με την “ιεραρχία της γνώσης”. Η ανάλυση αυτή, παραμένει κλασική και αναφορικά με κάθε γραφειοκρατικοποιούμενη δομή (θεσμό, κόμμα κ.ο.κ.). [βλ σχετικά και: Δ. Πατέλης. Για το πρόβλημα της γραφειοκρατίας. 1987]. Από την αρθρογραφία του αναδεικνύεται η σοβαρότητα του κοινωνικού ζητήματος, των “ιδιωτικών συμφερόντων” (της “κοινωνίας των ιδιωτών” κατά Χέγκελ) και της αναγκαιότητας συστηματικής μελέτης του κομμουνισμού ως κινήματος των “από κάτω”. Παραιτείται από την αρχισυνταξία, χωρίς να μπορέσει να αποτρέψει την απαγόρευση της εφημερίδας από τη μοναρχία.

Μεταβαίνει στο Κρόντσναχ το 1843, όπου -βάσει και της πολύτιμης εμπειρικής του έρευνας στην εφημερίδα- επιδίδεται στην έρευνα και τη συγγραφή του έργου «**Η κριτική της εγελιανής φιλοσοφίας του δικαίου**». Εδώ είναι πλέον σαφής η μετάβαση από την κριτική της θρησκείας στην κριτική της πολιτικής, του κράτους και του δικαίου, και από αυτή στην ανάδειξη της σημασίας της «κοινωνίας των ιδιωτών», δηλ. της σφαίρας των ιδιωτικών συμφερόντων, της οικονομίας, του πεδίου βιοπορισμού των ανθρώπων. Η κλιμάκωση της έρευνας σε συνάρτηση με την κοινωνική ριζοσπαστικοποίησή του, οδηγεί στη ριζική αλλαγή των απόψεων του Μαρξ για τη σχέση μεταξύ «κοινωνίας των ιδιωτών» και του κράτους: είναι το τελευταίο αυτό που καθορίζεται από την πρώτη και όχι το αντίστροφο, που πρέσβευε η εγελιανή φιλοσοφία και η κυρίαρχη ιδεολογία. Μέσω της δημοσιολογικής έρευνάς του και της

συστηματικής κριτικής της πολιτειολογίας του Χέγκελ, ο Μαρξ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι βάση του κράτους δεν είναι η ιδέα, αλλά οι οικονομικές σχέσεις. Το κράτος είναι όργανο των εύπορων στρωμάτων και αυτών τα συμφέροντα προασπίζει.

Ταυτόχρονα, ο Μαρξ προβαίνει σε κριτική του λογοκρατικού πανθειστικού μυστικισμού της διαλεκτικής του Χέγκελ και εμβαθύνει στο ζήτημα της υφής των διαλεκτικών αντιφάσεων. Καταλυτικός είναι ο ρόλος της ανατροπής του Φόνεερμπαχ στη φιλοσοφία με την ανθρωπολογική-υλιστική γείωση της θρησκείας.

Ο Μαρξ αναδεικνύει την οργανική σχέση μεταξύ εγελιανής ιδεοκρατίας και γραφειοκρατικών αυταπατών. Παράλληλα, προχωρά σε μελέτη της ιστορίας, με έμφαση στην ανάλυση των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών διαδικασιών. Νομοτελής είναι η εξής κίνηση στο γίνεσθαι του μαρξισμού: η εκάστοτε αντίληψη περί της δομής της κοινωνίας, τίθεται ως βάση για τη διερεύνηση της ιστορίας.

19.6.1843 μεταβαίνει στο Παρίσι και προετοιμάζει την έκδοση της «Γερμανο – γαλλικής επετηρίδας» από κοινού με τον Α. Ρούγκε. Στο πρώτο και μοναδικό τεύχος της επετηρίδας (εκδόθηκε στο Παρίσι το 1844 και κατασχέθηκε σχεδόν όλο το τираζ) δημοσιεύονται τα έργα του: «Για το εβραϊκό ζήτημα» και «Κριτική της εγελιανής φιλοσοφίας του δικαίου. Εισαγωγή». Κομβική θέση κατέχει εδώ η σχέση: αλλοτρίωση – θρησκεία – χειραφέτηση, το ζήτημα της πολιτικής και της ανθρώπινης χειραφέτησης, οι όροι και οι δρόμοι της χειραφέτησης. Αναδεικνύεται για πρώτη φορά η ιστορική αποστολή του προλεταριάτου στην υπόθεση της χειραφέτησης της ανθρωπότητας και ο ρόλος της θεωρίας στον επαναστατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Η θεωρητική έρευνα οδηγεί το Μαρξ στη διάγνωση της ανάγκης της επανάστασης και στην αναζήτηση εκείνου του υποκειμένου, που -λόγω της θέσης του στην κοινωνία- θα φέρει σε πέρας αυτή την ιστορική αποστολή. «Η φιλοσοφία βρίσκει στο προλεταριάτο τα υλικά της όπλα, όπως το προλεταριάτο βρίσκει στη φιλοσοφία τα πνευματικά του όπλα» (Μαρξ - «Κριτική της εγελιανής φιλοσοφίας». Παπαζήσης - 1978. σελ. 30). Ωστόσο, «Το όπλο της κριτικής δεν μπορεί να αντικαταστήσει την κριτική των όπλων» (ό.π.). Στη φάση αυτή πραγματοποιείται η τελική υιοθέτηση του υλισμού και του κομμουνισμού.

Τα «Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα» (1843-44) είναι το πρώτο κείμενο, όπου εκτίθενται ως ενιαίο όλο υπό διαμόρφωση τα τρία μελλοντικά συστατικά μέρη του μαρξισμού. Είναι κομβική η σημασία των οικονομικών ερευνών του Μαρξ στη διαμόρφωση της αντίληψής του. Εδώ εξετάζει το ρόλο της εργασίας στην ανάπτυξη της κοινωνίας και το ρόλο της πρακτικής στην ανάπτυξη της γνωστικής σχέσης του ανθρώπου προς τον κόσμο. Από την ανάλυση της κλασικής πολιτικής οικονομίας οδηγείται στην ανάδειξη της συνάρτησης μεταξύ συσσώρευσης ξένης εργασίας, ιδιωτικής ιδιοκτησίας και αποξένωσης – αλλοτρίωσης. Μελετά τη σχέση μεταξύ αλλοτρίωσης και ουσιωδών δυνάμεων του ανθρώπου. Ο Μαρξ αναδεικνύει τη συνεισφορά του Χέγκελ στη συνειδητοποίηση της διαδικασίας δημιουργίας του ανθρώπου μέσω της ανθρώπινης εργασίας και της εγελιανής μυστικοποίησης αυτής της διαδικασίας. Αναδεικνύει επίσης τον ανταγωνιστικό χαρακτήρα της προόδου στις εκμεταλλευτικές κοινωνίες, ενώ επιχειρεί μια θεμελίωση του κομμουνισμού και του ανθρωπισμού (με αρκετά ασαφείς εννοιολογήσεις). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σχέση

του Μαρξ προς τον ανθρωπολογικό υλισμό του Λ. Φόουερμπαχ. Η οπτική του εδράζεται στο κεκτημένο του Φόουερμπαχ, αλλά δεν περιορίζεται στην ανθρωπολογική αντίληψη του τελευταίου. Άλλωστε, ο τότε Φόουερμπαχ δεν είχε καν ασχοληθεί με την πολιτική οικονομία. Επιχειρεί συγκεκριμενοποίηση της διαδικασίας της αλλοτρίωσης στην εργασιακή δραστηριότητα του εργάτη εντός της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Εδώ ο Μαρξ περιπίπτει σε αντιφάσεις, μιας και ακόμα θεωρεί ότι εντός της παραγωγής πωλείται και αλλοτριώνεται η ίδια η εργασία του εργάτη. Η αντίληψη περί πώλησης της εργασίας από τον εργάτη, αντιστοιχεί στην αντικειμενική φαινομενικότητα της κεφαλαιοκρατίας, κατά την οποία το κέρδος (και η υπεραξιά) σχηματίζονται στη σφαίρα της κυκλοφορίας. Η οικονομική του έρευνα δεν έχει οδηγήσει ακόμα στην οικονομική κατηγορία της εργασιακής δύναμης, ως ειδικού εμπορεύματος. Ωστόσο, εξαιρετική ώθηση στην έρευνα παρέχει η διασύνδεση της αλλοτριωμένης εργασίας με την ιδιωτική ιδιοκτησία, η προβληματική για την ανθρώπινη εργασία και την διαδικασία αποξένωσης-αλλοτρίωσης, για τη δυναμική των κοινωνικών ιδιοτήτων και των αναγκών του ανθρώπου, για την υλιστική αντίληψη της φύσης του ανθρώπου (σε συνδυασμό αλλά και σε αντιδιαστολή με τον αφηρημένο ανθρωπολογισμό του Φόουερμπαχ). Ο Μαρξ εδώ ερευνά μεν την αλλοτρίωση του ανθρώπου, αλλά αναφέρεται στον άνθρωπο-εργάτη, εκπρόσωπο συγκεκριμένης τάξης με αντίστοιχη θέση και ρόλο στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. Εξαιρετικά γόνιμη είναι η κριτική που ασκείται στην ιδεαλιστική διαλεκτική του Χέγκελ με παράλληλη ανάδειξη της διασύνδεσης της απόσπασης-απολυτοποίησης της Ιδέας με την αφηρημένη και αποξενωμένη παραγωγή (βλ. και για “Επιστήμη της Λογικής” του Χέγκελ). Ο Μαρξ προβαίνει εδώ και σε μια ατυχή απόπειρα συστηματικής θεώρησης της πολιτικής οικονομίας υπό το πρίσμα των κατηγοριών: ιδιωτική ιδιοκτησία και αλλοτρίωση.

Πολύτιμη είναι η κριτική που ασκείται στον εξισωτικό κομμουνισμό.

Υπάρχουν ποικίλες ανιστορικές και αντιδιαλεκτικές ερμηνείες της θέσης και του ρόλου των παρισινών χειρογράφων του 1844 στην επαναστατική θεωρία. Χαρακτηριστικός είναι ο μύθος περί των «δύο Μαρξ» (του νεαρού ανθρωπιστή – επαναστάτη και του ώριμου επιστήμονα) και περί δήθεν «τομής» στο έργο του Μαρξ (βλ. π.χ. Αλτουσέρο).

Ο Ένγκελς ακολουθεί παράλληλη ανεξάρτητη πορεία με τα έργα του: «Σχέδιασμα κριτικής της πολιτικής οικονομίας» και «Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία» (1845) όπου αναλύεται εμπειρικά η κατάσταση του προλεταριάτου.

Το πρώτο κοινό έργο Μαρξ – Ένγκελς «Η Αγία οικογένεια, ή κριτική της κριτικής κριτικής» (9-11/ 1844, εκδόθηκε το Φεβρουάριο του 1845), είναι αφιερωμένο στην κριτική και στο φιλοσοφικό αναστοχασμό των ιδεών των νεαρών χεγκελιανών, του εγγελιανού ιδεαλισμού και της ιδεοκρατίας εν γένει. Οι δυο επαναστάτες διανοητές αποκαλύπτουν πίσω απ' τις σκιαμαχίες ιδεών τις κοινωνικές υλικές ανάγκες, μελετούν το ρόλο που διαδραματίζουν οι Λαϊκές μάζες και προσωπικότητα στην ιστορία, ανατρέποντας τις αντιλήψεις των νεαρών χεγκελιανών περί “ήρωα” και “όχλου”. Εδώ, η φιλοσοφία του Φόουερμπαχ εκλαμβάνεται ως θεωρητική βάση του

κομμουνισμού. Προχωρώντας στη θεμελίωση της ιδέας της εξάρτησης του κράτους, του κοινωνικού και πολιτικού συστήματος απ' τις οικονομικές σχέσεις, ο Μαρξ και ο Ένγκελς έγραφαν στην «*Αγία οικογένεια*», ότι η βασική αιτία της ιστορικής ανάπτυξης δεν πρέπει να αναζητηθεί στις αφηρημένες ιδέες, αποσπασμένες απ' την αντικειμενική πραγματικότητα αλλά στην «... υλική παραγωγή επί της γης».

-Η διαμόρφωση του μαρξισμού (1845 – 1848).

Οι θέσεις του Μαρξ για τον Φόουερπαχ (Απρίλιος του 1845) είναι το «μεγαλοφυές έμβρυο της νέας κοσμοθεώρησης» (Φ. Ένγκελς). Εδώ, σε συμπυκνωμένη μορφή, μέσω της κριτικής του αφηρημένου ανθρωπολογισμού, παρουσιάζεται το περίγραμμα της μαρξικής φιλοσοφικής κατεύθυνσης ως αρχές ερευνητικών προγραμμάτων. Κομβικές έννοιες και κατηγορίες αυτού του σχεδιασματος του ιστορικού υλισμού είναι: ο άνθρωπος και η πρακτική, η πρακτική και η συνείδηση, η κοινωνική ουσία του ανθρώπου. Επαναπροσδιορίζεται η θέση και ο ρόλος της φιλοσοφίας στον επαναστατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας.

Το «ξεκαθάρισμα των λογαριασμών με την προηγούμενη φιλοσοφική συνείδηση» λαμβάνει χώρα στο κοινό έργο των Μαρξ και Ένγκελς: Η γερμανική ιδεολογία. Εδώ, περνούν στην πρώτη διατύπωση της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας μέσω της κριτικής της μικροαστικής ιδεολογίας και της γερμανικής φιλοσοφίας εν γένει. Αναπτύσσεται η ιδέα περί του καθοριστικού ρόλου της παραγωγής υλικών αγαθών, περί διαλεκτικής σχέσης παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής (σχέσεων «επικοινωνίας» με την τότε ορολογία, η οποία αντανάκλα το γεγονός ότι δεν έχουν ακόμα διακριθεί σε καθαρή μορφή οι σχέσεις παραγωγής). Εξετάζεται ο ρόλος του καταμερισμού της εργασίας στην κοινωνία, η σχέση μεταξύ κοινωνικού είναι και κοινωνικής συνείδησης, το πρόβλημα της ιδεολογίας, η σχέση γλώσσας, επικοινωνίας και συνείδησης, αποξένωσης, ελευθερίας και αναγκαιότητας. Επιχειρείται μια περιοδολόγηση της ιστορίας βάσει των μορφών ιδιοκτησίας.

Είναι χαρακτηριστική εδώ η αντιφατικότητα της πρώτης διατύπωσης της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας ως επιστημονικής υπόθεσης. Υπάρχει σύγχυση των επιπέδων: προϋποθέσεων (ζωής) και ουσίας (παραγωγής) της κοινωνίας. Η κατηγοριακή ασάφεια της εν το γενάσθαι θεωρίας αντανάκλαται και στην ορολογία. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι δεν γίνεται χρήση ακόμα του όρου «σχέσεις παραγωγής», αλλά «σχέσεις επικοινωνίας».

Με την παγκοσμιοποίηση της ιστορίας επί κεφαλαιοκρατίας συναρτάται και η παγκόσμια αναγκαιότητα της επανάστασης. Δεδομένης σήμερα της ήττας των περισσότερων πρώιμων σοσιαλιστικών επαναστάσεων του 20ου αι., είναι εντυπωσιακή η διορατικότητα του Μαρξ, όταν αναφέρεται στο θνησιγενές των «τοπικών κομμουνισμών». Εξετάζονται οι πηγές της ιδεαλιστικής ιδεολογίας, η εξουσία και το κράτος ως μηχανισμός βίας και απάτης και η σχέση μεταξύ κράτους και επανάστασης, ενώ επιχειρείται και μια περιοδολόγηση της ιστορίας βάσει της σχέσης παραγωγικών δυνάμεων – «μορφών επικοινωνίας».

Γίνεται εκτενής και επικαιρότατη κριτική στο μικροαστικό σοσιαλισμό, στην αστική κοινωνική θεωρία και στον αναρχισμό του Στίρνερ.

Ο Μαρξ, στη βάση των ερευνών του, αναδεικνύει emphatically ότι κάθε ιστορική εποχή χαρακτηρίζεται απ' τους φυσικούς και ιστορικούς όρους της ανάπτυξης της, δηλαδή απ' την ύπαρξη ορισμένου αριθμού ατόμων σε συγκεκριμένο περιβάλλον και ορισμένων παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής. «Οι άνθρωποι δεν είναι ελεύθεροι να επιλέξουν τις παραγωγικές τους δυνάμεις, οι οποίες σχηματίζουν τη βάση όλης της ιστορίας τους, διότι η εκάστοτε παραγωγική δύναμη, είναι αποκτηθείσα παραγωγική δύναμη, είναι προϊόν προγενέστερης δραστηριότητας. Κατ' αυτό τον τρόπο, οι παραγωγικές δυνάμεις είναι το αποτέλεσμα της πρακτικής ενέργειας των ανθρώπων, αλλά η ίδια αυτή η ενέργεια έχει καθοριστεί από τους όρους εκείνους, εντός των οποίων βρίσκονται οι άνθρωποι, από τις παραγωγικές δυνάμεις, οι οποίες έχουν ήδη αποκτηθεί προγενέστερα, από την κοινωνική μορφή, η οποία προϋπάρχει των ιδίων, την οποία δεν έχουν δημιουργήσει αυτοί οι άνθρωποι, αλλά η προηγούμενη γενεά. Χάρη σε αυτό το απλό γεγονός, ότι η εκάστοτε επόμενη γενεά βρίσκει τις παραγωγικές δυνάμεις που έχουν αποκτηθεί από την προγενέστερη, οι εν λόγω παραγωγικές δυνάμεις λειτουργούν γι' αυτήν ως πρώτη ύλη για τη νέα παραγωγή – χάρη σ' αυτό το γεγονός μορφοποιείται ο δεσμός στην ανθρώπινη ιστορία, μορφοποιείται η ιστορία της ανθρωπότητας, η οποία, η οποία καθίσταται περισσότερο ιστορία της ανθρωπότητας, όσο πιο πολύ έχουν αναπτυχθεί οι παραγωγικές δυνάμεις των ανθρώπων, άρα, και οι κοινωνικές τους σχέσεις» (Μαρξ Κ., Επιστολή προς τον Π.Β. Ανενκοφ, από 28/12/1846, βλ. Μαρξ Κ., και Ένγκελς Φ. Απαντα, ρώσ. Έκδ. τ. 27, σελ. 402). Κατ' αυτό τον τρόπο, στον ιστορικό υλισμό, η παραδοχή του νομοτελούς χαρακτήρα της ιστορικής διαδικασίας, της ιστορικής αναγκαιότητας, δεν ακυρώνει τον ενεργό ρόλο της δραστηριότητας των ανθρώπων. Οι άνθρωποι, δεν είναι μόνο προϊόν των περιστάσεων, αλλά επιπλέον οι ίδιοι ενεργητικά μεταβάλλουν αυτές τις περιστάσεις. Έτσι το πρόβλημα της ιστορικής αναγκαιότητας και της ελευθερίας, βρίσκει στον ιστορικό υλισμό επιστημονική ερμηνεία, που αντιτίθεται τόσο στη βουλησιαρχία όσο και στο φαταλισμό, δεδομένου ότι η ανάπτυξη των αντικειμενικών συνθηκών ύπαρξης του ανθρώπου εξετάζεται ως προϋπόθεση της ίδιας της ανάπτυξης του, καθώς και της ανάπτυξης της γνωστικής και πρακτικής του δραστηριότητας, η οποία δημιουργικά μετασχηματίζει τις συνθήκες αυτές, δηλαδή ως προϋπόθεση της ελευθερίας του.

Εξαιρετικά επίκαιρη είναι και η κριτική της γαλλικής εκδοχής μικροαστικού ουτοπισμού στο έργο του Μαρξ: «Η αθλιότητα της φιλοσοφίας» (1847). Εδώ ασκείται κριτική στην πολιτική οικονομία του Πrouντόν και στη μέθοδό του, στην πrouντονική ανάγνωση – εφαρμογή της εγγελιανής διαλεκτικής. Η τελευταία συνδέεται με τη διττή θέση του μικροαστού στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Καταδεικνύονται οι επιπτώσεις της αυθαίρετη και υποκειμενικής χρήσης των κατηγοριών, όταν αυτές δεν εξετάζονται ως καθολικές μορφές νοητικής ανασύστασης σχέσεων και διαδικασιών στα πλαίσια του συστήματος της κατηγοριακής σκέψης.

Στον Πrouντόν υπάρχει μια ουτοπική – εξισωτική ερμηνεία του ρικαρτιανού ορισμού της αξίας μέσω της αναπαραγωγής του σφάλματος του Σμιθ: της σύγχυσης ποσότητας εργασίας με αξία εργασίας. Η αναγωγή της κοινωνίας στο άτομο – παραγωγό είναι χαρακτηριστική της πrouντονικής αντίληψης, καθώς και η αυταπάτη

που εκλαμβάνει την ανισότητα ιδιοκτησιών και τη συνακόλουθη «άνιση ανταλλαγή» ως βάση για την ανισότητα.

Με τα παραπάνω συνδέεται και η ουτοπική αυταπάτη περί δήθεν εφικτού διατήρησης της «καλής» πλευράς της κεφαλαιοκρατίας (του πλούτου) και κατάργησης της «κακής» (της αθλιότητας) βάσει της θέσπισης της αρχής της ισότητας από την «κοινωνική μεγαλοφυΐα»... Έτσι και σήμερα κάποιοι τρέφουν και διαδίδουν επικίνδυνες ουτοπικές αυταπάτες π.χ. περί του δήθεν εφικτού διατήρησης της «καλής» πλευράς της ιμπεριαλιστικής ολοκλήρωσης της Ε.Ε. (του “ευρωπαϊκού κεκτημένου”, του εξιδανικευμένου “ευρωπαϊσμού” - αστικού κοσμοπολιτισμού) και κατάργησης της «κακής» (του ακραίου νεοφιλελευθερισμού και της λιτότητας) βάσει “διαπραγμάτευσης” από την σημερινή αυτόκλητη «κοινωνική μεγαλοφυΐα»...

Ο Μαρξ δεν βλέπει την εργατική τάξη στατικά και ανιστορικά, αλλά εξετάζει τη διαδικασία διαμόρφωσης, συγκρότησης της εργατικής τάξης και τα επίπεδα πάλης για τα συμφέροντά της υπό το πρίσμα της διάκρισης «*Τάξης εν εαυτή*» (χωρίς συνείδηση της θέσης και της ιστορικής της αποστολής) και «*τάξης δι’ εαυτήν*» (με αντίστοιχη θεωρία, σκοποθεσία και οργανωτική συγκρότηση). Θεωρεί ότι μέχρι την εξάλειψη των τάξεων οι ταξικοί αγώνες ζωής η θανάτου είναι βασική νομοτέλεια κίνησης της ιστορίας.

Οι Μαρξ και Ένγκελς έχουν στενή επικοινωνία και συνεργασία με τους Γερμανούς χειροτέχνες πολιτικούς πρόσφυγες στην Αγγλία, μεταξύ των οποίων υπάρχουν λαμπρές μορφές. Οι κύκλοι αυτών των προσφύγων βρίθουν αντιφάσεων και συγκρούσεων. Ξεχωριστή μελέτη απαιτούν οι τότε υπέρμετρες προσδοκίες των κλασικών από την εργατική τάξη (στα πλαίσια της εμπειρίας τους από ορισμένους από τους παραπάνω χειροτέχνες, της επαναστατικής αισιοδοξίας τους και της όλης αντίληψής τους περί πάλης των τάξεων στον ιστορικό υλισμό).

Οι αναπτυσσόμενοι εργατικοί αγώνες φέρνουν στο προσκήνιο τον προβληματισμό για τις μορφές οργάνωσης και πάλης. Ο Ένγκελς συγγράφει το «ΣΧΕΔΙΟ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΛΟΥ ΠΙΣΤΗΣ» σε μορφή “κατήχησης” (ερωταποκρίσεων). Η «ένωση των δικαίων» μετεξελίσσεται το 1847 σε “Κομμουνιστική Ένωση” (Ιούνιος 1847) – στο πρώτο αυτοτελές γερμανικό προλεταριακό κόμμα.

Ο Μαρξ παράλληλα με την κοινωνική και οικονομική έρευνά του, ασχολείται συστηματικά και με την εκλαϊκευση – διάδοση των αποτελεσμάτων της. Παραδίδει διαλέξεις στον «Γερμανικό εργατικό σύλλογο» (Σεπτ. 1847): «Μισθωτή εργασία και κεφάλαιο».

Με ανάθεση από το 2ο συνέδριο της “Κομμουνιστική Ένωση” οι Μαρξ και Ένγκελς συγγράφουν το «Μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος» (Λονδίνο, Ιανουάριος 1848) όπου συνοψίζεται και αναπτύσσεται περαιτέρω το μέχρι τότε κεκτημένο της φιλοσοφικής και πολιτικο-οικονομικής επαναστατικής θεωρίας ως θεμελίωση πλέον του επαναστατικού προγράμματος κομμουνιστικού μετασχηματισμού της κοινωνίας, εν όψει του εν εξελίξει κύματος των αστικοδημοκρατικών επαναστάσεων του 1848-1849. Οι κλασικοί του μαρξισμού δεν είχαν ακαδημαϊκή σχέση με την έρευνα. Ακριβώς οι επιτακτικές ανάγκες του επαναστατικού κινήματος, τους υποχρεώνουν σε διατύπωση προγραμματικής

διακήρυξης, χωρίς να έχει διαμορφωθεί και ωριμάσει η επαναστατική θεωρία, ιδιαίτερα ως προς το οικονομικό της σκέλος.

Στο Μανιφέστο έχουμε περαιτέρω θεμελίωση της διαλεκτικής της ιστορικής διαδικασίας. Αναδεικνύεται ο προσοδευτικός ρόλος αλλά και ο παροδικός χαρακτήρας του αστικού καθεστώτος, σε συνδυασμό με την παγκόσμια ιστορική αποστολή του προλεταριάτου. Κομβική είναι η αντίληψη των κλασικών για τις κοινωνικές τάξεις και την πάλη των τάξεων ως κινητήρια δύναμη της ιστορίας. Τίθεται το περίγραμμα του κομμουνιστικού κόμματος και οι αρχές του.

Βάσει των παραπάνω, διευκρινίζεται ότι για τους επαναστάτες, το κόμμα δεν είναι αυτοσκοπός: «οι κομμουνιστές δεν αποτελούν κανένα ιδιαίτερο κόμμα απέναντι σ' άλλα εργατικά κόμματα. Δεν έχουν συμφέροντα που ξεχωρίζουν από τα συμφέροντα του προλεταριάτου στο σύνολο του. Δεν διακηρύσσουν κάποιες ιδιαίτερες αρχές, που σύμφωνα μ' αυτές θα ήθελαν να πλάσουν το προλεταριακό κίνημα.

Οι κομμουνιστές διαφέρουν από τα άλλα προλεταριακά κόμματα μονάχα κατά τούτο: ότι από τη μια μεριά, στους διάφορους εθνικούς αγώνες των προλεταρίων τονίζουν και προβάλλουν τα συμφέροντα που είναι κοινά σ' όλο το προλεταριάτο κι ανεξάρτητα από την εθνότητα. Και από την άλλη, ότι στις διάφορες βαθμίδες ανάπτυξης του αγώνα ανάμεσα στο προλεταριάτο και την αστική τάξη, εκπροσωπούν πάντα τα συμφέροντα του κινήματος στο σύνολο του.

Στην πράξη, λοιπόν, οι κομμουνιστές είναι το πιο αποφασιστικό τμήμα των εργατικών κομμάτων όλων των χωρών, το τμήμα που τα κινεί πάντα προς τα μπρος. Θεωρητικά, πλεονεκτούν από την υπόλοιπη μάζα του προλεταριάτου με τη σωστή αντίληψη για τις συνθήκες, την πορεία και τα γενικά αποτελέσματα του προλεταριακού κινήματος. Ο άμεσος σκοπός των κομμουνιστών είναι ο ίδιος με το σκοπό όλων των άλλων προλεταριακών κομμάτων: συγκρότηση του προλεταριάτου σε τάξη, ανατροπή της κυριαρχίας της αστικής τάξης, κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από το προλεταριάτο...».

Αναλύεται το πρόβλημα του ανθρώπου και του υποκειμενικού παράγοντα στην ιστορία. Και εδώ είναι έκδηλες οι υπέρμετρες προσδοκίες από την εργατική τάξη της εποχής.

Επιχειρείται η ανάδειξη βασικών γνωρισμάτων του κομμουνισμού με μια προσέγγιση του θέματος σε γενικές γραμμές. Βέβαια είναι έκδηλη η αδυναμία ανάδειξης των αντιφάσεων, των δυσκολιών, του χαρακτήρα και της διάρκειας της επαναστατικής εξουσίας.

Ωστόσο, τίθενται ζητήματα της στρατηγικής και της τακτικής του κόμματος στον αγώνα για τον κομμουνισμό, ενώ αποσαφηνίζεται η αποστασιοποίηση από τον μη επιστημονικό σοσιαλισμό.

-Η ανάπτυξη του μαρξισμού στη βάση της γενίκευσης της εμπειρίας των αστικών δημοκρατικών επαναστάσεων 1848- 1849.

Η περαιτέρω ανάπτυξη του μαρξισμού συνολικά και του ιστορικού υλισμού,

επιτυγχάνεται μέσω της πρώτης δοκιμασίας της θεωρίας στην ανάλυση των επαναστατικών γεγονότων στην Ευρώπη του 1848-1849.

Από 1.6.1848, στη θύελλα των επαναστατικών γεγονότων, οι δυο φίλοι και σύντροφοι ρίχνονται με όλες τις δυνάμεις τους στον αγώνα. Εκδίδεται η “Νέα εφημερίδα του Ρήνου” με εκδότη τον Ένγκελς και αρχισυντάκτη τον Μαρξ ως “Όργανο της Δημοκρατίας”, για να στηρίξει και να προωθήσει την επανάσταση, με δραστική παρέμβαση των κομμουνιστών στο δημοκρατικό μέτωπο της επανάστασης.

Συγγράφουν μια σειρά έργων, μεταξύ των οποίων και:

Μαρξ “[Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία από το 1848 ως το 1850](#)” (1850)

και “[Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη](#)” (1851).

Ένγκελς «[Ο Πόλεμος των Χωρικών](#)» (1850) και

«Επανάσταση και Αντεπανάσταση στη Γερμανία» (1851-1852)

Εδώ αναπτύσσεται η θεωρία για την επανάσταση, το κράτος, [το δίκαιο](#) και την σχέση [επανάστασης](#) και [αντεπανάστασης](#), για το ρόλο των ιδεών (με έμφαση στην [χειραγώγηση](#) αλλά και στην [απαλλαγή των μαζών από τις αυταπάτες τους στην επαναστατική κατάσταση](#)), στη συσχέτιση αντικειμενικών όρων με το [ρόλο του υποκειμενικού παράγοντα](#), της προσωπικότητας και των λαϊκών μαζών στην ιστορία.

Εξαιρετικά πολύτιμη είναι η ανάδειξη των ιστορικών διαφορών μεταξύ πρώιμων και μεταγενέστερων, ύστερων αστικών επαναστάσεων, καθώς και η προβληματική περί των *δύο σταδίων της συνεχούς επανάστασης*. Η αστική δημοκρατική επανάσταση στην Ευρώπη εξετάζεται από τη σκοπιά των δυνατοτήτων κλιμάκωσης και αναβάθμισής της. Δυνατοτήτων που συνδέονται με την όλο και πιο ενεργό συμμετοχή του προλεταριάτου στην επαναστατική διαδικασία, ως ηγετικής δύναμης του γενικού δημοκρατικού αγώνα των εργαζομένων για κυριαρχικά δικαιώματα. *Κομβική ιδέα της συνεχούς επανάστασης, είναι κατά τους κλασικούς η αναγκαιότητας εμπλοκής της εργατικής τάξης στην επαναστατική κατάσταση, ώστε, στη βάση του αγώνα για δημοκρατία και λαϊκή κυριαρχία να κλιμακωθεί η πάλη στην κατεύθυνση των σοσιαλιστικών επαναστατικών μετασχηματισμών.*

Εδώ είναι που συλλαμβάνεται και η ιδέα της *ανισομερούς εκτύλιξης της παγκόσμιας επαναστατικής διαδικασίας*. Πρόκειται για μια *βασική νομοτέλεια της παγκόσμιας επαναστατικής διαδικασίας* (με ισχύ αύξουσα σήμερα λόγω της επίτασης της ανισομέρειας), χωρίς τη διάγνωση της οποίας διαδίδονται επικίνδυνες αυταπάτες, που τροφοδοτούν απογοητεύσεις, ματαιώσεις προσδοκιών και ιδιώτευση των μαζών. Ο Μαρξ θεωρεί ήδη από το 1850 ότι η επανάσταση θα ξεκινήσει από την περιφέρεια του τότε αστικού κόσμου, αλλά θα εκδηλωθεί σε πλήρη κλίμακα όταν ενταχθούν στην επαναστατική διαδικασία και οι πλέον ανεπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χώρες, με επικεφαλής τότε την Αγγλία: «είναι φυσικό οι βίαιες εκρήξεις να εκδηλώνονται νωρίτερα στα άκρα του αστικού σώματος παρά στην καρδιά του, γιατί εδώ είναι περισσότερες οι δυνατότητες εξομάλυνσης είναι μεγαλύτερες θα πρέπει φυσικά να ξεσπάσουν, απ’ ότι» (Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία... σελ. 158).

Οι κλασικοί, στη βάση των επαναστατικών γεγονότων του 1848-1849, αναδεικνύουν την εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην αστική επανάσταση σε συνάρτηση με την τροπή του αγώνα και την εμπλοκή των τάξεων και των πολιτικών

δυνάμεων που τις εκπροσωπούν. Ιδιαίτερη έμφαση αποδίδουν στην επιρροή που ασκεί η ιδεολογία και ειδικότερα η δύναμη της παράδοσης των αυταπατών και των στερεοτυπικών σχημάτων του παρελθόντος. Κομβική θέση κατέχει εδώ η αντίληψη για το χαρακτήρα των αστικών δημοκρατικών θεσμών. Γενικό συμπέρασμα των ερευνών τους είναι η **αναγκαιότητα συντριβής του αστικού κρατικού μηχανισμού και εγκαθίδρυσης της δικτατορίας του προλεταριάτου.**

Εξαιρετικά επίκαιρη είναι η κριτική που άσκησαν τότε οι κλασικοί σε εκείνους τους “καθαρούς επαναστάτες”, οι οποίοι θεωρητικοποιούσαν την ουσιαστική παραίτηση-αποστασιοποίησή τους από την εμπλοκή στην κρισιακή συγκυρία και την επαναστατική κατάσταση ως δήθεν “κριτήριο επαναστατικής συνέπειας και καθαρότητας”. Ο Μαρξ, όπως και ο Λένιν αργότερα, στηλίτευαν αυτή τη στάση, ως **βασικό σύμπτωμα ηθικοπολιτικής αυτοκτονίας και αποστασίας των επαναστατών,** όχι σε αποσπασματικά χωρία, αλλά σε όλο το θεωρητικό και πρακτικό τους έργο. Έτσι αντιμετώπισαν οι Μαρξ και Ένγκελς τους ηγέτες των “υπεραριστερών” σεχταριστών της “Ένωσης κομμουνιστών” Βίλλιχ και Σάππερ και τα **φραστικά “παιχνίδια” με την επανάσταση:** «Ενώ εμείς λέμε στους εργάτες: έχετε να περάσετε από 15, 20, 50 χρόνια εμφύλιου πόλεμου, ώστε να αλλάξετε την κατάσταση και να διαπαιδαγωγηθείτε για την άσκηση της εξουσίας, [εκείνοι] τους λένε: πρέπει να πάρουμε την εξουσία αμέσως, αλλιώς μπορούμε κάλλιστα να πάμε στο κρεβάτι μας» (Από τα Πρακτικά της συνάντησης για την κεντρική διεύθυνση [της Κομμουνιστικής Λίγκας] στις 15 Σεπτεμβρίου 1850, στο Marx-Engels, Collected Works, vol.10, pp.626).

-Η ωριμότητα του μαρξισμού: οικονομικές έρευνες και “Κεφάλαιο”.

Η περαιτέρω **ανάπτυξη της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας γίνεται σε συνάρτηση με την κλιμάκωση των οικονομικών ερευνών** του Μαρξ και την ανακάλυψη της θεωρίας της υπεραξίας. Σημαντικοί σταθμοί είναι οι **“Βασικές γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής οικονομίας”** (γνωστές και ως “Grundrisse”, 1857) και η **“Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας”** (1859).

Συμπυκνωμένη και ολοκληρωμένη διατύπωση των βασικών αρχών του ιστορικού υλισμού αυτής της βαθμίδας ωριμότητας του μαρξισμού, παραθέτει ο Μαρξ στον Πρόλογο στην **«Κριτική της πολιτικής οικονομίας»:** «Οι άνθρωποι στην κοινωνική παραγωγή της ζωή τους έρχονται σε σχέσεις καθορισμένες, αναγκαστικές, ανεξάρτητες από τη θέλησή τους, σε σχέσεις παραγωγικές, που αντιστοιχούν σε μια ορισμένη βαθμίδα όπου έχει φτάσει η ανάπτυξη των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Το σύνολο των παραγωγικών αυτών σχέσεων αποτελεί το οικονομικό οικοδόμημα της κοινωνίας, τη βάση την υλική που πάνω της υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και που σ' αυτήν αντιστοιχούν ορισμένες πάλι κοινωνικές μορφές συνείδησης. **Ο τρόπος της παραγωγής της υλικής ζωής, καθορίζει γενικά την εξέλιξη της κοινωνικής, πολιτικής και διανοητικής ζωής. Το τι είναι οι άνθρωποι δεν καθορίζεται από τη συνείδησή τους, αλλά, αντίστροφα, το κοινωνικό τους Είναι καθορίζει τη συνείδησή τους.** Όταν φτάσει σ' ένα ορισμένο βαθμό η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας αυτές οι δυνάμεις έρχονται σε αντίφαση με τις παραγωγικές σχέσεις που υπάρχουν ή για να χρησιμοποιήσουμε τη νομική

γλώσσα, με τις σχέσεις της ιδιοκτησίας που μέσα σ' αυτές είχανε ως τα τότε κινηθεί. Αυτές οι σχέσεις από μορφές ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων γίνονται τώρα φραγμοί τους. Τότε αρχίζει μια εποχή κοινωνικής επανάστασης. Με τη μεταβολή της οικονομικής βάσης, ανατρέπεται περισσότερο ή λιγότερο γοργά ή αργά ολόκληρο το τεράστιο εποικοδόμημα.

Όταν αντικρίζουμε τέτοιες ανατροπές, πρέπει πάντα να ξεχωρίζουμε την υλική ανατροπή των οικονομικών όρων της παραγωγής –που πρέπει να την εξακριβώνουμε πιστά με τη βοήθεια των φυσικών επιστημών– από τις νομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, καλλιτεχνικές ή φιλοσοφικές μορφές, με μια λέξη, από τις ιδεολογικές μορφές, με τις οποίες οι άνθρωποι συνειδητοποιούν αυτή τη σύγκρουση και την αποτελειώνουν (ausfechten). Όπως ένα άτομο δεν το κρίνουμε από την ιδέα που έχει για τον εαυτό του, έτσι και μια εποχή ανατροπής δεν μπορούμε να την κρίνομαι από τη συνείδηση που έχει για τον εαυτό της ίσα-ίσα αυτή τη συνείδηση πρέπει να την εξηγήσουμε με τις αντιφάσεις της υλικής ζωής, με τη σύγκρουση που υπάρχει ανάμεσα στις κοινωνικές παραγωγικές δυνάμεις και στις παραγωγικές σχέσεις.

Ένα κοινωνικό συγκρότημα ποτέ δεν εξαφανίζεται προτού αναπτυχθούν όλες οι παραγωγικές δυνάμεις που μπορεί να χωρέσει, και ποτέ δεν παίρνουνε τη θέση του καινούργιες και ανώτερες παραγωγικές σχέσεις προτού οι υλικοί όροι γ' αυτές τις σχέσεις να ωριμάσουνε μέσα στους κόλπους της ίδιας της παλιάς κοινωνίας, Γι' αυτό, η ανθρωπότητα ποτέ δεν βάζει μπροστά της παρά μόνο τα προβλήματα εκείνα που μπορεί να λύσει γιατί, αν παρατηρήσουμε καλύτερα, θα βρούμε πως κι αυτό ακόμη το ίδιο το πρόβλημα ξεπηδά μονάχα όταν υπάρχουν, ή τουλάχιστο βρίσκονται στο γίνωμά τους οι υλικοί όροι για τη λύση του.

Σε χοντρές γραμμές, ο ασιατικός, ο αρχαίος, ο φεουδαρχικός και ο νεότερος αστικός τρόπος της παραγωγής μπορούμε να πούμε πως είναι οι προοδευτικές εποχές της οικονομικής διαμόρφωσης της κοινωνίας. Οι αστικές παραγωγικές σχέσεις είναι η τελευταία ανταγωνιστική μορφή της κοινωνικής παραγωγής, ανταγωνιστική όχι με την έννοια ενός ανταγωνισμού ατομικού, παρά ανταγωνισμού που γεννιέται από τους κοινωνικούς όρους της ζωής των ατόμων· οι παραγωγικές όμως δυνάμεις που αναπτύσσονται μέσα στην αστική κοινωνία δημιουργούνε ταυτόχρονα και τους υλικούς όρους για τη λύση αυτού του ανταγωνισμού. Μ' αυτή λοιπόν την κοινωνική διαμόρφωση κλείνει κι η προϊστορία της ανθρώπινης κοινωνίας...» (Κ. Μαρξ: «Πρόλογος» στην «Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας», σελ 7, εκδόσεις «Οικονομικής και Φιλοσοφικής Βιβλιοθήκης»).

Κορυφαίο έργο όχι μόνο από την άποψη της πολιτικής οικονομίας, αλλά και από την άποψη της διαλεκτικής υλιστικής αντίληψης της ιστορίας, είναι [το "Κεφάλαιο"](#) (1η έκδοση του 1ου τόμου του θεωρητικού του μέρους έγινε το 1867).

Εδώ τίθεται σε συστηματική μορφή το πρόβλημα της ανάπτυξης της κοινωνίας ως φυσικο-ιστορικής νομοτελούς διαδικασίας, και με τη συστηματική νοητική ανασύσταση του πλέγματος των σχέσεων παραγωγής του κεφαλαιοκρατικού κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού, ο ιστορικός υλισμός -κατά τον Λένιν-

μετατρέπεται από επιστημονική υπόθεση σε αποδεδειγμένη θεωρία. Οι σχέσεις που χαρακτηρίζουν την κοινωνία, εξετάζονται στη βάση των αναγκών και της διττής σχέσης του ανθρώπου μέσω της εργασίας 1) προς τη φύση και 2) προς τους άλλους ανθρώπους, την κοινωνία. Τίθεται σε άλλη βάση το θέμα της συσχέτισης γενικών και ειδικών νόμων της κοινωνικής ανάπτυξης και το γίνεσθαι της κεφαλαιοκρατίας ως οργανικού όλου. Το θέμα της δομής της κοινωνίας και της ταξικής της διάρθρωσης, τίθεται στη βάση της ολότητας των πολλαπλών προσδιορισμών των σχέσεων παραγωγής της κεφαλαιοκρατίας.

Κομβική θέση κατέχει εδώ η ανάδειξη της βάσης και των κινητηρίων δυνάμεων ανάπτυξης της κοινωνίας. Η παραγωγή τίθεται ως κεντρική κατηγορία του ιστορικού υλισμού ενώ προωθείται η διάκριση του ιστορικού στοιχείου από το φυσικό, με την διακρίβωση της ιδιοτυπίας της αιτιότητας, της αιτιοκρατίας, των κοινωνικών νόμων και της ιστορικής νομοτέλειας (βλ. και Δ. Πατέλης. Κοινωνική νομοτέλεια: Θεωρητικό κεκτημένο και «Λογική της Ιστορίας». Ενωσιολογικές και μεθοδολογικές επισημάνσεις. 2007). Τίθενται σε συστηματική βάση οι κατηγορίες του τρόπου παραγωγής, η δομή των παραγωγικών δυνάμεων, η διαλεκτική συσχέτιση μεταξύ αντικειμενικών (εμπράγματος) και προσωπικών συστατικών στοιχείων των παραγωγικών δυνάμεων, εξετάζεται η τεχνική και η επιστήμη ως παραγωγική δύναμη, ο χαρακτήρας και ο καταμερισμός της εργασίας, η υλικότητα, ο αντικειμενικός χαρακτήρας και ο τύπος των σχέσεων παραγωγής, το συγκεκριμένο επίπεδο αντίληψης της διαλεκτικής παραγωγικών δυνάμεων – σχέσεων παραγωγής, ως διαλεκτική – υλιστική θεμελίωση της θεωρίας της πάλης των κοινωνικών τάξεων και της σοσιαλιστικής επανάστασης.

Συγκεκριμενοποιείται βάσει της διερεύνησης της εργασίας η δραστηριότητα ως αντικειμενοποίηση και αποαντικειμενοποίηση και οι παραγωγικές δυνάμεις ως δυνάμεις του ανθρώπου. Αναλύεται ο χαρακτήρας της εργασίας ως αναγκαίας εκτελεστικότητας και η από κοινού εργασία σε αντιδιαστολή με την καθολική δημιουργική εργασία. Ο καταμερισμός της εργασίας και ο ανταγωνιστικός χαρακτήρας του, εξετάζονται ως καταμερισμός αντικειμένων, μέσων και της ίδιας της δραστηριότητας των ανθρώπων και ως θεμέλιο των ανταγωνιστικών σχέσεων. Βαθαίνει και εμπλουτίζεται η αντίληψη για την αλλοτρίωση με τη διερεύνηση του φетиχισμού του εμπορεύματος και του χρήματος επί κυριαρχίας των εμπορευματικών και χρηματικών σχέσεων. Έτσι τίθεται και η βάση για την εξέταση και άλλων εκδηλώσεων φетиχισμού (π.χ. της τέχνης, της επιστήμης, της τεχνολογίας, της οικονομίας κ.ο.κ.), όπως της πραγματοποίησης των ανθρώπινων σχέσεων και της προσωποποίησης των σχέσεων με πράγματα και μεταξύ πραγμάτων.

Αναπτύσσεται περαιτέρω η προβληματική της σχέσης μεταξύ βάσης και εποικοδομήματος ως θεμελιωδών κατηγοριών της αντίληψης περί κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού. Εμβαθύνει η προβληματική της κατεύθυνσης και του νοήματος της ιστορίας, της φύσης του ανθρώπου και (στο βαθμό που συγκεκριμενοποιούνται οι προϋποθέσεις της μελλοντικής κοινωνίας από την ανάπτυξη της κεφαλαιοκρατίας) αναβαθμίζεται η πρόβλεψη της κομμουνιστικής κοινωνίας.

Στη βάση της συστηματικής μελέτης της δομής των σχέσεων παραγωγής της κεφαλαιοκρατίας, παρέχονται νέες δυνατότητες περιοδολόγησης της ιστορίας, με έμφαση στην ιστορία των **προ-κεφαλαιοκρατικών** σχηματισμών, όχι τόσο ως αυτοτελών ιστορικών μορφωμάτων, αλλά κυρίως, ως αναγκαίων για την εμφάνιση, διαμόρφωση και ανάπτυξη της κεφαλαιοκρατίας.

Επόμενος σημαντικός σταθμός στην ιστορία του μαρξισμού, είναι η **Παρισινή Κομμούνα** (1871) και η περαιτέρω ανάπτυξη της φιλοσοφίας και της κοινωνικής θεωρίας.

Η Παρισινή Κομμούνα (28 Μαρτίου - Μάιος του 1871) έθεσε εκ νέου σε δοκιμασία τη μαρξιστική θεωρία και έδωσε νέα ώθηση στην ανάπτυξή της. Παρά το γεγονός ότι οι κλασικοί γνώριζαν το συσχετισμό δυνάμεων και τον περιορισμένο ιδεολογικοπολιτικό προσανατολισμό των ρευμάτων εντός των κομμουνάρων (νεο-ιακωβίνοι και προυντονιστές), μόλις ξέσπασε η ένοπλη εξέγερση, έκαναν στο ακέραι και με αφοσίωση το καθήκον τους ως επαναστάτες: τάχθηκαν με το μέρος της επανάστασης και τη στήριξαν με όλες τους τις δυνάμεις. Η ανάλυση της βραχύβιας επαναστατικής διαδικασίας, εμπλούτισε σημαντικά το μαρξιστικό οπλοστάσιο. Εκ των πραγμάτων, η πρώτη πρόωπη προλεταριακή επανάσταση εγείρει στο προσκήνιο τα προβλήματα της διαλεκτικής της μετάβασης από την κεφαλαιοκρατία στον κομμουνισμό, αλλά και τις νομοτέλειες ανάπτυξης της ιδεολογίας. Εδώ θεμελιώνεται περαιτέρω η ανάγκη επαναστατικής συντριβής του κρατικού μηχανισμού από την επανάσταση και η ανάγκη εγκαθίδρυσης της δικτατορίας του προλεταριάτου ως ανώτερης μορφής δημοκρατίας.

Έργα σταθμοί αυτής της περιόδου είναι:

Μαρξ "Ο Εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία" (1871),

Μαρξ "Κριτική του προγράμματος της Γκότα" (γράφτηκε το 1875, εκδόθηκε το 1891),

Το έργο του Ένγκελς "Αντι-Ντίρινγκ" (1875, γνωστό και ως "εγκυκλοπαίδεια του μαρξισμού"), το 10ο κεφάλαιο του Β' μέρους του οποίου (περί γαιοπροσόδου) συνέγραψε ο Μαρξ, είναι το μόνο ώριμο έργο των κλασικών του μαρξισμού, στο οποίο εκτίθενται και τα τρία συστατικά του μέρη (φιλοσοφία, οικονομία, κομμουνισμός). Εδώ ο Ένγκελς εξετάζει τον ιστορικό υλισμό ως θεωρία και μέθοδο διάγνωσης των νόμων της ιστορικής ανάπτυξης. Μελετά τον ρόλο της βίας στην ιστορία, το δίκαιο, τη σχέση ελευθερίας και αναγκαιότητας και τη μετάβαση από την πρωτόγονη κοινότητα στην ταξική κοινωνία.

Στον κύκλο των εγκυκλοπαιδικών ερευνών του Ένγκελς (που αντανακλάται κυρίως στο "Αντι-Ντίρινγκ" και στη "Διαλεκτική της φύσης") στις επιστήμες της εποχής του, εξαιρετική θέση κατέχει η απόδειξη του γεγονότος ότι:

1) η περαιτέρω ανάπτυξη της διαλεκτικής είναι ανέφικτη αν δεν συνδέεται οργανικά με τη διερεύνηση της λογικής και μεθοδολογίας των συγκεκριμένων επιστημών και της ιστορίας του φιλοσοφικού στοχασμού και

2) η ανάπτυξη της επιστημονικής νόησης (ιστορικά και λογικά) διέπεται από συγκεκριμένες νομοτέλειες και διανύει κατ' αναγκαιότητα ορισμένα στάδια-βαθμίδες. Ιστορικές μορφές αυτής της νομοτελούς ανάπτυξης της

νόησης είναι συνολικά οι εξής (βλ. τον Παλιό Πρόλογο στο «Αντι-Ντύρινγκ»):

α) ημιανθρώπινη - ημιαγελαία πρωτόγονη νόηση,

β) μια νόηση άμεσα περιπεπλεγμένη με την υλική - πρακτική δραστηριότητα και

γ) η ανεπτυγμένη νόηση (όχι άμεσα αλλά έμμεσα - διαμεσολαβημένα συνδεόμενη με την πρακτική. Η τελευταία ως προς τη μέθοδο της διακρίνεται σε: «αφελή-αυθόρμητη» διαλεκτική, «μεταφυσική» και «συνειδητή διαλεκτική». Η μετάβαση της ανθρωπότητας στη συνειδητή διαλεκτική νόηση σηματοδοτείται με τη συμβολή των Χέγκελ, Μαρξ και Ένγκελς. Η μετάβαση αυτή προϋποθέτει τη συνειδητοποίηση του νομοτελούς χαρακτήρα της ανάπτυξης της νόησης από την προδιαλεκτική (διάνοια) στη διαλεκτική (λόγος) βαθμίδα της. Η αδυναμία σύλληψης της διάκρισης μεταξύ διάνοιας και λόγου (Verstand και Vernunft) καθιστά απροσπέλαστες τις βαθύτερες λογικές και μεθοδολογικές κατακτήσεις του μαρξισμού (τις νομοτέλειες, τους νόμους της διαλεκτικής, τη θεωρητική και αποδεικτική ισχύ της διαλεκτικής νοητικής ανασύστασης των αναπτυσσόμενων αντικειμένων κλπ.) ανάγει το μαρξισμό σε συνοθύλευμα «θέσεων» αυθαίρετα αξιοποιήσιμων κατά το δοκούν. Η αδυναμία αυτή συνδέεται σήμερα με διάφορα κυρίαρχα αστικά φιλοσοφικά ρεύματα, και ιδιαίτερα με τον θετικιστικό φετιχισμό του εμπειρισμού και ορισμένης βαθμίδας ανάπτυξης των μεθόδων των φυσικών επιστημών και των μαθηματικών. Η αδυναμία αυτή ανάγει τελικά τον μαρξισμό σε πλαδαρή και φλύαρη έκθεση ιδεών. Οδηγεί κατ' αυτό τον τρόπο στον «ανώτατο βαθμό φαντασιοπληξίας, ευπιστίας και δεισιδαιμονίας» δεδομένου ότι «εκθειάζοντας την απλή εμπειρία μεταχειρίζεται τη σκέψη με ύψιστη περιφρόνηση και στην πραγματικότητα χώνεται όλο και πιο βαθιά μέσα στην πνευματική κενότητα» (Διαλεκτική της Φύσης, Σ.Ε., 1984, σελ. 32). Μόνο στα πλαίσια της συνειδητής διαλεκτικής (του λόγου) είναι εφικτή η ανάπτυξη-άρση του θεωρητικού κεκτημένου του μαρξισμού. Η άγνοια αυτής της προβληματικής και η (συχνά κραυγαλέα και επιδεικτική) απόρριψη της συνδέεται a priori με την ουσιαστική απόρριψη του ίδιου του μαρξισμού.

Εξαιρετική σημασία έχουν οι έρευνες του Ένγκελς για τα φιλοσοφικά προβλήματα της ανάπτυξης των φυσικών και μαθηματικών επιστημών και η ανάδειξη της εργασιακής θεωρίας της ανθρωποκοινωνιογένεσης, ιδιαίτερα στο κείμενο: “Ο ρόλος της εργασίας στην εξανθρώπιση του πιθήκου” (γράφτηκε το 1876, δημοσιεύθηκε το 1896). Εδώ αναπτύσσεται περαιτέρω η διερεύνηση της θέσης και του ρόλου της εργασίας στη δομή της κοινωνίας και του ανθρώπου στο ιστορικό γίνεσθαι, -είτε αυτό αφορά την ανάπτυξη του ανθρώπινου γένους (φυλογένεση), είτε του ατόμου (οντογένεση). 2. Η θέση και ο ρόλος των εργαλείων, των μέσων εργασίας-παραγωγής, η εμπράγματα και κοινωνική διαμεσολάβηση στην αλληλεπίδραση ανθρώπου-φύσης και ο συνακόλουθος σχεσιακός χαρακτήρας των αλληλεπιδράσεων. 3. Ο ρόλος αυτής της διαμεσολάβησης για τη μετάβαση στον έναρθρο λόγο, στη δημιουργία σημείων, συμβόλων, κωδίκων, γλώσσας. 4. Η συνείδηση ως αντανάκλαση του κοινωνικού είναι. 5. Η γενετική και λειτουργική σχέση φυσικού (του βιολογικού συμπεριλαμβανομένου) και κοινωνικού, καθώς και το

μη αναγώγιμο του δεύτερου στο πρώτο, βάσει της προβληματικής της ιεραρχίας των μορφών κίνησης της ύλης που εισάγει ο Ένγκελς στη Διαλεκτική της Φύσης

Στο έργο του Ένγκελς "Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους" (1884), αναπτύσσεται περαιτέρω η θεωρία του ιστορικού υλισμού, αξιοποιώντας και την έρευνα της πρωτόγονης κοινωνίας στο έργο του L.H. Morgan. «*Ancient Society*» (London, 1877) και άλλων ιστορικών και ανθρωπολόγων (όπως: Μακ Λέναν: «*Primitive Marriage. An Inquiry into the Origin of the Form of Capture in Marriage Ceremonies*». Edinburgh, 1865· «*Studies in Ancient History comprising a Reprint of "Primitive Marriage. An Inquiry into the Origin of the Form of Capture in Marriage Ceremonies"*», London, 1876). Ο Ένγκελς, στη βάση πλούσιου ιστορικού εμπειρικού υλικού, διερευνά πλέον την ανάπτυξη της πρωτόγονης κοινωνίας και τη μετάβαση από αυτήν στην πρώιμη ταξική ανταγωνιστική κοινωνία. Επιχειρεί να εξετάσει τη συσχέτιση μεταξύ γάμου-οικογένειας και κοινωνικών-ταξικών σχέσεων, το γίνεσθαι των σχέσεων της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, της ηθικής, του δικαίου και του κράτους.

Τεράστιας μεθοδολογικής σημασίας για την υλιστική αντίληψη της ιστορίας είναι οι έρευνες που πραγματοποίησε ο Ένγκελς (παράλληλα και σε στενή συνεργασία με τον Μαρξ) **σε ζητήματα κοινωνικής θεωρίας** (βλ. π.χ. εκτός απ' το «Ο ρόλος της εργασίας στην εξανθρώπιση του πιθήκου», «Μάρκα», «Για την ιστορία των Αρχαίων Γερμανών», «Η περίοδος των Φράγκων», «Η καταγωγή της οικογένειας...» κ.α.). Εδώ πρέπει να τονίσουμε ότι -σε αντιδιαστολή με τα ήθη που επικρατούν σήμερα στον τομέα της επιστημονικής δεοντολογίας (όπου βλέπουμε και αυτοαποκαλούμενους «μαρξιστές» να «διευθετούν» με καταπληκτική «άνεση» εξ απαλών ονύχων τα πλέον περίπλοκα ζητήματα της θεωρίας)- **οι μελέτες αυτές** (και ιδιαίτερα όσες δημοσιεύθηκαν εν ζωή των κλασικών) **εδράζονταν σε διεξοδικότατη κριτική αφομοίωση όλων των κεκτημένων της ιστορικής επιστήμης της εποχής τους** (H.H. Bancroft, F. Berier, G.L. Mauber, M.M. Κοβαλέφσκι, H.J. Maine, J. Lubbock, J. Phear, J. Bachofen, J.F. McLennan, L.H. Morgan κ.ά.). Η ανακάλυψη **του γένους** (L.H. Morgan, 1877) ως καθολικής ιδιότυπης μορφής της πρωτόγονης κοινωνίας «έχει για την πρωτόγονη ιστορία την ίδια σημασία που έχει η θεωρία της ανάπτυξης του Δαρβίνου για τη βιολογία και η θεωρία της υπεραξίας του Μαρξ για την πολιτική οικονομία» (Ένγκελς «Για την ιστορία της πρωτόγονης οικογένειας (Bachofen, McLennan, Morgan)»). Όλες αυτές οι κατακτήσεις της τότε ιστορικής επιστήμης εντάσσονται οργανικά (μετά από κριτική επεξεργασία) στην υλιστική αντίληψη της ιστορίας, ιδιαίτερα στο έργο του Ένγκελς «Η καταγωγή της οικογένειας...». Η ανάπτυξη της ιστορικής επιστήμης υπαγορεύει μίαν επανεξέταση της αντίληψης του Morgan για την πρωτόγονη κοινωνία και ιδιαίτερα όσον αφορά τις πέντε βαθμίδες ανάπτυξης της οικογένειας: αιματοσυγγενική, πουναλουανή, ζευγαρωτή, πατριαρχική και μονογαμική. Η πρώτη από αυτές αποδείχθηκε καρπός μη έγκυρης πληροφορίας ενώ η δεύτερη απλώς ειδική περίπτωση, χωρίς ωστόσο να συνιστά αυτοτελές στάδιο (βλ. Ιστορία της πρωτόγονης κοινωνίας. Μόσχα, 1983, σελ. 125-126). Συνεπώς παρωχημένες μπορούν να θεωρηθούν και οι αντίστοιχες θέσεις στο έργο του Ένγκελς. **Ωστόσο το βασικό περιεχόμενο αυτού του έργου** (ότι αφορά τη μονογαμία, την προέλευση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και του Κράτους, την

καθοριστική στιγμή της ιστορίας) όχι μόνο δεν έπαψε να ισχύει αλλά αποκτά ιδιαίτερη σημασία στην εποχή μας. Και αυτό όχι μόνο από την άποψη της ιστορικής σημασίας ιδιοφυούς σύλληψης του, αλλά από την άποψη των δυνατοτήτων που παρέχουν για τον ριζικό μετασχηματισμό της κοινωνικής θεωρίας, που οδηγεί στην «άρση» του επιστημονικού κεκτημένου του μαρξισμού. Οι δυνατότητες αυτές επικεντρώνονται εν πολλοίς στην επαναδιατύπωση (αρχική διατύπωση έχουμε όπως είδαμε στην «Κριτική της Εγελιανής φιλοσοφίας του δικαίου», 1843, και κατόπιν στη «Γερμανική Ιδεολογία», 1845-46) της θέσης για τον καθοριστικό ρόλο που διαδραματίζει σε τελευταία ανάλυση στην ιστορία η «**παραγωγή και αναπαραγωγή της άμεσης ζωής**». Η τελευταία είναι, κατά τον Ένγκελς, δύο ειδών: «Αφ' ενός μεν παραγωγή μέσων προς το ζην: τροφίμων, ρουχισμού, κατοικίας και των απαραίτητων γι' αυτό εργαλείων αφ' ετέρου δε παραγωγή του ίδιου του ανθρώπου, συνέχιση του γένους» (βλ. τον πρόλογο της πρώτης έκδοσης). Η ένταξη αυτή της «παραγωγής του ίδιου του ανθρώπου» στην παραγωγή και αναπαραγωγή της άμεσης ζωής ερμηνεύθηκε από πολλούς «μαρξιστές» και μη (π.χ. Στάλιν) ως «παρέκκλιση» από την «ορθοδοξία» του κοινωνιολογισμού-οικονομισμού τους. Στην πραγματικότητα πρόκειται για την πλέον κατάλληλη και επιστημονικά έντιμη διατύπωση ενός θεμελιώδους ζητήματος της κοινωνικής θεωρίας, αντίστοιχη του επιπέδου ανάπτυξης της ιστορικής επιστήμης της εποχής, η οποία ερμήνευε την ανάπτυξη των μορφών της οικογένειας (μέχρι και της ζευγαρωτής) ως προϊόν της φυσικής επιλογής (του «βιολογικού παράγοντα») και το γένος ως συνέπεια της μορφής εκείνης της οικογένειας που ανέκυψε από τη δράση του βιολογικού παράγοντα. Για το εν λόγω επίπεδο, οι οικογενειακοί δεσμοί (μέχρι τη μονογαμία), οι δεσμοί του γένους αφ' ενός, και αφ' ετέρου οι δεσμοί που ανακύπτουν από την παραγωγική επενέργεια των ανθρώπων στη φύση, καθώς και οι σχέσεις που συνάπτουν βάσει αυτής της επενέργειας, προβάλλουν ως παράλληλα συνυπάρχοντες, ως ασύνδετοι μεταξύ τους: οι μεν ως βιολογικοί ουσιαστικά, οι δε ως οικονομικοί και οικονομικής προέλευσης. Η ιδιοφυής διαίσθηση του Ένγκελς, ο οποίος αισθάνθηκε ότι εδώ υπάρχει περίπλοκο πρόβλημα, τον οδηγεί στη διάκριση «δύο παραγωγών» κάνοντας αφαίρεση από την ειδική εξέταση της εσωτερικής συνάφειας τους. Ταυτόχρονα όμως δεν ανάγει την παραγωγή του ίδιου του ανθρώπου σε αποκλειστικά βιολογικούς δεσμούς (βλ. π.χ. τη διερεύνηση της μονογαμίας, την εμφάνιση και ανάπτυξη της οποίας ερμηνεύει μέσω της ανάπτυξης του τρόπου παραγωγής μέσων προς το ζην), ενώ ερμηνεύει τις σχέσεις του γένους όχι μόνο ως βιολογικές αλλά και ως κοινωνικές. Το πρόβλημα εδώ έγκειται στη συσχέτιση μεταξύ φυσικού (και βιολογικού) και κοινωνικού, στη μετάβαση από τις προϋποθέσεις της κοινωνίας στην καθ' αυτή κοινωνία, από το «είναι» στην «ουσία» του κοινωνικού όλου.

[Αντίστοιχη μεθοδολογική - γνωσιοθεωρητική συγκυρία παρατηρείται στην ιστορία της πολιτικής οικονομίας όταν ο Α. Σμιθ προσέκρουσε στο πρόβλημα της μετάβασης από την απλή εμπορευματική παραγωγή (προϋπόθεση της κεφαλαιοκρατίας) στην κεφαλαιοκρατία. Μόνο που ο Σμιθ, σε αντιδιαστολή με τον διαλεκτικά σκεπτόμενο Ένγκελς, προσκρούοντας στο πρόβλημα οδηγείται στην αντίθεση μεταξύ «εσωτερικής» και «εξωτερικής» προσέγγισης, μεταξύ θεωρητικής

εξήγησης (μέσω του νόμου της αξίας) και εμπειρικής περιγραφής του φετιχισμού της αντικειμενικής φαινομενικότητας. Δυστυχώς, για κοινωνικούς-ιστορικούς λόγους (που εδώ δεν μπορούμε να εξετάσουμε διεξοδικά) και λόγω της μεθοδολογικής ανικανότητας να αρθούν στο επίπεδο της διαλεκτικής σύνθεσης, του λόγου, **οι προσκολλημένοι στην προδιαλεκτική διάνοια «μαρξιστές» συνεχίζουν να επαναλαμβάνουν στα τυφλά (και με χειρότερο τρόπο) τις θεωρητικές περιπέτειες τύπου Α. Σμιθ στην κοινωνική θεωρία.** Δεν συνειδητοποιούν την αναγκαιότητα οργανικής ένταξης των μετασχηματισμένων προϋποθέσεων του κοινωνικού (συμπεριλαμβανομένων και των βιολογικών σχέσεων) στην κοινωνική θεωρία ως αμεσότητα, ως «είναι» της κοινωνίας, αλλά σπεύδουν να «εμπλουτίσουν» την (όντως μονόπλευρη) κοινωνιολογιστική - οικονομιστική ερμηνεία του «μαρξισμού» τους με τον «ξεχασμένο άνθρωπο», με την «ανθρώπινη φύση» κλπ. Οι απόψεις αυτές – που προβάλλουν ιδιαίτερα τελευταία και λόγω της ψυχολογίας της ήττας που επέφερε η αντεπανάσταση σε πολλούς μαρξιστές– συνδέονται συχνά με μια **άκριτη αποδοχή, όχι των μεγάλων ανακαλύψεων της ψυχανάλυσης** (ύπαρξη του ασυνείδητου, διάρθρωση-ιεραρχία του ψυχισμού) **αλλά και των κατ' εξοχήν παραπροϊόντων της, που προβάλλουν με αξιώσεις καθολικής εμβέλειας κοινωνικής φιλοσοφίας** (ψυχολογισμός-βιολογισμός, ενστικτισμός, ατομισμός, ανορθολογισμός κλπ.), **μιας φιλοσοφίας κάθε άλλο παρά συμβατής με το μαρξισμό** (ο Φρόιντ ποτέ δεν απέκρυψε τη σχέση των απόψεων του με την έμφυτη, ανορθόλογη «κοσμική θέληση» του Σοπενχάουερ). Και βέβαια επ' ουδενί λόγο δεν μπορεί να συνιστά ανάπτυξη του μαρξισμού οποιοδήποτε εγχείρημα εκλεκτικιστικής συρραφής ετερόκλητων (συχνά αλληλοαποκλειόμενων) θέσεων από τη σκοπιά ενός μεθοδολογικού «πλουραλισμού»].

Ο Ένγκελς με το έργο του [“Ο Λουδοβίκος Φόνερμπαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας”](#) (1886) επιχειρεί μια σύνοψη της σχέσης του μαρξισμού με τις φιλοσοφικές παραδόσεις της εποχής. Εδώ τίθεται με κλασικό τρόπο για πρώτη φορά το βασικό ζήτημα-ερώτημα της φιλοσοφίας, που αφορά τη σχέση μεταξύ κοινωνικού είναι και κοινωνικής συνείδησης. Εγείρει σειρά ζητημάτων που αφορούν τη μεθοδολογία της ιστορίας της φιλοσοφίας και ασκεί κριτική στην ιδεαλισμό και στην ιδεαλιστική αντίληψη της ιστορίας.

Πολύτιμη από την άποψη της ανάπτυξης της θεωρίας του ιστορικού υλισμού είναι και η αλληλογραφία των κλασικών με ερευνητές και στελέχη του παγκόσμιου επαναστατικού κινήματος. Ιδιαίτερη είναι η σημασία της αλληλογραφίας του Ένγκελς την τελευταία δεκαετία του 19ου αι. αναφορικά με την ανασκευή ορισμένων μεταφυσικών σχηματοποιήσεων και ουτοπικών αντιλήψεων (π.χ. [επιστολή στον Otto Von Bönigk](#) 21.8.1890), μονομερών αναγνώσεων της μαρξικής αντίληψης και γραμμικών-μηχανιστικών ερμηνειών του ιστορικού υλισμού (π.χ. [επιστολή στον J. Bloch](#), 21.9.1890 και [στον Starkenburg](#), 25.1.1894, ελλ. Μετάφραση αυτών των επιστολών: <http://www.scribd.com/doc/231830299/Marx-Engels#scribd>).

-Για τη συμβολή του Β. Ι. Λένιν.

Εξαιρετικά γόνιμη, δημιουργική, θεμελιώδους θεωρητικής και πρακτικής

σημασίας –παρά τους ιστορικούς και μεθοδολογικούς περιορισμούς της– είναι η επαναστατική-κριτική προσέγγιση του μαρξισμού από τον **B. I. Λένιν**, ο οποίος αντιλαμβάνεται ότι η ανάπτυξη του μαρξισμού στις νέες ιστορικές συνθήκες είναι ο μοναδικός τρόπος ύπαρξης αυτού του συστήματος (βλ. διερεύνηση του ιμπεριαλισμού, της διαλεκτικής κλπ.). Η συνεισφορά του Λένιν απαιτεί ξεχωριστή κριτική (ούτε αγιογραφική, αλλά ούτε και δαιμονολογική) θεωρητική και μεθοδολογική αποτίμηση.

Ο Λένιν ανέπτυξε την διαλεκτική υλιστική αντίληψη της ιστορίας με τη διερεύνηση των ιδιαιτεροτήτων της ανάπτυξης της κεφαλαιοκρατίας στην τσαρική Ρωσία και στις αποικίες της, με τη διερεύνηση του ιμπεριαλισμού, ως νομοτελούς νέου σταδίου του μονοπωλιακού καπιταλισμού, με τη διακρίβωση της νέας εποχής των ιμπεριαλιστικών πολέμων και των σοσιαλιστικών επαναστάσεων, με τη διάγνωση, στη βάση της ανισομέρειας του συστήματος, του “ασθενούς κρίκου” της παγκόσμιας αλυσίδας του ιμπεριαλισμού, με τη διακρίβωση του χαρακτήρα των πολέμων, με την ανάδειξη της ανάγκης για βέλτιστη αξιοποίηση της επαναστατικής κατάστασης. Σε συνδυασμό με τις επιτακτικές ανάγκες του επαναστατικού κινήματος, ανέπτυξε κομβικές πλευρές της σχέσης κοινωνικού είναι και συνείδησης, υλικών και ιδεολογικών σχέσεων, αντικειμενικού και υποκειμενικού στοιχείου, αυθόρμητου και συνειδητού. Τονίζοντας την καθοριστική σημασία των υλικών όρων ζωής των ανθρώπων, των αντικειμενικών συνθηκών, ο Λένιν υπογράμμιζε τον καταλυτικό και τεράστιο ρόλο της ορθής επαναστατικής θεωρίας στο επαναστατικό κίνημα, τη σημασία της για τη συγκρότηση του πολιτικού υποκειμένου της εργατικής τάξης, για την επαναστατική δράση των ευρύτερων λαϊκών μαζών. Ανέπτυξε περαιτέρω την μαρξιστική αντίληψη για τη μετεξέλιξη της αστικής δημοκρατικής επανάστασης σε σοσιαλιστική. Κατέδειξε ότι την ηγεμονία του αγώνα για αστικά-δημοκρατικά αιτήματα στο στάδιο του ιμπεριαλισμού, δεν μπορεί να έχει πλέον η αστική τάξη, αλλά το προλεταριάτο, με βασικό του σύμμαχο την αγροτιά, με σκοπό την εγκαθίδρυση της εργατο-αγροτικής δικτατορίας. Η τελευταία οφείλει να κλιμακώνεται, να μετεξελίσσεται σε σοσιαλιστική επανάσταση. Ο Λένιν θεμελίωσε την ιδέα της ανάγκης σύνδεσης του αγώνα της εργατικής τάξης κατά της αστικής τάξης των ιμπεριαλιστικών κρατών με τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα των αποικιοκρατούμενων λαών, με τον αγώνα για την συντριβή της εθνικής καταπίεσης. Ιδιαίτερη είναι η συμβολή του στη διερεύνηση του κράτους και της δικτατορίας του προλεταριάτου ως εργατικής εξουσίας.

Συνοπτική αναφορά στο κεκτημένο των θεωρητικών θέσεων του ιστορικού υλισμού.

Βασική γνωσιολογική αρχή του ιστορικού υλισμού είναι η αναγνώριση του γεγονότος ότι πρωτεύον είναι το κοινωνικό Είναι και δευτερεύον η κοινωνική συνείδηση. Το κοινωνικό Είναι αποτελεί το σύνολο των υλικών κοινωνικών διαδικασιών, οι οποίες συντελούνται ανεξάρτητα απ' τη βούληση και τη συνείδηση του ατόμου ή της κοινωνίας στο σύνολο της, ενώ η κοινωνική συνείδηση είναι η αντανάκλαση του κοινωνικού Είναι. Επιπλέον, απ' το πολύπλοκο σύνολο των κοινωνικών φαινομένων ο ιστορικός υλισμός ξεχωρίζει τις υλικές σχέσεις, οι οποίες

προσδιορίζουν τις ιδεολογικές κοινωνικές σχέσεις. Στη βάση αυτής της διάκρισης βρίσκεται το απλό και φυσικό γεγονός ότι οι άνθρωποι, πριν ασχοληθούν με την επιστήμη, την πολιτική, τη φιλοσοφία, τη θρησκεία κ.λπ., πρέπει να φάνε, να πιουν, να ντυθούν, να έχουν κατοικία κ.λπ. και ότι στη διαδικασία της παραγωγής αυτών των υλικών αγαθών έρχονται σε καθορισμένες, ανεξάρτητες απ' τη βούληση τους σχέσεις, τις σχέσεις παραγωγής, οι οποίες αποτελούν το υλικό θεμέλιο, την πραγματική βάση της κοινωνίας, πάνω στην οποία υψώνεται το ιδεολογικό και πολιτικό εποικοδόμημα της κοινωνίας (βλ. *Βάση και εποικοδόμημα*).

Στο βαθμό που έχει επιχειρηθεί μια συστηματική έκθεση του θεωρητικού κεκτημένου του ιστορικού υλισμού (με βάση τη σύνοψη των θέσεων από τα έργα των κλασικών), ο τελευταίος προβάλλει ως σχετικά συνεκτικό σύστημα, που περιλαμβάνει μια σειρά θεματικών ενοτήτων, εννοιών, κατηγοριών και νόμων.

Το σύστημα αυτό σε διάφορες εκδοχές αρθρώνεται με ποικίλους τρόπους. Παραθέτω ενδεικτικά μια εκδοχή, λαμβάνοντας ως βάση τη δομή μιας σύνοψης χωρίων των κλασικών περί ιστορικού υλισμού (Κ. Μαρξ, Φ. Ένγκελς, Β.Ι.Λένιν. *Περί διαλεκτικού και ιστορικού υλισμού*. Πολιτιζντάτ. Μόσχα 1984).

1. **Το αντικείμενο του ιστορικού υλισμού.** Η έννοια του ιστορικού υλισμού. Η σχέση του ιστορικού υλισμού προς τις προγενέστερες κοινωνιολογικές απόψεις και την κοινωνική φιλοσοφία – φιλοσοφία της ιστορίας. Η ιστορία της κοινωνίας ως φυσικοϊστορική διαδικασία. Η συσχέτιση μεταξύ ιστορικής αναγκαιότητας και ιστορικής ελευθερίας. Η ιστορική νομοτέλεια. Η σχέση του ιστορικού υλισμού με την πρακτική.

2. **Το κοινωνικό είναι και η κοινωνική συνείδηση.** Ο καθοριστικός ρόλος του κοινωνικού είναι έναντι της κοινωνικής συνείδησης. Η αντίστροφη επενέργεια της κοινωνικής συνείδησης στο κοινωνικό είναι. Η σχέση μεταξύ συνειδητού και αυθόρμητου.

3. **Φύση και κοινωνία.** Η θέση και ο ρόλος της εργασίας στην αλληλεπίδραση κοινωνίας και φύσης. Η επίδραση της κοινωνίας στη φύση και της φύσης στην κοινωνία. Η αύξηση του πληθυσμού και η ανάπτυξη της κοινωνίας.

4. **Ο τρόπος παραγωγής.** Η εργασιακή διαδικασία και οι στιγμές – τα συστατικά στοιχεία της. Η εργασία ως βασικός όρος της ανθρώπινης ζωής. Ο καταμερισμός της εργασίας και ο ανταγωνιστικός τύπος αυτού του καταμερισμού. Ο καθοριστικός ρόλος του τρόπου παραγωγής. Οι παραγωγικές δυνάμεις. Ο άνθρωπος ως βασική παραγωγική δύναμη. Οι σχέσεις παραγωγής. Η εξάρτηση των σχέσεων παραγωγής από το χαρακτήρα και το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Ο ρόλος της τεχνικής. Η επίδραση των σχέσεων παραγωγής στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Η αντίφαση μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής. Ο τρόπος παραγωγής και ο τρόπος ζωής.

5. **Ο κοινωνικοοικονομικός σχηματισμός.** Η μαρξιστική έννοια του κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού και ο ρόλος της στη συγκρότηση της μαρξιστικής κοινωνικής θεωρίας. Οι ιστορικοί τύποι κοινωνικοοικονομικών σχηματισμών:

- α) οι ιδιαιτερότητες του πρωτόγονου κοινοτικού συστήματος.
- β) ο δουλοκτητικός κοινωνικοοικονομικός σχηματισμός.

γ) ο φεουδαρχικός κοινωνικοοικονομικός σχηματισμός.

δ) ο κεφαλαιοκρατικός κοινωνικοοικονομικός σχηματισμός.

ε) ο κομμουνιστικός κοινωνικοοικονομικός σχηματισμός.

6. **Οι τάξεις και η πάλη των τάξεων.** Η έννοια των τάξεων. Τάξεις κατεστημένες και τάξεις κοινωνικές. Η προέλευση και η ανάπτυξη των τάξεων. Η πάλη των τάξεων ως κινητήρια δύναμη (της ανταγωνιστικής κοινωνίας). Οι αντικειμενικοί όροι απονέκρωσης των τάξεων.

7. **Βάση και εποικοδόμημα.** Ο καθορισμός του εποικοδομήματος από τη βάση. Η σχετική ανεξαρτησία του εποικοδομήματος και η ενεργός επίδραση που ασκείται μέσω αυτού στη βάση. Η επαναστατική εποχή και η αντικατάσταση του παλαιού εποικοδομήματος από το νέο.

8. **Το πολιτικό και δικαίκο εποικοδόμημα.** α) Το κράτος και η εξουσία. Η προέλευση-καταγωγή του κράτους και η ουσία του. Τύποι και μορφές του κράτους. Περί των όρων απονέκρωσης του κράτους. β) Η πολιτική. Η έννοια της πολιτικής. Η πολιτική ως μορφή κοινωνικής συνείδησης και πρακτικής. Το αλληλένδετο πολιτικής και οικονομίας. Η σχετική αυτοτέλεια της πολιτικής. Η πολιτική και ο κρατικός μηχανισμός. Οι ιδιαιτερότητες της επαναστατικής πολιτικής. γ) Το δίκαιο. Η ουσία του δικαίου. Ο καθορισμός του δικαίου από τις οικονομικές σχέσεις. Ο εκμεταλλευτικός χαρακτήρας του δικαίου και των δικαϊκών θεσμών της ταξικής κοινωνίας (βλ. και Δικαιοσύνη και προοπτικές ενοποίησης της ανθρωπότητας). Η ουσία και τα καθήκοντα του σοσιαλιστικού δικαίου και των δικαϊκών θεσμών (βλ. και Νομιμότητα, αυταρχισμός και αγώνες σε καιρούς κοινωνικού πολέμου).

9. **Οι μορφές της κοινωνικής συνείδησης.** α) Η ηθική. Αιτιοκρατία και ηθική. Η σχέση μεταξύ ηθικότητας και οικονομικών όρων διαβίωσης των ανθρώπων. Οι σχέσεις πολιτικής και ηθικής (βλ. και Βαζιούλιν, Η λογική της ιστορίας της αλληλεπίδρασης ηθικής και πολιτικής). Η ουσία της αστικής ηθικής. Η κομμουνιστική ηθική. Ο αγώνας με τα κατάλοιπα του παρελθόντος στο πεδίο της ηθικής. β) Η τέχνη. Οι ιδιαιτερότητες της τέχνης. Ο ταξικός χαρακτήρας και η κομματικότητα της τέχνης. Περί εθνικού και διεθνιστικού στοιχείου στην τέχνη. γ) Η θρησκεία ως μορφή κοινωνικής συνείδησης. Η ουσία και τα αίτια ύπαρξης της θρησκείας. Οι γνωσιολογικές, οικονομικές, κοινωνικές, κοινωνικοψυχολογικές και ψυχολογικές ρίζες της θρησκείας. Ο οπισθοδρομικός-αντιδραστικός χαρακτήρας της θρησκείας. Μορφές καταπολέμησης της θρησκείας. Περί των όρων εξαφάνισης της θρησκείας. δ) Η επιστήμη. Οι ιδιαιτερότητες της επιστήμης. Επιστήμη και παραγωγή. Η επιστήμη ως άμεση παραγωγική δύναμη. Περί της κομματικότητας της επιστήμης. Η επιστήμη στην κεφαλαιοκρατική και στη σοσιαλιστική κοινωνία.

10. **Η κοινωνική επανάσταση.** Η κοινωνική επανάσταση και τα χαρακτηριστικά της. Το θεμελιώδες ερώτημα της επανάστασης: η κατάκτηση της κυριαρχίας μέσω της κατάκτησης της πολιτικής εξουσίας από την επαναστατική τάξη. Η επαναστατική εποχή. Αντικειμενικοί και υποκειμενικοί όροι της επανάστασης. Η επαναστατική κατάσταση ως αντικειμενικός όρος και τα χαρακτηριστικά της. Οι υποκειμενικοί όροι προετοιμασίας και συγκρότησης του υποκειμένου για την νικηφόρο έκβαση της επαναστατικής κατάστασης. Εξέγερση,

ένοπλη εξέγερση και επανάσταση. Η συσχέτιση μεταρρύθμισης και επανάστασης. Επανάσταση και [αντεπανάσταση](#).

11. **Ο ρόλος των λαϊκών μαζών και της προσωπικότητας στην ιστορία.** Προσωπικότητα και κοινωνία. Η ιστορική αναγκαιότητα και η δραστηριότητα των ανθρώπων. Ο ρόλος των λαϊκών μαζών στην ιστορία. Η αναβάθμιση της ενεργητικότητας των μαζών στη διαδικασία της ιστορικής ανάπτυξης. Η ενίσχυση της δημιουργικής ενεργητικότητας των μαζών κατά την περίοδο της επανάστασης. Ο ρόλος της προσωπικότητας στην ιστορική ανάπτυξη. Περί των αμοιβαίων σχέσεων μεταξύ μαζών, τάξεων, κομμάτων και ηγετών. Περί κύρους, γοήτρου και [αυθεντίας](#).

12. **Οι ιστορικές μορφές ανθρωπίνων κοινοτήτων.** α) Το γένος. β) Η φυλή. γ) Το έθνος. Η προέλευση και τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των εθνών. Περί των όρων εξάλειψης των εθνών και των εθνικών διαφορών.

13. **Ο γάμος και η οικογένεια.** Η ουσία της οικογένειας ως κοινωνικού φαινομένου. Οι ιστορικές μορφές της οικογένειας και του γάμου. Η εξάρτηση της οικογένειας από το κοινωνικό σύστημα. Αγάπη και οικογένεια. Περί της θέσης της γυναίκας στην οικογένεια. Η οικογένεια επί κομμουνισμού.

14. **Η προοδευτική ανάπτυξη της κοινωνίας.** Η ουσία της κοινωνικής προόδου. Τα κριτήρια και το βασικό κριτήριο της κοινωνικής προόδου. Οι ιδιαιτερότητες της προόδου στην εκμεταλλευτική κοινωνία. Οι ιδιαιτερότητες της προόδου στο σοσιαλισμό και στον κομμουνισμό.

Ο μετά τον Μαρξ μαρξισμός και οι περιπέτειες των επιγόνων...

Η μετά τους ιδρυτές του μαρξισμού πορεία αυτής της παράδοσης, εκτός μερικών λαμπρών εξαιρέσεων, συνδέεται εν πολλοίς με ποικίλες ερμηνείες διαφόρων επιγόνων, δογματικού και αναθεωρητικού χαρακτήρα, αλλά και με επιδράσεις διαφόρων ρευμάτων της αστικής φιλοσοφίας (βλ. [τεχνολογικός ντετερμινισμός](#) και οικονομικός ντετερμινισμός, ηθικός σοσιαλισμός, αυστρομαρξισμός, Κάουτσκι κλπ.).

Η επίσημη σοβιετική ιδεολογία, αλλά και σημαντικό μέρος της αριστεράς μέχρι σήμερα, υπό τον όρο «μαρξισμός-Λενινισμός» εννοούσε ένα άμορφο, εσωτερικά μη διαφοροποιημένο και ιστορικά απροσδιόριστο συνονθύλευμα εργαλειακά χρησιμοποιούμενων θέσεων των κλασικών, δίκην αποσπασματικών «παραθεμάτων» κατά το δοκούν, χωρίς να λαμβάνει υπ' όψιν το επίπεδο θεωρητικής ανάπτυξης, το μεθοδολογικό βάθος, την ιδιοτυπία και τις διαφορές προσέγγισης διαφορετικών θεωρητικών και πρακτικών ζητημάτων που διευθετούσε ο καθένας τους σε διάφορα στάδια ιστορικής ανάπτυξης του μαρξισμού, αλλά και το όλο πλαίσιο (διαλόγου, πολεμικής, συγκεκριμένων, περιρρέουσας προβληματικής κ.ο.κ.) εντός του οποίου έχουν διατυπωθεί οι εκάστοτε θέσεις. Αυτή η εργαλειακή-απολογητική χρήση του μαρξισμού συνοδευόταν από μια δογματική ανιστορική, αντιστορική και αφηρημένη (εν πολλοίς θεοκρατικού τύπου) αντίληψη για τους «κλασικούς», οι οποίοι προέβαλλαν ως «τριάς ομοούσιος και αχώριστος» (αργότερα ως «τετράς», «πεντάς» με εναλλασσόμενες εκδοχές αναφορικά με το πρόσωπο-«ενσάρκωση» της 4ης κλπ. υπόστασης...) χωρίς καν να εξετάζονται οι διαφορές τους. Αργότερα, στο συνονθύλευμα εργαλειακά χρησιμοποιούμενων θέσεων και αποσπασματικών

«παραθεμάτων» κατά το δοκούν, προστέθηκαν και τα εκάστοτε θεωρούμενα ως ορθά επίσημα κείμενα εργατικών και κομμουνιστικών κομμάτων.

Μετά τους κλασικούς του μαρξισμού, υπήρξαν πολλά εγχειρήματα συστηματοποίησης κατ' αρχάς των θέσεων (ρήσεων, χωρίων κ.ο.κ.) από τα κείμενα των κλασικών, στη βάση των οποίων θα μπορούσε να συστηματοποιηθεί μια παρουσίαση του ιστορικού υλισμού. Στη συνέχεια υπήρξαν πολλά εγχειρήματα συγκροτημένης και συνεκτικής διατύπωσης των κομβικών εννοιών, κατηγοριών και αρχών του ιστορικού υλισμού, τόσο σε επίπεδο έρευνας, όσο και σε επίπεδο εκλαϊκευσης, με τη μορφή εύληπτων εγχειριδίων. Στην ΕΣΣΔ και στις υπόλοιπες χώρες του πρώιμου σοσιαλισμού του 20ου αι., η τελευταία μορφή συνδέθηκε με την ανάγκη προπαγάνδης του μαρξισμού-λενινισμού ως επίσημης ιδεολογίας. Η διερεύνηση της ιστορίας όλων των παραπάνω εγχειρημάτων, σε συνάρτηση με την εκάστοτε αντίληψη που είχαν οι άνθρωποι για τα συγκεκριμένα ιστορικά καθήκοντα και τις ανάγκες του επαναστατικού κινήματος και την όποια σοσιαλιστική οικοδόμηση, απαιτεί ξεχωριστή πραγμάτευση, που υπερβαίνει κατά πολύ τις δυνατότητες και το χαρακτήρα αυτού του μαθήματος.

Στην καθιερωμένη επίσημη σοβιετική εκδοχή του μαρξισμού, ο ιστορικός υλισμός θεωρείται συστατικό στοιχείο της μαρξιστικής - λενινιστικής φιλοσοφίας και ταυτόχρονα γενική κοινωνιολογική θεωρία, επιστήμη για τους γενικούς και ειδικούς νόμους λειτουργίας και ανάπτυξης του κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού.

Ως φιλοσοφική αντίληψη της ιστορικής διαδικασίας, ο ιστορικός υλισμός προβάλλει -κατά την δογματοποιημένη εκδοχή του μαρξισμού- ως «η επέκταση των αρχών του διαλεκτικού υλισμού στον τομέα των κοινωνικών φαινομένων». Στην πραγματική ιστορία του μαρξισμού και της επιστήμης εν γένει, **ουδέποτε υπήρξε τέτοια κατάσταση, κατά την οποία έλαβε χώρα κάποια επέκταση των αρχών κάποιου προϋπάρχοντος «διαλεκτικού υλισμού στον τομέα των κοινωνικών φαινομένων», ως τρόπον τινά ολοκλήρωση της δομής του υλισμού με την ένταξη στο εξηγητικό του πεδίου της κοινωνίας και την εμφάνιση της επιστημονικής κοινωνιολογίας.** Η θέση αυτή ανατρέχει για την τεκμηρίωσή της σε κάποιες σχετικές αναφορές του Λένιν, όπως αυτές που υπάρχουν π.χ. στο λήμμα “Κ. Μαρξ” (1914-1915) για το εγκυκλοπαιδικό λεξικό “Γκρανάτ”: «Η συναίσθηση της ανακολουθίας, της ατέλειας και της μονομέρειας του παλιού υλισμού έπεισε το Μαρξ ότι είναι ανάγκη «να εναρμονιστεί η επιστήμη για την κοινωνία με την υλιστική βάση και να αναδιοργανωθεί σε αντιστοιχία με τη βάση αυτή» (Λένιν Β. Ι., *Απαντα*, τ. 26, σελ. 55). Στο κείμενο αυτό, ο Λένιν, παραπέμπει στο σχετικό χωρίο περί «εναρμόνισης της επιστήμης για την κοινωνία με την υλιστική βάση» από το έργο του Ένγκελς “Ο Λ. Φόιερμπαχ και το τέλος της γερμανικής κλασικής φιλοσοφίας”. Η θέση αυτή, έχει εδραιωθεί αρκούντως, χάρη στην σχηματική της απλότητα.

Από την άλλη πλευρά, οι συνδεόμενες με τα ρεύματα του λεγόμενου «δυτικού μαρξισμού» (βλέπε τις διάφορες εκδοχές του νεομαρξισμού) επιφανειακές απόπειρες αντιπαράθεσης των κλασικών του μαρξισμού (στους οποίους οπωσδήποτε

συμπεριλαμβάνεται και ο Λένιν) ανάγουν ουσιαστικά τον λενινισμό σε μια από τις πολλές (ιστορικά και γεωγραφικά περιορισμένες) ερμηνείες του μαρξισμού, γεγονός που οδηγεί ουσιαστικά σε απολογητική και σε περαιτέρω απόσπαση της θεωρίας από την επαναστατική πολιτική πρακτική, στον εκφυλισμό του μαρξισμού σε ακαδημαϊκή, «καθηγητική» (Μαρξ), «νόμιμη» και ανώδυνη για τις εκμεταλλεύτριες τάξεις ενασχόληση.

Η θεωρητική και μεθοδολογική αποτίμηση του έργου του Λένιν απαιτεί ξεχωριστές μελέτες. Με τον Λένιν κλείνει ουσιαστικά ο κύκλος των επαναστατών ηγετών της πολιτικής πράξης που βρίσκονταν ταυτοχρόνως, στις επάλξεις της επαναστατικής κοινωνικής θεωρίας και φιλοσοφίας.

Στα πλαίσια των εντυπωσιακής ποικιλομορφίας τάσεων και αποχρώσεων του μαρξισμού, μπορούμε να διακρίνουμε δύο εκ πρώτης όψεως αντίθετες κατευθύνσεις: του [δογματισμού και του αναθεωρητισμού-σκεπτικισμού](#) [βλ. και: [Ποια κληρονομιά απαρνούμαστε](#)].

Ο αναθεωρητισμός, ως τάση επανεξέτασης, αμφισβήτησης και διασκευής συνοδεύει τη μετεξέλιξη κάθε ιδεολογικού, κοσμοθεωρητικού και θεωρητικού συστήματος από μέρος των επιγόνων των θεμελιωτών του και συνήθως, έπεται της δογματικής προάσπισής του από άλλους (ή και τους ίδιους μεταλλαγμένους) επιγόνους.

Στην ιστορία της φιλοσοφίας οι εκπρόσωποι του σκεπτικισμού χαρακτήριζαν δογματισμό κάθε φιλοσοφία, στο βαθμό που προέβαλλε θέσεις ως πεποιθήσεις και βεβαιότητες, συμβάλλοντας με την κριτική τους στην προαγωγή της διαλεκτικής αλλά και στη διάκριση δογματισμού – σκεπτικισμού, ως ακραίων πόλων της μεταφυσικής νόησης.

Ο δογματισμός αντιμετωπίζει τον μαρξισμό αποκλειστικά ως ολοκληρωμένο, άρτιο, πλήρες, μη αντιφατικό, κλειστό και άυταρκες σύστημα, έτοιμο ως έχει για κάθε «χρήση», ως ανιστορικό ανεπίδεκτο ανάπτυξης πάγιο μόρφωμα. Ενώ ο δογματισμός επιδιώκει την άνευ όρων συντήρηση και παρωχημένων στοιχείων του μαρξισμού, ο αναθεωρητισμός, επικαλούμενος τα «νέα γεγονότα», απορρίπτει τον ουσιώδη πυρήνα του, που διατηρεί τη σημασία του και στις μεταβεβλημένες συνθήκες, αναδεικνύοντας και απολυτοποιώντας στοιχεία που θεωρεί ότι σηματοδοτούν τον πεπερασμένο, περιορισμένο και παρωχημένο χαρακτήρα των θεμελιωδέστερων θέσεων του, ανάγοντας έτσι τον μαρξισμό (με μια οπτική ιστορικού σχετικισμού) σε ένα κατ'εξοχήν ιστορικά περιορισμένο φαινόμενο, ήσσονος εμβέλειας, ευμετάβλητο, αναθεωρήσιμο και γι' αυτό αναθεωρούμενο διαρκώς κατά το δοκούν. Σε αντιδιαστολή με τον δογματισμό, που απολυτοποιεί τη διαφορά, την ασυνέχεια του μαρξισμού με προγενέστερες και σύγχρονες αντίπαλες θεωρήσεις, ο αναθεωρητισμός απολυτοποιεί τη συνέχεια, αγνοώντας την ποιοτική και ουσιώδη διαφορά του μαρξισμού, απορρίπτοντάς τον βαθμιαία και αντικαθιστώντας τον με μια εκλεκτική συρραφή αστικών και μικροαστικών θέσεων, που τις προβάλλει ως «ανανέωση». Και οι δύο τάσεις αντιμετωπίζουν μονόπλευρα την ενιαία στην αντιφατικότητά της γνωστική διαδικασία, απολυτοποιώντας είτε τη στιγμή του απόλυτου της αλήθειας των κεκτημένων γνώσεων (δογματισμός) είτε τη στιγμή του σχετικού, της σχετικότητας

κάθε γνώσης, απορρίπτοντας τελικά την αναζήτηση της αντικειμενικής αλήθειας (αναθεωρητισμός).

Από μεθοδολογικής σκοπιάς και οι δύο τάσεις παρουσιάζουν εκπληκτική ομοιότητα, δεδομένου ότι ο μεν δογματισμός συστηματοποιεί και χειρίζεται τις αποστεωμένες και αδιάσειστες αλήθειες ισάξιας εγκυρότητας, πληρότητας και επικαιρότητας στις οποίες ανάγει τον μαρξισμό (με τη βοήθεια της λογικής της μη αντιφατικότητας, της τυπικής λογικής), ο δε αναθεωρητισμός αντικαθιστά τη μαρξιστική διαλεκτική μέθοδο με τον γραμμικό εξελικτισμό και την εκλεκτική συρραφή ανομοιογενών και ετερόκλητων θέσεων. Έτσι και οι δύο αυτές τάσεις παραμένουν προσκολλημένες μεταφυσικά στην προ-διαλεκτική βαθμίδα της νόησης, στη διάνοια, υποκαθιστώντας με διάφορους τρόπους τη θεωρία με τον έρποντα εμπειρισμό.

Στο ζήτημα της συσχέτισης στρατηγικής και τακτικής, ο μεν δογματισμός απολυτοποιεί μονόπλευρα την πρώτη (κατά την ιησούιτικη αρχή: «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα»), ο δε αναθεωρητισμός τη δεύτερη («ο σκοπός είναι ένα τίποτε, το παν είναι το κίνημα», κατά τον Ε. Μπερνστάιν), γεγονός που οδηγεί αμφοτέρους σε δύο κατευθύνσεις του πολιτικού καιροσκοπισμού-τακτικισμού: στον αριστερό οπορτουνισμό (αριστερισμό, σεχταρισμό) και στον δεξιό οπορτουνισμό-ρεφορμισμό. Η μεθοδολογική εγγύτητα των εν λόγω τάσεων, σε τελευταία ανάλυση, απορρέει από τον μικροαστισμό που χαρακτηρίζει ορισμένα στρώματα του εργατικού κινήματος (προνομιούχα τμήματα της εργατικής τάξης, εργατική «αριστοκρατία» και γραφειοκρατία συνδικαλιστικών, κομματικών κ.ο.κ. μηχανισμών), αλλά σε σημαντικό βαθμό και τα ηγετικά κλιμάκια των χωρών στις οποίες είχε δρομολογηθεί εναλλακτικού ως προς την κεφαλαιοκρατία τύπου ανάπτυξη.

Χαρακτηριστική από αυτή την άποψη είναι η δογματική αναγωγή του μαρξισμού σε οικονομικό ντετερμινισμό και σε θεωρία των παραγόντων, που μετεξελίχθηκε στη συνέχεια στον νεοκαντιανού τύπου «ηθικό σοσιαλισμό», είτε η δογματική κωδικοποίησή του, που οδηγήθηκε τελικά στον ιδεολογικό εκφυλισμό της «περεστρόικα» και σε υιοθέτηση αντιδραστικών ιδεολογημάτων.

Σήμερα απαιτείται μια δημιουργική ανάπτυξη-«άρση» του θεωρητικού και φιλοσοφικού κεκτημένου του μαρξισμού, ικανή να υπερβεί την άγονη αντιπαλότητα δογματισμού-αναθεωρητισμού, ως τεκμηρίωση-πρόγνωση των προοπτικών του επικείμενου επαναστατικού κινήματος και ως θετική επιστημονική ερμηνεία των υπαρκτών νέων κοινωνικών και επιστημονικών προβλημάτων, τα οποία ο μεν δογματισμός τα αγνοεί, ο δε αναθεωρητισμός συχνά τα εντοπίζει, αλλά αδυνατεί να τα ερμηνεύσει ορθά.

Εδώ, είναι σκόπιμο να γίνει μία –έστω και συνοπτική– αναφορά στις δυνατότητες και στους περιορισμούς των μαρξιστών, ή μαρξιστικής αναφοράς, ερευνητών. Στην κατάσταση που διαμορφώθηκε κατά τον 20ό αιώνα μετά τη νίκη και την εδραίωση της Οκτωβριανής Επανάστασης, η μαρξιστική, είτε μαρξιστικής αναφοράς, διάνοηση, τόσο στις ανεπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χώρες της Δυτικής Ευρώπης, όσο και στην ΕΣΣΔ και στις άλλες χώρες του «πρώιμου σοσιαλισμού», χωρίστηκε σε δυο αλληλοτροφοδοτούμενες, αλλά διακριτές, κατηγορίες: σε εκείνους

που βρήκαν καταφύγιο στην ακαδημαϊκή δραστηριότητα του πανεπιστημίου και στους άμεσα εμπλεκόμενους στην εξυπηρέτηση των τρεχουσών κομματικών ιδεολογικών αναγκών.

Στην ανεπτυγμένη κεφαλαιοκρατική Δύση, η διάνοηση αυτή έφερε το στίγμα της ήττας των επαναστατικών κινήματων μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και της μακροχρόνιας ειρηνικής περιόδου του συστήματος με τη συνακόλουθη ενσωμάτωση σε αυτό. Ένα στίγμα που δρομολόγησε τη βαθμιαία περαιτέρω απόσπαση της θεωρίας από την πρακτική των πολιτικών φορέων της εργατικής τάξης. Η απόσπαση αυτή μεγάλωνε όσο απομακρυνόταν η ρεαλιστική προοπτική του σοσιαλισμού σε αυτές τις χώρες, όσο απουσίαζε ένα ρωμαλέο επαναστατικό κίνημα.

Έτσι, οι άμεσα στρατευμένοι κομματικοί ιδεολόγοι, ως κατεξοχήν ασχολούμενοι με τη «θεωρητική» επένδυση των εκάστοτε ειλημμένων αποφάσεων πολιτικών ηγεσιών, ήταν αδύνατο να αναπτύξουν τη θεωρία. Άλλωστε, ο τακτικισμός που συνόδευε τη σταδιακή ενσωμάτωση και τη γραφειοκρατικοποίηση αυτών των κομμάτων, που έλκουν την καταγωγή τους αρχικά από την Β΄ και στη συνέχεια από την Γ΄ Διεθνή, δεν είχε ανάγκη από θεμελιώδη ανάπτυξη της θεωρίας (που μόνο προβλήματα θα δημιουργούσε στη διαχείριση της ενσωμάτωσης από τις ηγεσίες). Τη θέση της θεωρίας παίρνουν φραστικά-συνθηματολογικά υποκατάστατα. Η εγγύτητα που έχουν οι γραφειοκρατικοποιημένοι και ενσωματωμένοι κομματικοί μηχανισμοί των καταλοίπων των πάλαι ποτέ επαναστατικών πολιτικών φορέων προς την επαναστατική κοινωνική θεωρία και φιλοσοφία είναι αντιστρόφως ανάλογη της απόσπασης της τακτικής από τη στρατηγική.

Οι απομονωμένοι στα πανεπιστήμια θεωρητικοί μαρξιστικής αναφοράς (οι όλο και λιγότεροι εναπομείναντες), εντασσόμενοι ούτως ή άλλως στις ομάδες αναφοράς και στις διαδικασίες αλληπάλληλων αξιολογήσεων αυτού του θεσμού, οδηγούνται σε ποικίλες μονομέρειες και επαναπροσανατολισμούς. Μέρος τους επιδίδεται σε έναν αφηρημένο μεθοδολογισμό. Άλλοι, ακολουθώντας πορεία ευθέως αντίστροφη αυτής του γίνεσθαι του κλασικού μαρξισμού, συρρικνώνουν το πεδίο ενασχόλησής τους, ολοένα απομακρυνόμενοι από την οικονομία και την πολιτική προς την ακαδημαϊκή φιλοσοφία, την αισθητική και τη φιλοσοφία της τέχνης. Για τον “ακαδημαϊκό μαρξισμό” και την “καθηγητική επιστήμη”, ο μαρξισμός δεν είναι παρά ένα από τα ρεύματα της σκέψης στην ιστορία των ιδεών. Η όποια αναφορά σε αυτόν, αν και όποτε βρίσκει κάπου θέση, κατά κανόνα γίνεται στα πλαίσια της πληρότητας και της πολυφωνίας της πραγμάτευσης κάποιων θεματικών, στα πλαίσια της πληρότητας της έκθεσης/παράθεσης ιδεών. Η ακαδημαϊκή ενασχόληση με τα κείμενα των κλασικών – αποσπασμένη από τη διερεύνηση πραγματικών γνωστικών αντικειμένων– οδηγεί σε (κάθε άλλο παρά πάντοτε ακριβή) αναδρομική-αναγωγική αναζήτηση των πνευματικών καταβολών του μαρξισμού, καθώς και σε ποικίλες ωσμώσεις με ποικίλα αστικά ρεύματα του συρμού (νεοκαντιανισμό, φαινομενολογία, νεοχεγκελιανισμό, φαινομενολογία, νεοσπινοζισμό, νεοθετικισμό, επιστημονισμό, υπαρξισμό, στρουκτουραλισμό, φροϋδισμό, μεταμοντέρνο κ.ο.κ.). Υπάρχουν τάσεις π.χ. που βλέπουν τον μαρξισμό ως μια προέκταση του αστικού διαφωτισμού. Οι θιασώτες της στρουκτουραλιστικής ερμηνείας του μαρξισμού, πασχίζουν να εξοβελίσουν από τον

μαρξισμό «το ζεύγος Υποκείμενο/Σκοπός» (ως δήθεν «μυστικοποίηση» της εγγελιανής διαλεκτικής!), αναζητώντας στο παρελθόν των ιδεών προπομπούς του «θεωρητικού αντιανθρωπισμού» τους και των στρουκτουραλιστικών κατασκευών «ιστορίας χωρίς υποκείμενο» (βλ. π.χ. Αλτουσέρ). Άλλοι πάλι, «εμπλουτίζοντας» τον μαρξισμό τους με ιδέες της φιλοσοφίας της ζωής και του φροϋδισμού, υποβάλλουν σε κριτική τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα, όχι ως κεφαλαιοκρατική, αλλά ως «παντοκρατορία του εργαλειοποιημένου λόγου», για να καταλήξουν τελικά σε ρομαντικές ουτοπικές αποδράσεις, στο επίπεδο του προμαρξικού υποκειμενικού ιδεαλισμού (Μαρκούζε), είτε και στην παραίτηση από τη θεωρία υπέρ της «πρωτοποριακής» τέχνης (Αντόρνο).

Σε μια πορεία αντίστροφη αυτής που διέγραψε ο κλασικός μαρξισμός, την οποία έχει περιγράψει ο Ένγκελς ως μετατροπή του σοσιαλισμού από ουτοπία σε επιστήμη, σήμερα παρατηρείται μια οπισθοδρόμηση από την επιστημονική θεωρία ξανά σε ουτοπικές εκδοχές παραμυθίας. Η τάση αυτή εμφιλοχωρεί σε κύκλους της διανόησης που η αδυναμία τους να εξηγήσουν επιστημονικά τα αίτια της αντεπανάστασης και της κεφαλαιοκρατικής παλινόρθωσης στις πρώιμες σοσιαλιστικές επαναστάσεις του 20ου αι., σε συνδυασμό με την αγωνία τους να μην αναλάβουν την ευθύνη της όποιας ταύτισής τους με τους ηττημένους και λαιμορρούμενους από την αστική προπαγάνδα, καταφεύγουν εκ νέου σε νεκρανάσταση της προμαρξικής ουτοπίας, με διάφορες επανανοηματοδοτήσεις... Έχουν διατυπωθεί και ανοικτές προτροπές για μετάβαση από τον Μαρξ στον Φουριέ (βλ. Marcuse H. «An Essay on Liberation», Boston 1969, σ. 21-22). Επιπλέον, οι παραπάνω τάσεις οδηγούν σε όλο και πιο απροσπέλαστα και αυτοαναφορικά ιδιόλεκτα, που αναιρούν την αξίωση καθολικότητας την οποία κληροδότησε στην κοινωνική θεωρία ο μαρξισμός και ακυρώνουν τη διεθνιστική απεύθυνσή της.

Στην εποχή που η ανάγκη για ολοκληρωμένα εξηγητικά εγχειρήματα και ελπιδοφόρες προοπτικές γίνεται όλο και πιο έντονη, στα όρια της φιλοσοφίζουσας δημοσιολογίας περί της σύγχρονης κοινωνίας κινούνται ορισμένες προβεβλημένες απόψεις, που συντάσσονται εσπευσμένα, αποσπασματικά και εκ του προχείρου, μέσω εκλεκτικών συρραφών συγκεχυμένων εμπειρικών-φαινομενολογικών περιγραφών πτυχών και εκφάνσεων της σύγχρονης κοινωνίας. Άνθρωποι, κοινό γνώρισμα των οποίων είναι η κακή γνώση είτε η παντελής άγνοια της κοινωνικής θεωρίας του ιστορικού υλισμού και γενικότερα του μαρξισμού, παρεμβαίνουν δίκην προφητών επί βασικών προβλημάτων της ιστορίας και της εποχής μας. Εκ των πραγμάτων ακυρώνονται τα εγχειρήματα συγκάλυψης και παράκαμψης θεωρητικών και μεθοδολογικών δυσκολιών με προκατασκευασμένα σχήματα που έλκουν την καταγωγή τους από ιστορικές αναλογίες, είτε (και) διά της ονοματοθεσίας... Επ' ουδενί λόγω δεν συνιστά θεωρία η σπουδή που επιδεικνύουν κάποιοι σε φραστικά υποκατάστατα της πραγματικής διερεύνησης της ολότητας των πλευρών της πραγματικότητας που «αντιστέκονται» στη διαύγαση, απλώς «προσάπτοντας κατηγορούμενο στο υποκείμενο» (Χέγκελ). Ορισμένοι, φέρ' ειπείν, έσπευσαν να αποκαλέσουν τη νυν παγκόσμια συγκυρία «αυτοκρατορία» (M. Hardt & A. Negri) και να υποκαταστήσουν την συγκεκριμένη ιστορική κατηγορία «εργατική τάξη» με το

απροσδιόριστο «πλήθος», τροφοδοτώντας ειδυλλιακές αυταπάτες και απολογητικά ιδεολογήματα που συγκαλύπτουν την αντιφατικότητα και τα καταστροφικά αδιέξοδα του παγκόσμιου κεφαλαιοκρατικού συστήματος. Ωστόσο, εδώ δεν πρόκειται για μια διαδικασία «αποεδαφικοποιημένης» πλανητικής ενοποίησης της ανθρωπότητας, ενός εθελούσιου καταμερισμού εργασίας, όπου όλοι λειτουργούν ως αλληλέγγυοι και ισότιμοι εταίροι με καθολική πρόσβαση σε ελευθέρως ρέοντα αγαθά, υπηρεσίες, πληροφορία, γνώση, επικοινωνία κ.ο.κ. Δεν θεμελιώνεται προοπτική με πλαστή αισιοδοξία και κατασκευές υποκειμένων με τα «υλικά» του μεταμοντέρνου χυλού.

Έχει διαμορφωθεί μια ολόκληρη παράδοση, που αρκείται στην καταγραφή, είτε στην απλή κριτική και στην άρνηση του εντεύθεν πρακτικά ανυπέρβλητου παρόντος, υπό το πρίσμα ενός *επέκεινα ουτοπικού σχεδιάσματος*, δηλαδή, υπό το πρίσμα μίας επιπλέον υποστασιοποιημένης εξιδανίκευσης, αντιστροφής και μετάθεσης αυτού του ανυπέρβλητου παρόντος. Η βιωματική εσωτερίκευση της ήττας, του αδιέξοδου και της απουσίας προοπτικής, όσο κι αν υποστασιοποιείται στη θετικά αντεστραμμένη συμβολική νοηματοδότησή της, δεν μεταφράζεται σε νικηφόρο σάλπισμα διεξόδου και προοπτικής ενός νέου ιστορικού υποκειμένου. *Αλίμονο σ' αυτούς που έχουν ως μοναδική τους ελπίδα την αντεστραμμένη εξιδανίκευση – ουτοπική υποστασιοποίηση της απελπισίας τους.* Καμία μεσαιωνικής θεολογικής εμπνεύσεως τελεολογία του «εισέτι μη όντος» δεν υποκαθιστά την ανάγκη της εντός της ιστορίας θεωρητικής διάγνωσης, πρόγνωσης και μεθοδολογικής θεμελίωσης των μέσων και των δρόμων αυτής της προοπτικής. Η ιστορία δεν εκτυλίσσεται τελεολογικά-εσχατολογικά, σαν να έλκεται, σαν να σύρεται από την ουτοπική και μυστικιστικά παρούσα μελλοντική συγκρότησή της. Η προοπτική δεν έρχεται με «συνταγές για τις κουζίνες του μέλλοντος».

Αναφορά στο θεωρητικό κερκτημένο του κλασικού μαρξισμού.

α) Η μαρξική πολιτική οικονομία της κεφαλαιοκρατίας

Κατά τις δεκαετίες του 1850 και 1860 η κεφαλαιοκρατία βρίσκεται ήδη στο στάδιο της ωριμότητάς της (Αγγλία), ενώ η αστική κλασική πολιτική οικονομία είχε ήδη εν πολλοίς ολοκληρώσει την ανάβαση από το αισθητηριακό συγκεκριμένο στο αφηρημένο, με βασικό επίτευγμα την εργασιακή υπόθεση περί της αξίας. Τα παραπάνω επέτρεψαν στον Μαρξ, βάσει της θεωρίας της υπεραξίας (της δεύτερης επιστημονικής ανακάλυψής του), να συγκροτήσει, με τη διαλεκτική μέθοδο της ανάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο, τη νοητή αναπαράσταση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, αίροντας την πολιτική οικονομία της κεφαλαιοκρατίας στο στάδιο της ωριμότητάς της, γεγονός που καθιστά την πολιτική οικονομία την πλέον ανεπτυγμένη από την άποψη της διαλεκτικής λογικής και μεθοδολογίας επιστήμη του μαρξισμού (άκου και: .

Αυτό φυσικά επ' ουδενί λόγω δεν σημαίνει ότι κατ' αυτόν τον τρόπο εξαντλούνται οι δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης της πολιτικής οικονομίας της κεφαλαιοκρατίας. Ο Μαρξ δεν ολοκλήρωσε ούτε το 1/6 του αρχικού οικονομικού ερευνητικού του προγράμματος, το οποίο βέβαια τροποποίησε μετά τον 1ο τόμο του

«Κεφαλαίου». Η ανάπτυξη αυτή είναι εφικτή και αναγκαία. Προϋποθέτει την αφομοίωση, την ανάπτυξη και τη χρήση των μεν είτε των δε πλευρών, των θέσεων της μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο μπορεί να αναπτυχθεί φέρ' ειπείν η οικονομική ιστορία και ο θεωρητικός αναστοχασμός της σύγχρονης βαθμίδας της ανάπτυξης του παγκόσμιου κεφαλαιοκρατικού συστήματος. Αυτό επιτρέπει την άρση των περιορισμών της εξέτασης της οικονομίας υπό το πρίσμα ενός και μόνου εθνικού κράτους, όπως ήδη κατέδειξε ο Λένιν, με τη συνεισφορά του στη μελέτη του ιμπεριαλισμού των αρχών του 20ού αι., ως οικονομικού πρωτίστως φαινομένου του παγκόσμιου κεφαλαιοκρατικού συστήματος.

Με τη διαλεκτική μέθοδο που αναπτύσσει στο «Κεφάλαιο», ο Μαρξ εγκαινιάζει την εποχή της αυστηρά επιστημονικής (απελευθερωμένης από τον μυστικισμό) νοητικής ανασύστασης της ουσίας, της εσωτερικής συνάφειας των αναπτυξιακών διαδικασιών, την εποχή της αυστηρά επιστημονικής αντίληψης περί της ίδιας της νόησης, την εποχή κατά την οποία αρχίζει να δεσπόζει η συνθετική (ως άρση της αναλυτικής) έρευνα. Υπό αυτή την έννοια, από φιλοσοφικής και μεθοδολογικής πλευράς, το «Κεφάλαιο» προηγήθηκε των λοιπών επιστημών κατά πολλές δεκαετίες (άκου και: [Εισαγωγή στη μέθοδο του ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ του Κ.Μαρξ](#)).

Όστόσο, εκείνο που προβάλλει άμεσα στο «Κεφάλαιο» είναι η αυστηρά πολιτικοοικονομική, η συγκεκριμένη επιστημονική έρευνα, ενώ η λογική, η μέθοδος αυτού του πολιτικοοικονομικού έργου είναι παρούσα σε λανθάνουσα μορφή.

Η ανάδειξη της λογικής του «Κεφαλαίου» του Μαρξ (εν γένει και εν συνόλω της διαλεκτικής της επιστημονικής νόησης περί του οργανικού όλου, της λογικής του αναπτυσσόμενου όλου) είναι μια θεμελιώδης επιστημονική ανακάλυψη, ένα τεράστιο σημασία επίτευγμα των φιλοσοφικών και μεθοδολογικών ερευνών με μοναδική ευρετική σημασία. Ένα επίτευγμα που συνιστά, μεταξύ άλλων, και μεθοδολογική προϋπόθεση της άρσης της αντίθεσης μεταξύ ιδεαλισμού και υλισμού, στον βαθμό που αίρει κατ' αρχήν τις κυρίαρχες μέχρι σήμερα αντιδιαλεκτικές ακρότητες στη γνωσιολογία και τη μεθοδολογία: την αναγωγή της κίνησης και των ιδιοτήτων του απεικονιζόμενου αντικειμένου στην κίνηση και στις ιδιότητες της απεικονίζουσας νόησης (που είναι ουσιαστικά ιδεαλισμός) και της αναγωγής της κίνησης και των ιδιοτήτων της απεικονίζουσας νόησης στην κίνηση και στις ιδιότητες του απεικονιζόμενου αντικειμένου (που ουσιαστικά είναι υλισμός).

β) Το θεωρητικό κεκτημένο και οι ιστορικοί περιορισμοί της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας

Εδώ θα περιοριστούμε σε μερικές συνοπτικές επισημάνσεις κριτική αποτίμηση του θεωρητικού κεκτημένου της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας. Κατ' αρχήν, όπως επισημίναμε, ο βαθμός θεωρητικής και μεθοδολογικής πληρότητας και επάρκειας της διερεύνησης του οργανικού όλου είναι σε τελευταία ανάλυση ευθέως ανάλογος του επιπέδου ανάπτυξης του πραγματικού αντικειμένου. Το ίδιο ισχύει και αναφορικά με το επίπεδο θεωρητικής διάγνωσης της ιστορίας αυτού του αντικειμένου.

Όσον αφορά την ανθρώπινη κοινωνία γνωστικό αντικείμενο, η κεφαλαιοκρατία συνιστά, κατά τον Μαρξ, τον τελευταίο εκμεταλλευτικό κοινωνικοοικονομικό

σχηματισμό, την τελευταία βαθμίδα της διαμόρφωσής της, της «προϊστορίας» της, άρα, κατά τη διάρκεια της ζωής του Μαρξ, δεν έχουν καν δρομολογηθεί, έστω και κάποια πρώτα εγχειρήματα μετάβασης στην ωριμότητά της.

Η κλασική αστική κοινωνική φιλοσοφία έχει ήδη επιχειρήσει, τη συστηματική εξέταση της κοινωνίας βάσει της ιδεοκρατικά υποστασιοποιημένης αφηρημένης πνευματικής δραστηριότητας και του Κράτους ως ενσάρκωσης της «γενολογικής ουσίας του ανθρώπου» (Χέγκελ). Από μεθοδολογικής πλευράς, η προμαρξική κοινωνική θεωρία βρίσκεται σε κατώτερη βαθμίδα της διαμόρφωσής της, από αυτήν της σύγχρονης της αστικής πολιτικής οικονομίας. Αυτή η γνωσιακή συγκυρία, με τους ιστορικούς περιορισμούς της, επέτρεψε στους Μαρξ και Ένγκελς τη συγκρότηση της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας και της θεωρίας περί κοινωνικοοικονομικών σχηματισμών (πρόκειται για την πρώτη επιστημονική ανακάλυψη του Μαρξ με τη γόνιμη συμβολή του Ένγκελς), αρχικά ως υπόθεσης («Γερμανική Ιδεολογία») και στη συνέχεια ως αποδεδειγμένης θεωρίας («Κεφάλαιο»). Βασικά στοιχεία αυτής της θεωρίας είναι η υλιστική διαμεσολαβημένη «αναγωγή» όλων των σφαιρών της κοινωνικής ζωής στην οικονομία (βλ. κοινωνικό είναι-κοινωνική συνείδηση, βάση και εποικοδόμημα κλπ.) και η αντίστοιχη αντίληψη για τη δομή της κοινωνίας: ανάγκες – παραγωγικές δυνάμεις – σχέσεις παραγωγής – διανομής – ανταλλαγής – κατανάλωσης – μορφές κοινωνικής συνείδησης (ηθική, πολιτική, δίκαιο, αισθητική, θρησκεία, φιλοσοφία) – εποικοδόμημα. Η «υλιστική αντίληψη της ιστορίας του Κ. Μαρξ, αποτελούσε κατ' εξοχήν γενίκευση των αποτελεσμάτων που προέρχονταν από την πορεία κατά την οποία η περί της κοινωνίας γνώση κινούταν από την επιφάνεια προς την ουσία, ενώ η πορεία της περί της κοινωνίας γνωστικής διαδικασίας από την ουσία προς το φαινόμενο και την πραγματικότητα δεν κατέστη δεσπόμενη στην αντίληψη της διάρθρωσης της κοινωνίας που υπάρχει στα έργα των θεμελιωτών του μαρξισμού» [Βαζιούλιν Β. [Για τη σημασία της Λογικής του «Κεφαλαίου» του Κ. Μαρξ](#). ΔΙΑΠΛΟΥΣ, τ.26, Ιούν.-Ιούλ. 2008, σ. 25.]. Επομένως, στον κλασικό μαρξισμό και ιδιαίτερα στον ιστορικό υλισμό, εκ των πραγμάτων δεσπάζει η αναγωγή (επ' ουδενί λόγω ο [αναγωγισμός](#) που χαρακτηρίζει πολλούς επιγόνους), π.χ. των μορφών της συνείδησης και του εποικοδομήματος στην οικονομική βάση, ενώ η επιστημονική έρευνα δεν έχει προβεί στην επόμενη βαθμίδα της σύνθεσης, άρα δεν έχει φτάσει στο επίπεδο της συστηματικής ανάδειξης της αντίστροφης πορείας, της κλιμακωτά διαμεσολαβημένης «εξαγωγής» των εν λόγω μορφών από την απλούστατη σχέση και την ουσία της κοινωνίας.

Κατά την κριτική αποτίμηση του θεωρητικού κεκτημένου του ιστορικού υλισμού, χρειάζεται να εξετασθεί ο τρόπος και ο βαθμός διάγνωσης και ανάδειξης των νομοτελειών που διέπουν τη δομή και την ανάπτυξη της κοινωνίας, σε συνάρτηση με τους τρεις βασικούς νόμους της διαλεκτικής. Συστηματική ανάλυση αυτής της προβληματικής είναι ανέφικτη στα πλαίσια αυτού του μαθήματος. Ενδεικτικά θα αναφερθώ στον ιστορικό υλισμό, σε συνάρτηση με δύο από τους νόμους της διαλεκτικής.

Το στίγμα της άρνησης της κεφαλαιοκρατίας χαρακτηρίζει και την αντίληψη περί του νόμου που χαρακτηρίζει την ουσία του συστήματος, **του νόμου της ενότητας**

και πάλης των αντιθέτων. Έτσι, κατά την εξέταση της λειτουργίας αυτού του νόμου, δίνεται έμφαση στην ανάδειξη των πλευρών και επιπέδων της σχέσης και αλληλεπίδρασης του βασικού ουσιώδους δίπολου και των παραγώγων αυτού, που χαρακτηρίζονται κατεξοχήν από εμφάσεις στα στοιχεία της *διάκρισης*, της *διαφοράς* και ιδιαίτερα της *αντίθεσης* (όπου ο ένας πόλος προϋποθέτει τον άλλο, ο ένας πόλος αποκλείει τον άλλο, σε μια σχέση αμοιβαίου αρνητικού ετεροπροσδιορισμού), με αντίστοιχη υποβάθμιση και παραγνώριση των στοιχείων της αφετηριακής ταύτισης, της ενότητας, της αμοιβαίας αναπαραγωγής των πόλων, αλλά και της βαθμίδας της *καθ'αυτό αντίφασης*, όπου επέρχεται αλληλοδιείσδυση των πόλων και αμοιβαία μετατροπή των πόλων στο θεμέλιο της περαιτέρω ανάπτυξης. Με αυτό το στίγμα της έμφασης στην άρνηση της κεφαλαιοκρατίας και της αντίστοιχης μεθοδολογικής μονομέρειας, συνδέεται και ορισμένη ανιστορική αντίληψη περί των τάξεων, περί της πάλης των τάξεων στην ιστορία, με τη συνακόλουθη απολυτοποίηση της ταξικής πάλης, το στείρο εργατισμό, κ.ο.κ. Χαρακτηριστική είναι εδώ (στον πρώιμο Λούκατς και όχι μόνο) η μεταφυσική απολυτοποίηση και υποστασιοποίηση της εργατικής τάξης. Εδώ δεν απολυτοποιείται-υποστασιοποιείται η συγκεκριμένη ιστορική κατάσταση της εργασίας σε τοπική και σε παγκόσμια κλίμακα (ο χαρακτήρας της εργασίας των συνιστωσών της τάξης, των εργασιακών σχέσεων, οι εκάστοτε ενοποιητικές ή/και διχαστικές τάσεις εντός της, οι επαναστατικές δυνατότητες αλλά και οι αντιφάσεις και οι ιστορικοί περιορισμοί της εκάστοτε εργατικής τάξης ως οργανικού στοιχείου του όλου συστήματος, στον συσχετισμό και τους αμοιβαίους προσδιορισμούς της με τις λοιπές σύμμαχες και αντίπαλες τάξεις και στρώματα), αλλά μια αφαιρετική-νοητική και συχνά φαντασική εξιδανίκευσή της¹.

Το στίγμα της νομοτελούς για την παραπάνω εποχή και συγκυρία έμφασης στην ανάγκη άρνησης της κεφαλαιοκρατίας, είναι ιδιαίτερα έκδηλο στην αντίληψη περί του νόμου της άρνησης της άρνησης. Στη μεθοδολογία του οργανικού όλου, στη Λογική της Ιστορίας, ο νόμος αυτός χαρακτηρίζει την όλη κίνηση, την ανάπτυξη του συστήματος που συνιστά οργανικό όλο, την άρνηση από το αντικείμενο του ίδιου του εαυτού του, ενώ αφορά την όλη νομοτελή κίνηση της ιστορίας, τις πολλαπλές και πολυεπίπεδες εκφάνσεις της ανάπτυξης. Το ως άνω στίγμα εκφράζεται με τη μονομερή-μηχανιστική αντίληψη αυτού του θεμελιώδους νόμου της διαλεκτικής ή/και με την πλήρη άρνηση και απόρριψή του. Ο νόμος αυτός –σε βαθμό πιο έντονο ακόμα και από αυτόν της αλληλοδιείσδυσης των αντιθέτων– προσκρούει στα στερεότυπα των προσλαμβανουσών παραστάσεων του κοινού νου και της αγοραίας καθημερινής

¹ Αυτού του τύπου η μεταφυσική εξιδανίκευση, είναι ιδιαίτερα βολική για τον λόγο που αρθρώνουν όσοι αρέσκονται να ομιλούν ως αυτόκλητες πρωτοπορίες και «καθοδηγητές» της εργατικής τάξης. Όσο αναντίστοιχες της σημερινής πραγματικής θέσης και του ρόλου της εργατικής τάξης γίνονται κάποιες πάλαι ποτέ ή/και αυτόκλητες «πρωτοπορίες της εργατικής τάξης», τόσο πιο πολύ εμπλέκονται σε αυτή τη μεταφυσική υποστασιοποίηση της εργατικής τάξης, σε βαθμό που υποκαθιστούν πλήρως την πραγματικότητα με την απογειωμένη αντεστραμμένη φενάκη τους: στη δική τους αντίληψη, δεν είναι η πραγματική σημερινή κατάσταση της εργατικής τάξης και οι ανάγκες της βάση και αφετηρία αναφοράς για την όποια συγκρότηση της ίδιας και της πρωτοπορίας της ως υποκείμενου, αλλά τουναντίον, όλοι οφείλουν να αναγνωρίζουν το δικό τους «μοναδικό συνεπές» μόρφωμα, κόμμα κ.ο.κ., ως a priori «πρωτοπορία», βάση και αφετηρία αναφοράς...

συνείδησης του φορέα των κυρίαρχων επί κεφαλαιοκρατίας εμπορευματικών και χρηματικών σχέσεων. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι αυτός ο νόμος είναι ο πιο δύσκολος στην κατανόηση νόμος της διαλεκτικής, ακόμα και από ανθρώπους με σχετική φιλοσοφική παιδεία. Προβάλλει ως απλός παραλογισμός για τον «ορθολογισμό» του υπολογιστικού «νου» της καθημερινής αγοραίας πραγματικότητας. Απείρως πιο εύληπτη για τον κοινό νου είναι η σαφής οριοθέτηση κάθε κατάφασης και άρνησης, του θετικού και του αρνητικού, του καλού και του κακού κ.ο.κ.²

Βάσει της αντίληψης των κλασικών περί της δομής της κοινωνίας συγκροτείται η θεωρία των «κοινωνικοοικονομικών σχηματισμών» και η αντίστοιχη περιοδολόγηση της ιστορίας κατά σχηματισμούς (πρωτόγονος κοινοτικός, δουλοκτητικός, φεουδαρχικός, κεφαλαιοκρατικός, κομμουνιστικός). Η κατηγορία του κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού βάσει ορισμένου τρόπου παραγωγής (ενός ιστορικά προσδιορισμένου πλέγματος σχέσεων παραγωγής στην ενότητά του με ορισμένου χαρακτήρα παραγωγικές δυνάμεις) παρέχει τη δυνατότητα σχετικά σφαιρικής διάκρισης των χαρακτηριστικών των κύριων βαθμίδων ιστορικής ανάπτυξης της ανθρωπότητας, σε συνδυασμό με τις υπόλοιπες κατηγορίες του ιστορικού υλισμού, από την άποψη της δομής αυτών των βαθμίδων. Το περιεχόμενο αυτής της κατηγορίας συγκεκριμενοποιείται και αποκτά περαιτέρω επιστημονική τεκμηρίωση κατά τις δεκαετίες 1850 και 1860, όταν ο Μαρξ διερευνά την ουσία, την εσωτερική διάρθρωση των σχέσεων παραγωγής της κεφαλαιοκρατίας, δηλαδή του πλέον ανεπτυγμένου κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού της εποχής του.

Η έρευνα αυτή: 1) διάνοιξε δυνατότητες για λεπτομερέστερη αντιπαράθεση των προκεφαλαιοκρατικών σχηματισμών με την κεφαλαιοκρατία και την εξέταση της εσωτερικής διάρθρωσης των σχηματισμών· 2) επέτρεψε τη διάκριση σε καθαρότερη μορφή της κατηγορίας «σχέσεις παραγωγής» και τη σαφέστερη αποκάλυψη της λεπτής δομής της διαλεκτικής παραγωγικών δυνάμεων, σχέσεων παραγωγής και κοινωνίας συνολικά· 3) αποκάλυψε σε θεωρητικό επίπεδο την αναγκαιότητα άρσης

² Χαρακτηριστική αυτού του στίγματος είναι και η διαδεδομένη στον λόγο που αρθρώνουν φορείς και συνιστώσες του κινήματος της Αριστεράς «αντικαπιταλιστική» διάθεση, ως βασικό στοιχείο ταυτότητας και αυτοπροσδιορισμού. Η σκέτη άρνηση γίνεται πρακτικά στείρα άρνηση, και τότε, η συνακόλουθη σπουδή για αυτοπροσδιορισμό γίνεται πρακτικά πλήρης ετεροπροσδιορισμός. Τα μεταφυσικά άκρα τελικά συγκλίνουν αν δεν ταυτίζονται. Το υποκείμενο που προτάσσει το πρόθεμα «αντι-» για να αυτοπροσδιοριστεί, είτε το συνειδητοποιεί είτε όχι (και καλά θα κάνει να το συνειδητοποιήσει κάποτε) θέτει ως βασικό σύστημα αναφοράς αυτό που αρνείται (το μόνο σταθερό σύστημα αναφοράς π.χ. στον «αντικαπιταλισμό» είναι ο καπιταλισμός, στην αταξική κοινωνία η ταξική κ.ο.κ.). Αν π.χ. είναι δεδομένη η αρνητική σχέση προς την κεφαλαιοκρατία, η όποια εναλλακτική πορεία της κεφαλαιοκρατίας ή θα πρέπει να είναι εκ διαμέτρου αντίθετη, απολύτως διαφορετική από ό,τι ενδέχεται να παραπέμπει έστω και σε στοιχεία της τελευταίας, ή θεωρείται ότι συνιστά απλή εκδοχή της τελευταίας... Έτσι, ο αφηρημένος “αντικαπιταλισμός” μπορεί να λειτουργεί ταυτόχρονα ως σύμπτωμα και ως παράγοντας θεωρητικής και πρακτικής στρατηγικής ανεπάρκειας, τακτικισμού που εκλαμβάνεται ως “στρατηγική καθαρότητα”, ενώ στην πράξη ευνουχίζει την προοπτική του επαναστατικού κινήματος, απωθώντας το θετικό προσδιορισμό του επαναστατικού σκοπού. Εξ ου και η εμμονή σε αυστηρά οριοθετημένα ταξινομικά σχήματα με τη μορφή αποκλειστικών διαζεύξεων. Βάσει των παραπάνω, δεν είναι τυχαία η διάδοση των απόψεων περί «άρνησης» και περί «αρνητικής διαλεκτικής» του Th. W. Adorno, εκπροσώπων της Σχολής της Φρανκφούρτης και άλλων εκδοχών του «νεομαρξισμού».

της κεφαλαιοκρατίας, αναδεικνύοντας τον ιστορικά παροδικό χαρακτήρα της ως σχηματισμού και παρέχοντας δυνατότητες περαιτέρω διερεύνησης των νομοτελειών μετάβασης από τον έναν σχηματισμό στον άλλο και 4) επέτρεψε ορισμένου επιπέδου θεωρητική θεμελίωση της περιοδολόγησης της ιστορίας (δεδομένου ότι -όπως ήδη αναφέραμε- κάθε περιοδολόγηση της ιστορίας εδράζεται σε ορισμένη αντίληψη περί της δομής της κοινωνίας).

Ωστόσο, η περί σχηματισμών θεωρία του Μαρξ αντανακλά ορισμένο επίπεδο ανάπτυξης της θεωρίας περί της ανθρώπινης κοινωνίας ως ολότητας, που συνδέεται:

1) με τη βαθμίδα ανάπτυξης της τότε κοινωνίας και τη συνακόλουθη γνωσιακή συγκυρία που προαναφέραμε, χαρακτηριστικό της οποίας ήταν και η παντελής απουσία θετικής ή αρνητικής εμπειρίας υπαρκτών ιστορικών εγχειρημάτων εναλλακτικού -έναντι της κεφαλαιοκρατίας, σοσιαλιστικού- τύπου ανάπτυξης της κοινωνίας, και

2) με σκοποθεσίες που έχουν ως **αφετηρία το βασικό ζητούμενο της εποχής** (από την άποψη των βαθύτερων αναγκών της ανθρωπότητας και του κομμουνιστικού κινήματος): **την επαναστατική ανατροπή του κεφαλαιοκρατικού σχηματισμού**. Υπό το πρίσμα αυτού του ζητούμενου η κεφαλαιοκρατία εξετάζεται ορθά ως κατεξοχήν ιστορικά παροδικό μόρφωμα και όλα τα υπόλοιπα στάδια της ιστορίας προβάλλουν ως σχηματισμοί. Η ιστορική μεταβολή της δομής της κοινωνίας εκλαμβάνεται εδώ ως μεταβολή του ειδικού, ενώ διαφεύγει της προσοχής το γεγονός ότι μεταβάλλεται-αναπτύσσεται και το ίδιο το γενικό, το γεγονός ότι ο κάθε σχηματισμός δεν αποτελεί απλώς αυθύπαρκτη οντότητα, αλλά στάδιο, στιγμή της ανάπτυξης, του γίνεσθαι της κοινωνίας, του μετασχηματισμού του φυσικού στοιχείου από το κοινωνικό. Ως δομικά στοιχεία των σχηματισμών στα πλαίσια της κατά σχηματισμούς προσέγγισης διακρίνονται εκείνα τα κοινά (γενικά) στοιχεία, τα εν πολλοίς επαναλαμβανόμενα σταθερά χαρακτηριστικά που συνάγονται (ή μάλλον θεωρείται ότι συνάγονται) μέσω της συγκριτικής αντιπαραβολής των διαφόρων σταδίων. Τα χαρακτηριστικά αυτά εκλαμβάνονται ως αμετάβλητη ομοιότητα, ως κάτι το πάγιο και διαχρονικά αμετάβλητο (παραγωγή, διανομή, ανταλλαγή, κυκλοφορία, κατανάλωση, παραγωγικές δυνάμεις, σχέσεις παραγωγής, τρόπος παραγωγής κλπ.). Μάλιστα αυτά τα σταθερά γενικά χαρακτηριστικά φέρουν ανεξίτηλα τη σφραγίδα της κεφαλαιοκρατίας, δηλαδή του σχηματισμού εκείνου κατά τον οποίο όλες οι πλευρές του κοινωνικού όλου προβάλλουν ως σαφώς διακριτές, διαφορετικές και αντίθετες. Φερ' ειπείν, δεν πρόκειται η ιστορική έρευνα να καταδείξει με σαφήνεια τις παραγωγικές δυνάμεις ως διακριτές από τις σχέσεις παραγωγής και από τη φύση και σε αντιδιαστολή με τις σχέσεις παραγωγής στις προκεφαλαιοκρατικές βαθμίδες της ιστορίας. Π.χ. Ο δούλος, είναι ταυτόχρονα μέσο παραγωγής "ομιλούν εργαλείον" κατά τον Αριστοτέλη, κληροδότημα της φύσης, αλλά και υποκείμενο των σχέσεων παραγωγής. Το ίδιο ισχύει και συνολικά για τις βαθμίδες εκείνες, όπου βασικά μέσα βιοπορισμού, άγρας ή/και παραγωγής παραμένουν κληροδοτήματα της φύσης (άνθρωπος, γη, ζώα) και όχι δημιουργημένα από τον άνθρωπο μέσα.

Στα πλαίσια του ιστορικού υλισμού, λόγω ακριβώς της μη οργανικής διαλεκτικής ένταξης στην προβληματική των φυσικών & κοινοτικών δεσμών, είναι

μάλλον ανέφικτη η δυνατότητα διάκρισης των κοινωνικών τάξεων από τις κατεστημένες τάξεις (και τα προκεφαλαιοκρατικά κληροδοτήματά τους).

Η προβληματική των κοινωνικών τάξεων και της όλης διαστρωμάτωσης της κοινωνίας, δεν μπορεί να καταστεί σαφής και λειτουργική, αποσπασμένη από το όλο της κοινωνίας στη δομή και στην ιστορία της, από τους πολλαπλούς και πολυεπίπεδους προσδιορισμούς τους, από τα εκάστοτε δίπολα εντός των οποίων αλληλοπροσδιορίζονται αντιφατικά και από την συγκεκριμένη ιστορική αντιμετώπισή τους, εκτός διαλεκτικής μεθοδολογίας. Η γραμμική, στατική και ενίοτε δογματική αναγωγή όλων των προβλημάτων στην ταξική προβληματική, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι παραπάνω όροι, μάλλον συσκοτίζει παρά φωτίζει την εν λόγω προβληματική. Η μονομερής αναγωγή των πάντων στην πάλη των τάξεων, μπορεί σε ορισμένους κύκλους να φαντάζει ως κοινωνικοπολιτική και μεθοδολογική συνέπεια. Ωστόσο, η **απολυτοποίηση της ταξικής προσέγγισης είναι εγγενώς ανιστορική, μιας και εκ των πραγμάτων παραγνωρίζει την αντίληψη των ιστορικών όρων εμφάνισης – άρα και εξαφάνισης– των τάξεων και τη σύμφυσή τους με φυσικής και κοινοτικής προέλευσης δεσμούς επί δουλοκτησίας και φεουδαρχίας.** Έτσι, εμποδίζει και τη διακρίβωση των φυσικής προέλευσης δεσμών που ενυπάρχουν σε διάφορες μετασχηματισμένες μορφές στις προκεφαλαιοκρατικές τάξεις, της ιστορικής θέσης και του ρόλου των όρων και των ορίων εμφάνισης και εξάλειψης των εκάστοτε τάξεων αλλά και των τάξεων εν γένει, της εκάστοτε συσχέτισης-διαπλοκής των ταξικών σχέσεων με άλλες μορφές και δομές ιστορικών κοινοτήτων (εθνοφυλετικών, λαοτήτων, εθνών κ.ο.κ.), του γεγονότος ότι οι ίδιες οι ταξικές αντιθέσεις και οι τάξεις δεν είναι αιώνιες και διαχρονικά अपαράλλακτες και επίσης, της νομοτελούς αναγκαιότητας άρσης αυτών των αντιθέσεων.

Η προτεινόμενη στη Λογική της Ιστορίας *άρση των μονομερειών της ταξικής προσέγγισης, επ' ουδενί λόγω δεν συνιστά υποβάθμιση ή άρνηση της ταξικής πάλης, συναινετική συγκάλυψη των ταξικών αντιθέσεων και κέλευσμα για παραίτηση από τις ταξικά συνεπείς θέσεις των επαναστατών.* Τουναντίον, *συνιστά αναγκαία διακρίβωση των όρων και των ορίων της ταξικής προσέγγισης, συνιστά συγκεκριμενοποίηση και αναβάθμιση της τελευταίας, ώστε να καταστεί αποτελεσματικότερος ο αγώνας της εργατικής τάξης και των συμμάχων της.* Ένας αγώνας, όχι απλώς για την «κατάργηση» της αστικής τάξης, αλλά για τον επαναστατικό μετασχηματισμό, για τη διαλεκτική άρση όχι μόνο των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων, αλλά και όλων των προκεφαλαιοκρατικών (φυσικών και κοινωνικών) κληροδοτημάτων του γίνεσθαι της ιστορίας. Με τη συμβολή της Λογικής της Ιστορίας, ο επαναστατικός αγώνας για τη χειραφέτηση της εργασίας, προσανατολίζεται με συνέπεια **όχι στη μονομερή άρνηση του αστισμού, αλλά στο θετικό προσδιορισμό της στρατηγικής της κομμουνιστικής ενοποίησης της ανθρωπότητας.** Όχι στη διαίωνιση μιας εξιδανικευμένης εικόνας για την εργασία και την «καλή» εργατική τάξη, με απλή απάλειψη του «κακού» αντίποδά της (της αστικής τάξης, της αλλοτρίωσης κ.ο.κ.) στο διηνεκές, αλλά στην *άρση του ίδιου του ανταγωνιστικού τύπου καταμερισμού της εργασίας που γεννά τις τάξεις, στη διαλεκτική άρση της εργασίας, όπως τη γνωρίσαμε μέχρι σήμερα, με τη μετατροπή της*

σε καθολική πολιτισμική δραστηριότητα-παιδεία ολόπλευρα αναπτυσσόμενων προσωπικοτήτων.

Το κεφαλαιοκρατικό «στίγμα», που χαρακτηρίζει εν πολλοίς τις εννοιολογήσεις και τις κατηγορίες του ιστορικού υλισμού, είναι ιδιαίτερα εμφανές λοιπόν στον τρόπο προσέγγισης της διαλεκτικής παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής, δηλαδή στην προσέγγιση του τρόπου παραγωγής, ο οποίος συνιστά την ουσία του κοινωνικού όλου. Η μετέπειτα έρευνα (ιδιαίτερα στα πλαίσια της Λογικής της Ιστορίας) κατέδειξε ότι η εν λόγω διαλεκτική αντίφαση, καθώς και οι πόλοι που την απαρτίζουν, διανύει κατά την ανάπτυξή της ορισμένα νομοτελή στάδια: υπό ορισμένες προϋποθέσεις ανακλύπεται, διαμορφώνεται και ωριμάζει. Η ανάπτυξη αυτή συνδέεται οργανικά με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, της παραγωγικής επενέργειας του ανθρώπου στη φύση. Η τελευταία παραπέμπει άμεσα στο πρόβλημα του χαρακτήρα της εργασίας, στο πρόβλημα της συσχέτισης απλής και σύνθετης, επαναλαμβανόμενης και μεταβαλλόμενης εργασίας.

Επί κεφαλαιοκρατίας, που συνιστά την τελευταία βαθμίδα διαμόρφωσης της κοινωνίας, φυσικά υπάρχει ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, μία ανάπτυξη ασύγκριτα ανώτερη σε σύγκριση με αυτή που χαρακτηρίζει τους προγενέστερους σχηματισμούς. Ο Μαρξ αναδεικνύει στο «Κεφάλαιο» με κλασικό τρόπο αυτή την ανάπτυξη στα πλαίσια της κλιμάκωσης της παραγωγής σχετικής υπεραξίας. Ωστόσο, επί κεφαλαιοκρατίας η μεταβαλλόμενη εργασία δεν συνιστά κυρίαρχο παράγοντα, δεδομένου ότι υποτάσσεται στη διαδικασία συσσώρευσης προϊόντων της εργασίας και προπαντός στη διαδικασία της συσσώρευσης κεφαλαίου. Συνεπώς, η αλληλουχία των βαθμίδων παραγωγής σχετικής υπεραξίας κλιμακώνεται μεν μέσω της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, ωστόσο, οι τελευταίες λειτουργούν εδώ ως απαραίτητο μέσο, ως κάτι το εξωτερικό έναντι της κύριας σχέσης παραγωγής της κεφαλαιοκρατίας (της παραγωγής υπεραξίας). Αυτή η εξωτερική σχέση παραγωγικών δυνάμεων-σχέσεων παραγωγής είναι χαρακτηριστική του σταδίου εκείνου της διαλεκτικής αντίφασης που χαρακτηρίζεται ως αντίθεση (οι πλευρές αλληλοπροϋποτίθενται μέσω του αμοιβαίου αποκλεισμού τους). Είναι χαρακτηριστική δηλαδή για τη διαδικασία διαμόρφωσης του κοινωνικού χαρακτήρα της παραγωγής και ιδιαίτερα για την κεφαλαιοκρατική φάση της ανάπτυξής του.

Με τις παραπάνω επισημάνσεις συνδέεται το γεγονός ότι, στα πλαίσια της επικρατούσας σήμερα παράδοσης του ιστορικού υλισμού, **η συσχέτιση παραγωγικών δυνάμεων-σχέσεων παραγωγής στην καλύτερη περίπτωση εκλαμβάνεται ως συσχέτιση-αντιστοιχία περιεχομένου και μορφής**. Ωστόσο, η αντίφαση παραγωγικών δυνάμεων-σχέσεων παραγωγής ωριμάζει, περνά στο στάδιο της καθαυτό αντίφασης, όταν συγκροτεί τον καθαυτό κοινωνικό χαρακτήρα της παραγωγής, την πραγματική (και όχι απλώς τυπική) κοινωνικοποίηση της παραγωγής. Εδώ, στην ώριμη κοινωνία, η καθεμία από τις πλευρές της αντίφασης μετατρέπεται στον αντίποδά της: οι παραγωγικές δυνάμεις συνιστούν σχέσεις παραγωγής και οι σχέσεις παραγωγής συνιστούν παραγωγικές δυνάμεις. Επομένως, η καθαυτό αντίφαση της ουσίας του κοινωνικού όλου (και η διαδικασία επίλυσης-άρσης αυτής της αντίφασης) χαρακτηρίζει την ώριμη κοινωνία, την αταξική κομμουνιστική κοινωνία.

Προς το συμπέρασμα αυτό κατέτεινε σε ορισμένο βαθμό ο Μαρξ στα πλαίσια των οικονομικών ερευνών του. Ωστόσο, η γνωσιακή συγκυρία που προαναφέραμε και η επικέντρωση της προσοχής στη διερεύνηση της κεφαλαιοκρατίας έθεταν ιστορικούς και μεθοδολογικούς περιορισμούς στην προσέγγισή του. Τα παραπάνω καθιστούν σχετικά περιορισμένο τον χαρακτήρα της περιοδολόγησης της ιστορίας βάσει των σχηματισμών, δεδομένου ότι στα πλαίσιά της δεν διακρίβώνεται ο «μηχανισμός» εσωτερικής αυτοανάπτυξης της κοινωνίας, αλλά απλώς επισημαίνεται η μία ιστορική μορφή δίπλα στην άλλη, ως παρακείμενες αλλήλων «προοδευτικές εποχές του οικονομικού-κοινωνικού σχηματισμού» (βλ. π.χ. Μαρξ, «Εισαγωγή στην κριτική της πολιτικής οικονομίας»).

Η εναλλαγή των τρόπων παραγωγής επέρχεται βάσει της σταθερά εμφανιζόμενης αντίθεσης ανάμεσα στο επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων, οι οποίες αποτελούν το εσωτερικό περιεχόμενο της αναπτυξιακής διαδικασίας, και στις εκάστοτε καθορισμένες σχέσεις παραγωγής, οι οποίες προβάλλουν ως (μάλλον εξωτερική) μορφή αυτής της διαδικασίας.

Ο σχετικά τυπικός-ταξινομικός χαρακτήρας της κατά σχηματισμούς προσέγγισης της ιστορίας προβάλλει ανάγλυφα (και χωρίς την αυθεντική, δημιουργική πνοή του μαρξικού έργου) στη μετέπειτα μαρξιστικής αναφοράς βιβλιογραφία (π.χ. τεχνολογικός ντετερμινισμός, οικονομικός ντετερμινισμός, στρουκτουραλιστική ερμηνεία, βουλησιαρχική αντίληψη για τον τρόπο παραγωγής και την κοινωνικοποίηση κλπ.). Η κατά σχηματισμούς περιοδολόγηση της ιστορίας μετατρέπεται σε σχήμα-καλούπι, στο οποίο προσπαθούν να εντάξουν την ιστορία, ανάγοντας την έρευνα σε απλή λειτουργία-εφαρμογή του για όλα τα στάδια ανάπτυξης της ανθρωπότητας. Αυτό εκφράζεται π.χ. με την αναζήτηση «καθαρής» βάσης και εποικοδομήματος σ' όλες τις κοινωνίες, είτε (έχοντας υπόψη την αστική και τη σοσιαλιστική επανάσταση) με τη θεώρηση της κλιμάκωσης της ταξικής πάλης και της επανάστασης ως «εκ των ων ουκ άνευ όρο» της μετάβασης από σχηματισμό σε σχηματισμό, γεγονός που δεν επιβεβαιώνεται ούτε θεωρητικά, ούτε πραγματολογικά στην ιστορία πριν από την άνοδο της κεφαλαιοκρατίας.

Στα πλαίσια του μαρξισμού η κατά σχηματισμούς περιοδολόγηση συνυπάρχει με την τριαδική (προταξική - ταξικές - αταξική κοινωνία). Εδώ θεμελιώδη ρόλο διαδραματίζει η ταξική βαθμίδα έναντι της οποίας προσδιορίζονται κατ' εξοχήν αρνητικά οι υπόλοιπες βαθμίδες. Ως κύριο κριτήριο αναδεικνύεται εδώ η αλληλοδιαδοχή κοινοτικής, ιδιωτικής και κοινωνικής ιδιοκτησίας (με την ιδιωτική ιδιοκτησία να διαδραματίζει τον κομβικό ρόλο του ορόσημου αναφοράς), γεγονός που συνιστά ουσιώδη πλευρά της ιστορικής ανάπτυξης, χωρίς ωστόσο, να ξεπερνά τις μονομέρειες (όσο περιορίζεται η προσέγγιση στην ιδιοκτησιακή πλευρά και βάση αναφοράς είναι η ιδιωτική ιδιοκτησία). Συχνά η περιοδολόγηση αυτή γίνεται προσφιλής σε κύκλους που τείνουν να υπερεκτιμούν τις ομοιότητες μεταξύ προταξικής και αταξικής κοινωνίας. Η τάση αυτή ενισχύεται και από την ψυχολογικά εύλογη αναζήτηση ενός «συμμετρικού αντικατοπτρισμού», μιας υπαρκτής στο παρελθόν αναλογίας έστω και «πρωτόγονου» κομμουνισμού (ιδιαίτερα σε κύκλους οι οποίοι επιλέγουν ως μέσο αυτοπροσδιορισμού της επαναστατικής-ιδεολογικής

καθαρότητάς τους την αποκήρυξη και απόρριψη της όποιας υπαρκτής εμπειρίας σοσιαλιστικής οικοδόμησης). Με αυτή τη τάση συνδέεται και η αναπαλαίωση στις μέρες μας της προβληματικής της Β' Διεθνούς του μεσοπολέμου περί «ασιατικού τρόπου παραγωγής».

Η υλιστική αντίληψη της ιστορίας είναι μια ιδιοφυής επιστημονική ανακάλυψη των κλασικών του μαρξισμού. «Ο ιστορικός υλισμός του Μαρξ αποτελεί μέγιστη κατάκτηση της επιστημονικής σκέψης. Το χάος και η αυθαιρεσία που βασιλευσαν ως τότε στις αντιλήψεις για την ιστορία και την πολιτική, αντικαταστάθηκαν από μια καταπληκτικά ολοκληρωμένη και αρμονική επιστημονική θεωρία, που δείχνει πώς μέσα από μια μορφή της κοινωνικής ζωής αναπτύσσεται, σαν συνέπεια της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, μια άλλη, ανώτερη μορφή, από τη δουλοπαροικία π.χ. γεννιέται ο καπιταλισμός...» (Λένιν, Οι τρεις πηγές και τα τρία συστατικά του Μαρξισμού). *Συνιστά τη μέγιστη δυνατή θεωρητική αφομοίωση της κοινωνίας, όσο αυτή βρίσκεται στην τελευταία φάση της διαμόρφωσής της ενώ η κοινωνική θεωρία (φιλοσοφία), ως υλιστική αντίληψη της ιστορίας, κινείται επίσης στο στάδιο της διαμόρφωσής της.* Ταυτοχρόνως, δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την ώριμη κοινωνική θεωρία (για τη συγκρότησή της με τη μέθοδο της ανάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο). Αυτό βεβαίως δεν σημαίνει ότι εξαντλούνται οι δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης επί μέρους ζητημάτων του ιστορικού υλισμού στα πλαίσια που έθεσαν οι ιδρυτές του.

Ο ιστορικός υλισμός ανέκυψε και αναπτύχθηκε ως θεωρία στα πλαίσια της κεφαλαιοκρατίας και τα επιστημονικά κεκτημένα του ισχύουν και θα ισχύουν, όσο βασικό ζητούμενο της εποχής μας παραμένει η άρνηση της κεφαλαιοκρατίας, η μετάβαση από την κεφαλαιοκρατία στον σοσιαλισμό, η οποία αρχικά προβάλλει ως εναλλαγή σχηματισμών, ως άρνηση της κεφαλαιοκρατίας από τον σοσιαλισμό.

Η περαιτέρω ανάπτυξη της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας, κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αι., συνδέεται: **πρώτον**, με την απόπειρα θεωρητικής γενίκευσης των νέων δεδομένων των ιστορικών επιστημών της εποχής, η οποία οδηγεί μεν στην **επισημάνση των προϋποθέσεων της κοινωνίας και της αφετηριακής σχέσης της κοινωνίας, χωρίς ωστόσο, η τελευταία να διακρίνεται ρητά από την ουσία της κοινωνίας.** Χαρακτηριστική είναι απ' αυτή την άποψη -όπως είδαμε- η επισημάνση από τον Ένγκελς **δύο ειδών παραγωγής και αναπαραγωγής της άμεσης ζωής:** «Αφ' ενός μεν παραγωγή μέσων προς το ζην: τροφίμων, ρουχισμού, κατοικίας και των απαραίτητων γι' αυτό εργαλείο, αφ' ετέρου δε παραγωγή του ίδιου του ανθρώπου, συνέχιση του γένους» (βλ. τον πρόλογο της πρώτης έκδοσης της «Καταγωγής της οικογένειας»). **Δεύτερον**, με την εμβάθυνση των σχετικών με το «Κεφάλαιο» ερευνών του Μαρξ, οι οποίες τον οδήγησαν στη συνειδητοποίηση: α) του γεγονότος ότι ο κομμουνισμός είναι το προϊόν της ανάπτυξης της παγκόσμιας ιστορίας, η «άρση» προταξικής και ταξικής κοινωνίας (η «καθαυτό ανθρώπινη κοινωνία» που ξεπερνά την «προϊστορία» της ανθρωπότητας) και β) της αναγκαιότητας μιας -αντίστροφης προς αυτήν της «αναγωγής»- «εξαγωγής» (συναγωγής) από την οικονομική ζωή της κοινωνίας των υπολοίπων σφαιρών και επιπέδων της κοινωνίας.

Ωστόσο, ο Μαρξ δεν πρόλαβε να αναπτύξει περαιτέρω τις νέες κατευθύνσεις που ανιχνεύει στο τέλος της ζωής του. Έτσι, η υλιστική αντίληψη της ιστορίας φέρει το στίγμα μιας θεώρησης που συνάγεται κατ' εξοχήν από την κεφαλαιοκρατική κοινωνία και της συγκριτικής αντιπαράβολής (προεκβολής) αυτής της θεώρησης προς την προγενέστερη αλλά και μελλοντική ιστορία.

γ) Η πρόγνωση της αταξικής κοινωνίας

Στην εποχή των θεμελιωτών του μαρξισμού, η πλέον δυσμενής γνωσιακή συγκυρία χαρακτηρίζει τον επιστημονικό σοσιαλισμό, δεδομένης της απουσίας έστω και πρώιμων εγχειρημάτων, ιστορικών εκδοχών εμπειρικά υπαρκτής σοσιαλιστικής οικοδόμησης και λόγω του εικοτολογικού-ουτοπικού χαρακτήρα των σχετικών προμαρξικών και σύγχρονων του Μαρξ αντιλήψεων. Οι σχετικές θεωρητικές θέσεις των Μαρξ και Ένγκελς συνιστούν πρωτοφανή και ιδιοφυή επιστημονική πρόβλεψη τεράστιας θεωρητικής και πρακτικής (επαναστατικής) σημασίας, μέσω της διερεύνησης των σχετικών τάσεων, των νομοτελειών, των αντιφάσεων και των εμβρύων της νέας (ώριμης, αταξικής) κοινωνίας στα πλαίσια της παλαιάς, δηλαδή αποκλειστικά βάσει των ιστορικών προϋποθέσεων της νέας κοινωνίας. Ιδιαίτερη σημασία αποκτά το μέρος εκείνο του επιστημονικού σοσιαλισμού που αφορά τη θεωρητική θεμελίωση των νικηφόρων επαναστατικών αγώνων της εργατικής τάξης, την επαναστατική θεωρία με τη στενή έννοια του όρου.

Αντί epilόγου: η αναγκαιότητα διαλεκτικής ανάπτυξης-άρσης του μαρξισμού, μέσω της ανάπτυξης-άρσης του ιστορικού υλισμού. Η Λογική της Ιστορίας.

Από την εποχή των κλασικών, η κοινωνία έχει αλλάξει ριζικά. Ο Ένγκελς έλεγε ότι η διαλεκτική αλλάζει με κάθε μεγάλη επιστημονική ανακάλυψη. Το ίδιο ισχύει και για την διαλεκτική-υλιστική αντίληψη της κοινωνίας. Πόσες επιστημονικές ανακαλύψεις και τεχνολογικές καινοτομίες έχουν μεσολαβήσει από τότε; Πόσες αλλαγές έχουν επέλθει στην κοινωνία, στην ίδια την κεφαλαιοκρατία; Πόσο σημαντική είναι η ιστορική εμπειρία του επαναστατικού κινήματος από τον 19ο μέχρι τον 21ο αι., των πρώιμων σοσιαλιστικών επαναστάσεων συμπεριλαμβανομένων; (βλ. σχετικά και [Διδάγματα της ιστορίας. Οκτωβριανή επανάσταση: οι αντιφάσεις του πρώιμου σοσιαλισμού και οι προοπτικές της ανθρωπότητας](#)).

Οι αλλαγές αυτές, οι θεμελιώδεις ανάγκες μετασχηματισμού της κοινωνίας, σε συνδυασμό με τις δυνατότητες που διάνοιξε η ανάδειξη της Λογικής του "Κεφαλαίου" του Μαρξ σε καθαρή μορφή, επέτρεψαν τη δημιουργική ανάπτυξη της επαναστατικής θεωρίας, τη μετάβαση στη σύγχρονη μορφή του μαρξισμού, μέσω μιας πρωτότυπης επιστημονικής ανακάλυψης: της εννοιολογικής σύλληψης **της δομής της κοινωνίας και της ανάπτυξής της**. Στη γνωσιακή συγκυρία που προέκυψε στην ΕΣΣΔ περίπου δύο δεκαετίες πριν τη διάλυσή της έγινε αντιληπτό ότι «το επόμενο αντικείμενο, κατά τη διερεύνηση του οποίου θα ήταν εφικτή η εμβάθυνση και η συνολική ανάπτυξη του μαρξισμού (συμπεριλαμβανομένης και της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας και της διαλεκτικής υλιστικής μεθόδου) ήταν η μελέτη της ιστορίας της ανθρωπότητας, η

οποία από τον καιρό των Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς (ακόμα και του Β. Ι. Λένιν) έχει αλλάξει ουσιωδώς» [Βαζιούλιν, 2008: 25].

Αυτή η δημιουργική ανάπτυξη του ιστορικού υλισμού, δεν είναι ακαδημαϊκού τύπου ενασχόληση με τη θεωρία, αλλά απαραίτητη **επαναστατικοποίηση της θεωρίας ως θεωρητικός εξοπλισμός της επανάστασης.**

Η ανακάλυψη αυτή εκτίθεται στο έργο του Β. Α. Βαζιούλιν “Η Λογική της Ιστορίας. Ζητήματα θεωρίας και μεθοδολογίας” (2η έκδοση ΚΨΜ, Αθήνα, 2013). Είναι η μοναδική μετά το Κεφάλαιο του Κ. Μαρξ διαλεκτική σύνθεση στο πεδίο της κοινωνικής θεωρίας και της κοινωνικής φιλοσοφίας. Μια σύνθεση που **δρομολογεί την διαλεκτική υπέρβαση-άρση του κεκτημένου της κοινωνικής θεωρίας, και ιδιαίτερα του κλασικού μαρξισμού.** Προέκυψε μέσω της δημιουργικής χρησιμοποίησης και ανάπτυξης της λογικής του Κεφαλαίου, που επέτρεψε στον συγγραφέα να αναδείξει συστηματικά την ενδότερη αμοιβαία συνάφεια των νόμων και των κατηγοριών της θεωρίας της κοινωνικής ανάπτυξης. Εδώ αποκαλύπτεται η εσωτερική συστηματική αλληλοσύνδεση των νόμων και των κατηγοριών της κοινωνικής θεωρίας, που απεικονίζει τη δομή της αναπτυσσόμενης κοινωνίας, και με την ανάδειξη της θεωρητικής περιοδολόγησης της ιστορίας της ανθρωπότητας (των νομοτελειών της αρχής, της πρωταρχικής εμφάνισης, της διαμόρφωσης και της ωριμότητάς της, του κομμουνισμού) υπό το πρίσμα της αλληλεπίδρασης φυσικών και κοινωνικών παραγόντων, αίρεται-αναβαθμίζεται διαλεκτικά το επιστημονικό κεκτημένο του μαρξισμού, μέσω της άρσης των νομοτελών μονομερειών της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας και της ταξικής προσέγγισης.

Η δομή της κοινωνίας δεν συνιστά παγιωμένη κατάσταση, αλλά ένα δυναμικό, πολυεπίπεδο, διατεταγμένο και αναπτυσσόμενο οργανικό όλο, ένα πεδίο που συγκροτείται από τη διαδικασία, τους όρους και τα αποτελέσματα των αλληλεπιδράσεων των ανθρώπων με τη φύση και των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των ανθρώπων. Οι μορφές της κοινωνικής συνείδησης, και το «εποικοδόμημα» (τα μέσα και οι θεσμικοί κ.ο.κ. τρόποι επενέργειας του ανθρώπου ως υποκειμένου στους αντικειμενικούς όρους της ύπαρξής του) δεν ανάγονται απλώς στην «οικονομική βάση», αλλά εξάγονται, συνάγονται από την αμεσότητα των ανθρώπων ως έμβιων όντων, την διαμεσολαβημένη εργασιακή επενέργεια των ανθρώπων στη φύση και τις αντίστοιχες εργασιακές – παραγωγικές σχέσεις τους, ως εκφάνσεις, μέσα και τρόποι συγκρότησης και δραστηριοποίησης του ανθρώπου-υποκειμένου.

Το ιστορικό γίνεσθαι είναι η περίπλοκη και αντιφατική πορεία της ανθρωποκοινωνιογένεσης, της ανάδειξης των προϋποθέσεων, της πρωταρχικής εμφάνισης, της διαμόρφωσης και ανάπτυξης του ενιαίου στην πολυμορφία του πολιτισμού. Μια πορεία, εντός της οποίας πραγματοποιείται η μετάβαση από την αγέλη στην πρωτόγονη κοινότητα και στην κοινωνία, και από το άτομο με ζώδη ψυχισμό στο άτομο με κοινωνική συνείδηση και στην προσωπικότητα. Μια πορεία, κατά την οποία μετασχηματίζονται και αναπτύσσονται όλες οι διαμεσολαβήσεις, τα υλικά και ιδεατά μέσα και οι τρόποι, αλλά και οι τύποι των σχέσεων-αλληλεπιδράσεων των ανθρώπων με τη φύση και των ανθρώπων προς αλλήλους. **Ο κομμουνισμός** προβάλλει ως εντελώς διαφορετικός τύπος ανάπτυξης, ως ο αυθεντικός πολιτισμός της

δημιουργικότητας της ενοποιημένης ανθρωπότητας. Δεν είναι μια απλή άρνηση της κεφαλαιοκρατίας, ένας δέσμιος της ετερονομίας του “αντικαπιταλισμός”, αλλά η θετική διαλεκτική άρση και μετασχηματισμός όλης της προγενέστερης πορείας της ανθρωπότητας, του συνόλου των προταξικών και ταξικών εκμεταλλευτικών μορφών του ιστορικού γίνεσθαι.

Η ιστορία δεν είναι αποκλειστικό πεδίο δράσης του τυχαίου και της βουλητικής αυθαιρεσίας. Το παρελθόν, το παρόν και οι προοπτικές ανάπτυξης της ανθρωπότητας συγκροτούν μίαν ενιαία **νομοτελή (αλλά όχι τελεολογική) διαδικασία**. Οι νόμοι που διέπουν την κοινωνική ανάπτυξη δεν είναι στατικοί και αμετάβλητοι. Η **νομοτέλεια** της ιστορίας ανακλύπεται, διαμορφώνεται και ωριμάζει μέσα στο γίνεσθαι της κοινωνικής ολότητας και εκδηλώνεται ιδιότυπα στις εκάστοτε εποχές, ως τάση εντός ορισμένου φάσματος δυνατοτήτων, που εκτυλίσσεται μέσω της δράσης των ανθρώπων, σε μια διαδικασία αναβάθμισης του ρόλου του υποκειμένου, αίροντας βαθμηδόν την απροσδιοριστία της. Οι άνθρωποι, με τη συνείδηση και τη δράση τους, μπορούν να επιταχύνουν είτε να επιβραδύνουν αυτή την νομοτελή ιστορική ανάπτυξη, να επιτείνουν τις οδύνες από τις παλινδρομήσεις, κ.ο.κ., αλλά δεν μπορούν να την καταργήσουν ή να την αγνοήσουν.

Η **δυνατότητα διαλεκτικής άρσης της αντίθεσης ιδεαλισμού και υλισμού**, που ανέκυψε ως υπόθεση στο μεθοδολογικό επίπεδο στη λογική του Κεφαλαίου του Μαρξ, γίνεται με τη **Λογική της Ιστορίας «θεωρητική πραγματικότητα»**, αποδεδειγμένη **θεωρία**, δεδομένου ότι εδώ πλέον η προτρέχουσα σύλληψη του μέλλοντος της κοινωνίας, συγκεκριμενοποιεί τον νομοτελή «μηχανισμό» της **υπέρβασης, διαλεκτικής άρσης της ιστορικής γενεσιουργού αντίθεσης αυτού του διαζευκτικού κοσμοθεωρητικού δίπολου: της αντίθεσης μεταξύ φυσικής και πνευματικής εργασίας**. Ο υλισμός εν γένει και ο ιστορικός υλισμός, επιτελούν προοδευτικό επιστημονικό ρόλο, στο βαθμό που αντιπαρατίθενται στην αντιεπιστημονική ιδεαλιστική απόσπαση της νόησης, της ιδέας, της συνείδησης από την υλική πραγματικότητα και στην απολυτοποίησή τους, στη συνακόλουθη μεταφυσική της ιστορίας. Η νομοτελής διαδικασία κοινωνικοποίησης της εργασίας, η άρση του ανταγωνιστικού τύπου καταμερισμού της εργασίας, αίρει και την αντικειμενική βάση αναπαραγωγής του διπόλου ιδεαλισμός-υλισμός.

Η ιστορική διαδικασία αναλύεται εδώ υπό το πρίσμα της διαλεκτικής σχέσης μεταξύ φυσικού και κοινωνικού. Η ώριμη αταξική κοινωνία, η χειραφετημένη από την εκμετάλλευση και ενοποιημένη σε παγκόσμια κλίμακα ανθρωπότητα, εξετάζεται ως η αυθεντικά ανθρώπινη ιστορία έναντι της προϊστορίας της ανθρωπότητας, στο πλαίσιο μιας πρωτότυπης (όχι εμπειρικής-περιγραφικής, ούτε και σχηματικής) θεωρητικής περιοδολόγησης της ιστορίας.

Μέσω αυτής της διαλεκτικής ανάπτυξης-άρσης, αναδεικνύεται με θετικό τρόπο η νομοτελής **αναγκαιότητα και η επικαιρότητα του κομμουνισμού**: «Αποδεικνύεται ότι υψηλός σκοπός της κοινωνίας αυτής καθ’ εαυτής είναι ο σκοπός της κομμουνιστικής κοινωνίας. Και αυτό δεν είναι τυχαίο, διότι η κομμουνιστική κοινωνία είναι η αυθεντική ιστορία της ανθρωπότητας, είναι η ώριμη ανθρώπινη κοινωνία».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Harnecker Marta, Βασικές έννοιες του Ιστορικού Υλισμού. Αθήνα : Παπαζήσης, 1976.

Vazjulin, V.A. Die Logik der Geschichte. Frage der Theorie und Methode. Auflage, 2011.

Vazjulin, V.A. Die Logik des "Kapitals" von Karl Marx. Auflage, 2005.

[Άντερσον Π., Ο δυτικός μαρξισμός.](#) Ράππα, Αθήνα 1978.

Βαζιούλιν Β. Α. [Εκ νέου περί της διαλεκτικής άρσης του μαρξισμού.](#)

Βαζιούλιν Β. Α. [Μήπως είναι νωρίς να παραδοθεί ο Μαρξ στο μουσείο αρχαιοτήτων;](#) Νέα προοπτική 72, 1993.

Βαζιούλιν Β. Α. [Μόνο επιστημονικά αναδεικνύεται η αναγκαιότητα του κομμουνισμού.](#)

[Βαζιούλιν Β.Α. Η διαλεκτική της ιστορικής διαδικασίας και η μέθοδος έρευνάς της.](#) Μετάφραση Μ. Κυριακάτου, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1988.

[Βαζιούλιν Β.Α. Ιστορία και κομμουνιστικό ιδανικό.](#) Διαλεκτική, τ. 2, 1990, σ. 63-64.

[Βαζιούλιν Β.Α. Το σύστημα της λογικής του Χέγκελ και το σύστημα λογικής στο «Κεφάλαιο» του Μαρξ.](#) Επιστημονική σκέψη, Νο 36, 1987, σ. 75-82.

[Βαζιούλιν, Β. Α. Για τη σημασία της Λογικής του «Κεφαλαίου» του Κ. Μαρξ.](#) ΔΙΑΠΛΟΥΣ, Νο 26, Ιούνιος-Ιούλιος 2008, σελ. 21-25.

[Βαζιούλιν, Β. Α. Η λογική της ιστορίας της αλληλεπίδρασης ηθικής και πολιτικής.](#) ΔΙΑΠΛΟΥΣ Νο 14, Ιούνιος-Ιούλιος 2006, σελ. 18-22.

Βαζιούλιν, Β. Α. Η λογική της ιστορίας. Ζητήματα θεωρίας και μεθοδολογίας. Έκδ. Β'. ΚΨΜ. Αθήνα 2013.

[Βιγκότσκι Β. Η οικονομική θεμελίωση της θεωρίας του σοσιαλισμού.](#) Σ.Ε., 1982.

[Βρανίτσκι Π. Ιστορία του Μαρξισμού, τ. 1,](#) Οδυσσέας 1976.

[Βρανίτσκι Π. Ιστορία του Μαρξισμού, τ. 2,](#) Οδυσσέας 1976.

Γκαροντύ Ρ. Κ. Μαρξ. Εγνατία Κεφ. 2. Μαρξισμός. Μια επανάσταση στη Φιλοσοφία.

Γκράμσι Α., [Ιστορικός υλισμός – τετράδια της φυλακής.](#) Οδυσσέας.

[Δαφέρμου Μ., Παυλίδη Π., Πατέλη Δ., Ποια κληρονομιά απαρνούμαστε.](#) Ουτοπία, Νο 13, 1994, σ. 55-67.

Δεληγιώργη Α., Ο κριτικός Μαρξ 1843-44, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1985.

Ένγκελς Φ. [Η διαλεκτική της φύσης,](#) μετάφραση Ε. Μπιτσάκη, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1984.

[Ένγκελς Φ. Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία.](#) Εκδ. Μπάιρον. Αθήνα.

Ένγκελς Φ., [Αντι Ντύρινγκ](#). Σ.Ε.

Ένγκελς Φ., [Σοσιαλισμός, Ουτοπικός και Επιστημονικός](#).

Ένγκελς Φ., [Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους](#).Σ.Ε.

Ένγκελς Φ., [Ο πόλεμος των χωρικών στη Γερμανία](#). Σ.Ε.

Η Λογική της Ιστορίας (Δ.Σ.Λ.Ι.). Κείμενα του Βαζιούλιν Β. Α. και της διεθνούς ερευνητικής ομάδας στην ελληνική γλώσσα, βλ. στην ιστοσελίδα: ilhs.tuc.gr/gr

[Ιλιένκοφ Ε. Β., Διαλεκτική λογική](#). Gutenberg, Αθήνα, 1983.

[Ιλιένκοφ Ε.Β., Η Διαλεκτική του Λένιν και η μεταφυσική του Θετικισμού](#). Σ. Εποχή, 1988.

[Ιμβριώτη Γ. Δοκίμια μαρξιστικής φιλοσοφίας](#). Σ. Εποχή.

[Ιμβριώτη Γ. Η φιλοσοφία του Ι. Καντ](#). Διαγόρας, 1974

[Κακαρίνου Γ. Κομμουνιστική στρατηγική και «Λογική της Ιστορίας»](#). Ριζοσπάστης, Τετάρτη 11 Φλεβάρη 2009.

ΚΜΕ., Ο Χέγκελ και ο μαρξισμός. Σ.Ε., 1982.

Κονδύλη Π., Ο Μαρξ και η αρχαία Ελλάδα, εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1984.

Κουτσούκαλη Α. Οι θεμελιωτές του μαρξισμού. Εκδ. Επικαιρότητα. Αθήνα, 1981. σελ. 11 – 50.

Λένιν Β. Ι. «Άπαντα», Σ.Ε.

Λένιν Β. Ι. Καρλ Μαρξ. Άπαντα, τ. 23.

Λένιν Β. Ι. Οι ιστορικές τύχες της διδασκαλίας του Κ. Μαρξ. Άπαντα ,τομ.23.

Λένιν Β. Ι. Τρεις πηγές και τρία συστατικά μέρη του μαρξισμού. Άπαντα, τ. 23.

Λένιν Β. Ι., Για την επανάσταση μας. Άπαντα, τ. 45

Λένιν Β. Ι., Δύο τακτικές της σοσιαλδημοκρατίας στη δημοκρατική επανάσταση. Άπαντα, τ. 11

Λένιν Β. Ι., Η οικονομία και η πολιτική στην εποχή της δικτατορίας του προλεταριάτου. Άπαντα, τ. 39.

Λένιν Β. Ι., Η παιδική αρρώστια του «αριστερισμού» στον κομμουνισμό. Άπαντα, τ. 41.

Λένιν Β. Ι., Η προλεταριακή επανάσταση και ο αποστάτης Κάουτσκι. Άπαντα, τ. 36

Λένιν Β. Ι., Ο ιμπεριαλισμός ως ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού. Άπαντα, τ. 27

Λένιν Β. Ι., Τι είναι οι «φίλοι του λαού» και πώς πολεμούν κατά των σοσιαλδημοκρατών;; Άπαντα, τ. 1

Λένιν Β. Ι., Τι να κάνουμε;. Άπαντα, τ. 6

Λένιν Β. Ι., Τρεις πηγές και τρία συστατικά του μαρξισμού. Άπαντα, τ. 23

Λένιν Β.Ι., Άπαντα. Έκδοση Σύγχρονη Εποχή.

Λογοθέτη Κ. Ι., Η μετά Κάντιον ιδεοκρατική φιλοσοφία. Αθήνα, 1958.

[Μαξίμοφ Μ.Β. Η κρίση του κομμουνιστικού κινήματος και η ανάγκη ανάπτυξης της κοινωνικής θεωρίας](#). Αριστερή ανασύνταξη, τ. 11-12, 1997, σ. 101-110.

Μαξίμοφ Μ.Β. Ο ρόλος του επαναστάτη σε συνθήκες αντεπανάστασης. Με

περικοπές στο: Ουτοπία. Νο 46, 2001, σελ. 85-100. Πλήρες: [http://www.ilhs.tuc.gr/gr/Rolosepanastati.htm].

Μαρξ Κ. – Ζασούλιτς Β., Αλληλογραφία (Ουτοπία, τ.94)

Μαρξ Κ., Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας. (Grundrisse...). μετ. Δ. Διβάρη. Τομ. Α,Β,Γ. Εκδόσεις Στοχαστής. Αθήνα, 1989-1992.

Μαρξ Κ., Ένγκελς Φ. ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ (Αποσπάσματα – Μετάφραση: Θανάσης Γκιούρας)

Μαρξ Κ., Ένγκελς Φ. Θέσεις για τον Φόουερμαχ. Ο Λούντβιχ Φόουερμαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας, Εκδόσεις Ερατώ, 2004.

Μαρξ Κ., Ένγκελς Φ., Για τον αναρχισμό.

Μαρξ Κ., Ένγκελς Φ., Η Αγία οικογένεια ή κριτική της κριτικής κριτικής, ενάντια στον Μπρούνο Μπάουερ και Σια. Εκδ. Φιλοσοφία.

Μαρξ Κ., Ένγκελς Φ., Κριτική των προγραμμάτων Γκότα και Ερφούρτης.

Μαρξ Κ., Η αθλιότητα της φιλοσοφίας. Εκδ. Νέοι Στόχοι.

Μαρξ Κ., Η δεκάτη όγδοη Μπρουαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη.

Μαρξ Κ., Η διαφορά δημοκρατίας και επικούρειας φυσικής φιλοσοφίας. Διδακτορική διατριβή. Εισαγωγή - μετάφραση - υπομνήματα - πρόλογος Π. Κονδύλη. Εκδ. Γνώση, Αθήνα 1983.

Μαρξ Κ., Κείμενα από τη δεκαετία του 1840. Μετάφραση - Επιλογή- Επιμέλεια: Θανάσης Γκιούρας. Κ.Ψ.Μ., 2014.

Μαρξ Κ., Κριτική της Εγελιανής φιλοσοφίας του κράτους και του δικαίου. Μετάφρ. Μπ. Λυκούδης. Εκδ. Παπαζήσης. Αθήνα, 1978.

Μαρξ Κ., Κριτική της πολιτικής οικονομίας. Σ.Ε.

Μαρξ Κ., Κριτική του προγράμματος της Γκότα. Σ.Ε.

Μαρξ Κ., Μισθωτή εργασία και κεφάλαιο. Σ.Ε.

Μαρξ Κ., Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία. Σ.Ε. 2000.

Μαρξ Κ., Οι θέσεις για τον Φόουερμαχ.

Μαρξ Κ., Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία από το 1848 ως το 1850. Σ.Ε.

Μαρξ Κ., Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα. Μετ. Μπ. Γραμμένος. Εκδ. Γλάρος. Αθήνα, 1975.

Μαρξ Κ., Το εβραϊκό ζήτημα. Μετ. Γ. Κρητικός, εισαγωγή Μ. Ρόσι. Εκδ. Οδυσσέας. Αθήνα, 1978.

Μαρξ Κ., Το Κεφάλαιο, τόμοι 1-3. Έκδοση Σύγχρονη Εποχή.

Μαρξ Κ., Χειρόγραφα 1844: Πολιτική Οικονομία και Φιλοσοφία, μετάφραση Ν. Μπαλής, εκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2017.

Μαρξ Κ., Ένγκελς Φ. Η γερμανική ιδεολογία. Μετάφραση Κ. Φιλίνη. Τόμος Α. Gutenberg. Αθήνα, χ.χ.

Μαρξ Κ., Ένγκελς Φ. Η γερμανική ιδεολογία. Μετάφραση Κ. Φιλίνη. Τόμος Β. Gutenberg. Αθήνα, χ.χ.

Μαρξ Κ., Ένγκελς Φ., «Διαλεχτά Έργα». Τόμοι Α-Β.

Μαρξ Κ., Ένγκελς Φ., Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1982.

Μεσάρος Ισβαν. Η θεωρία του Μαρξ για την αλλοτρίωση. Μετ. Ε. Κωνσταντέλου. Εκδ. Ράππα. Αθήνα, 1981.

Μπαγιόνας Α., Διαλεκτική και Πολιτική στον πρώιμο Μαρξ.

Νικολάεφσκι Μπ. – Μαίνχεν-Χέλφεν Ο. Καρλ Μαρξ. Εκδ. Ράππα. Αθήνα, 1983.

Νούτσου Π. Προβλήματα ερμηνείας της σκέψης του Μαρξ. Δωδώνη, τομ.15. Επιστ. Επετηρίδα Τμήματος ΦΠΨ. Φιλοσ. Σχ. Πανεπ. Ιωαννίνων, 1986.

ΟΜΙΛΟΣ για τη μελέτη της ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Ο Κ. Μαρξ και η φιλοσοφία. Gutenberg. 1987.

Πατέλη Δ., Αντικομμουνισμός, περί “ολοκληρωτισμού” ιδεολογήματα και αριστερά... ΔΙΑΠΛΟΥΣ, τ. 31, Δεκ. -Ιαν. 2009, σ. 31-36.

Πατέλη Δ., Δημοκρατία και διαλεκτική υποκειμενικού παράγοντα-αντικειμενικών όρων στη Λογική της Ιστορίας. ΔΙΑΠΛΟΥΣ, τ. 25, Απρίλιος-Μάιος 2008, σ. 37-40.

Πατέλη Δ., Διδάγματα της ιστορίας. Οκτωβριανή επανάσταση: οι αντιφάσεις του πρώιμου σοσιαλισμού και οι προοπτικές της ανθρωπότητας. Σύγχρονη Εκπαίδευση, τεύχος 151, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 2007, σελ. 66-78.

Πατέλη Δ., Δικαιοσύνη και προοπτικές ενοποίησης της ανθρωπότητας. Στο: «Αξίες και δικαιοσύνη στην εποχή της οικουμενικότητας», επιμ. Κ. Βουδούρη, Ε. Μαραγγιανού, ΙΩΝΙΑ, Αθήνα, 2007, σ. 180-194.

Πατέλη Δ., Επίμετρο στη δεύτερη ελληνική έκδοση της Λογικής της Ιστορίας. (Βαζιούλιν, Β. Α. Η λογική της ιστορίας. Ζητήματα θεωρίας και μεθοδολογίας. Έκδ. Β'. ΚΨΜ. Αθήνα 2013.)

Πατέλη Δ., Ζητήματα μεθοδολογίας της ανάπτυξης του μαρξισμού. Η συμβολή του Ένγκελς. Στο : Επαναστατική Μαρξιστική Επιθεώρηση τ. 1., 1995, σ. 85-94.

Πατέλη Δ., Η διαλεκτική του γίνεσθαι της πολιτικής οικονομίας. Επιθεώρηση Οικονομικών Επιστημών, τεύχος 6, 2004, σελ. 103 – 128.

Πατέλη Δ., Η θρησκεία ως μορφή κοινωνικής συνείδησης. Ουτοπία, Νο 34, 1999, σελ. 99-123.

Πατέλη Δ., Κοινωνικές Επιστήμες και μεθοδολογία του οργανικού όλου: Πέραν του διπόλου ποιοτικών και ποσοτικών μονομερειών. Μ.Πουρκός & Μ.Δαφέρμος, (επιμ), Ποιοτική έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες. Αθήνα: Τόπος, 2010, σ. 207-297.

Πατέλη Δ., Κοινωνική νομοτέλεια: θεωρητικό κεκτημένο και «Λογική της Ιστορίας». Εννοιολογικές και μεθοδολογικές επισημάνσεις. Στο: Ζητήματα Θεωρίας και Μεθόδου των Κοινωνικών Επιστημών. Επιμ. Σ. Παπαϊωάννου. Εκδ. Κριτική. Αθήνα, 2007, σελ. 266-285.

Πατέλη Δ., Οι δρόμοι της κοινωνικής θεωρίας και μεθοδολογίας Από τον κλασικό μαρξισμό στη Λογική της Ιστορίας. [Αντί προλόγου στο: Βαζιούλιν Β. Α. Η λογική της Ιστορίας. Ζητήματα θεωρίας και μεθοδολογίας. Ελληνικά Γράμματα, 2004. Σελ. 9-64].

Πατέλη Δ., Σειρά Λημμάτων στο ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ-ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ, τόμοι 1-5. Εκδόσεις ΚΑΠΟΠΟΥΛΟΣ. Αθήνα, 1994-1995.

Παυλίδη Π. Η ιδεολογία του λενινισμού. Ελευθεροτυπία, Ιστορικά, τεύχος 257,

14/10/2004.

Ριαζάνοφ Ντ. Ο Μαρξ και ο Ένγκελς (όχι μόνο για αρχάριους), Εκδόσεις Γράμματα.

Ρικάρντο Ντ. Αρχαί πολιτικής οικονομίας και φορολογίας. Γκοβόστη, Αθ. 1938.

Σλάιφσταϊν Γιόζεφ. Εισαγωγή στη μελέτη του Μαρξ, του Ένγκελς και του Λένιν. Εκδ. Επίκουρος. Αθήνα, 1976. σελ. 7 – 58.

Σμιθ Άνταμ., Έρευνα για τη φύση και τις αιτίες του πλούτου των εθνών. Μετ. Χ. Βαλλιάνου. Το Βήμα, Αθήνα 2010.

Φούερμπαχ Λ. Για την κριτική της χεγκελιανής φιλοσοφίας. Εκδ. Αναγνωστίδης.

Χέγκελ Γκ. Β., Η λογική. Μετ. Π. Γρατσάτσου, Αθήνα, 1916.

Χέγκελ Γκ. Β., Η Επιστήμη της Λογικής. Δωδώνη 1991.

Χέγκελ Γκ. Β., Φαινομενολογία του πνεύματος. Μετ. Δ. Τζορτζόπουλου. Δωδώνη, τ. 1-2.

Χρύση Α., Ο Μαρξ της δημοκρατίας. ΚΨΜ 2014.